

Hadde kong Håkon Håkonsson æresmonopol?

Petter Karlstad

Master i historie

Våren 2013

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Sammendrag

Denne oppgaven tar for seg spørsmålet om hvorvidt Håkon Håkonsson hadde monopol på fordeling av ære i sin regjeringstid. For å svare på spørsmålet har jeg analysert Egils saga, Kongespeilet og Heimskringla for å finne ut av hvordan disse kildene forholder seg til æreskultur og kongemakt. Disse har blitt brukt som en modell jeg har målt Håkon Håkonssons saga opp i mot. Hovedmotsetningen mellom kildene går på forskjellen mellom en kompetitiv og en hierarkisk æreskultur. Den kompetitive æreskulturen beskriver en kultur hvor medlemmene konkurrerer om makt og ære, og er med på å bestemme hverandres ære. Innenfor en hierarkisk æreskultur er makten samlet på færre hender, og det er de samme som sitter med makten som avgjør resten av deltakernes ære. Mye av analysen i denne oppgaven handler om hvorvidt Håkon Håkonssons saga representerer en rent hierarkisk modell, eller om vi også kan finne spor av den kompetitive æreskulturen. For å prøve å si noe om den hierarkiske æreskulturens plass i samfunnet har jeg tatt for meg Håkon Håkonssons forhold til de islandske høvdingene. I denne sammenhengen har jeg og forsøkt å si noe om lokale forhold i Norge.

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1:

Hadde kong Håkon Håkonsson æresmonopol?	5
Tidligere forskning	6
Kilder	9
Fremgangsmåte	11

Kapittel 2:

Ære, lojalitet og tjeneste i Kongespeilet, Heimskringla og Egils saga	13
Kongens status og ære i Kongespeilet	13
Ærefull kongstjeneste i Kongespeilet	14
Ære og selvstendighet i Egils saga	19
Ære og konkurranse i Heimskringla	23
Ærefull tjeneste versus selvstendighet og konkurranse	27

Kapittel 3:

Analyse av Håkon Håkonssons saga i lys av tesen om æresmonopol	34
Kong Håkon som lovgiver og dommer	38
Ærefull kongstjeneste og lojalitet	45
Kongens administrasjon og hoff	49
Kongens menn og ære i krig	50
Oppsummering	52

Kapittel 4

Sentral versus lokal ære	56
Kongemakten og det islandske lokalsamfunnet	57
Den norske kongemakten i Laksdøla saga	60
Æreskultur i det norske lokalsamfunnet	64

Kapittel 5

Kongemaktens utvikling frem mot Håkon Håkonsson og konklusjon	69
---	----

Litteraturliste

Kilder	79
Litteratur	79

Kapittel 1:

Hadde kong Håkon Håkonsson æresmonopol?

Frem mot, og utover på 1200-tallet blir den norske kongemakten stadig sterkere.

Kongemakten forandrer seg fra å være basert på kongens personlige egenskaper, til en mer upersonlig maktform hvor makten ligger i selve embetet. I denne oppgaven skal jeg undersøke forholdet mellom 1200-tallets kongemakt og æreskultur. Nærmere bestemt skal jeg se på hvilken rolle kong Håkon Håkonsson spilte for æreskulturen på 1200-tallet. Min tese går ut på at Håkon Håkonsson under sin regjeringstid oppnådde et monopol på fordelingen av ære. Med det mener jeg at stormennene i samfunnet ikke lenger kunne bestemme hverandres ære i like stor grad. Kongen har inntatt en ny posisjon, tydelig satt over stormennene som en slags enefordeler av ære. Kongen har altså fått noe som minner om et monopol på fordelingen av ære, og det er han som avgjør hvem som til en hver tid fortjener ære. Æresmonopolet handler altså ikke om at det er kongen som til en hver tid har all ære i samfunnet, men at han bestemmer mer enn noen andre hvem som fortjener ære. Dette har å gjøre med at kongen utover på 1200-tallet blir mer fjernet fra aristokratiet, i den forstand at han oppnår en helt særegen status. Tidligere var kongen i praksis bare den mektigste blant stormennene, nå har han derimot, i følge *rex iustus* ideologien, blitt en representant for Gud. Han skal være en rettferdig hersker som skal være både øverste lovgiver og dommer, og på den måten styre over alle mennesker i sitt rike.¹

Jeg har altså en tanke om at Håkon Håkonsson ikke bare blir det ubestridte maktsentrum i samfunnet, men at han også blir den mest sentrale skikkelsen for æreskulturen. For å komme frem til et svar på hvorvidt det er fruktbart å snakke om et æresmonopol under Håkon Håkonsson, skal jeg undersøke Håkon Håkonssons saga i lys av denne tesen og en analysemodell jeg har laget. Denne modellen består av to motpoler, i form Egils saga og Heimskringla på den ene siden, og Kongespeilet på den andre. Disse kildene viser store forskjeller i synet på kongemakten, og kongemaktens sammenheng med ære. Dette gjør at de er interessante som sammenligningsobjekter både satt opp i mot hverandre, og i forhold til Håkon Håkonssons saga. Og det er nettopp i spennet mellom disse kildene jeg skal forsøke å plassere fremstillingen av kongemakten vi møter i sagaen om Håkon Håkonsson.

¹ Knut Helle, *Norge blir en stat, 1130 – 1319*, (Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1974), 230 – 232, og Gro Steinsland, *Introduction: ideology and power in the viking and middle ages, Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages, Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, red. Steinsland, G., Sigurdsson, J. V., Rekdal J. E., Beuermann, I., (Boston, Brill, 2011), 9, 10

Tidligere forskning

Ære er et tema det har blitt skrevet mye om, og ære i sammenheng med norsk og islandsk middelalder har ofte blitt skrevet om i sammenheng med sagalitteraturen. Den tidligere forskningen på feltet som er mest aktuell for min oppgave kan oppsummeres av en retning som tar for seg æren som et antropologisk fenomen, og en retning som handler mer om ære som et sentralt element i sagalitteraturen. Et av de viktigste bidragene er Frank Henderson Stewarts *Honor* fra 1995. Han snakker i hovedsak om ære hos Bedouinfolket, men en del av innholdet er overførbart til en diskusjon om norsk og islandsk middelalder, og ikke minst sagalitteratur. Stewart snakker om ære som en slags måleenhet på hvor stor verdi individ til en hver tid hadde. Han hevder at ære er en persons rett til å bli behandlet på en viss måte, og i den forstand personens rett til å inneha en viss verdi.²

I forhold til Island og Norge er det skrevet mest om ære i en islandsk sammenheng, William Ian Miller er en viktig representant for denne tradisjonen. I *Bloodtaking and peacemaking: feud, law and society in saga Iceland*, fra 1990, har han tatt for seg hvordan konfliktløsning foregikk i islandsk sagalitteratur. Miller beskriver æren i islendingssagaene som noe som bare finnes i en viss mengde innenfor samfunnet, og dermed ble det konkurranse om æren. I følge Miller kunne man tape ære, og dersom man hadde ære tiltrakk det seg utfordringer fra folk som gjerne ville samle seg større ære.³ Æren kunne altså være et grunnlag for konflikter.

Fortelling og ære: studier i islendingesagaerne fra 1995, som er skrevet av Preben Meulengracht Sørensen tar for seg den islandske sagalitteraturen, med hovedvekt på forestillinger om ære. Boken diskuterer både innholdet i selve æresbegrepet, og tar opp ære i en del ulike sammenhenger i Islendingssagaene. Han tar bl.a. for seg forskjeller mellom Island og Norge, og viser til dette gjennom en analyse av Egils saga. Han hevder at samfunnsformen til en hver tid avgjør hvordan ære oppfattes i et samfunn. I denne sammenhengen vil det da si at æresoppfatningene er annerledes på Island enn i Norge på grunn av kongemakten i Norge, og rett og slett avstanden til den norske kongemakten på Island.⁴ Han skriver om hvordan Islendingssagaene preges av en kontrast mellom å opprettholde balanse og fred i samfunnet, og

² Frank Henderson Stewart, *Honor*, (Chicago, University of Chicago Press, 1994), 21

³ William Ian Miller, *Bloodtaking and peacemaking: feud, law and society in saga Iceland*, (Chicago, University of Chicago Press, 1990), 31 - 33

⁴ Preben Meulengracht Sørensen, *Fortelling og ære: studier i islendingesagaerne*, (Oslo, Universitetsforlaget, 1993), 144 - 147

ønsket om å forstyrre balansen for å oppnå personlige mål.⁵ Ved at alle menn med ære bør ha en vilje til makt, og være modige nok til å utfordre andre menn for å få det de vil ha. Likevel skal man ikke strekke seg for langt etter makt, de som gjør det blir et problem for samfunnet. Det ærefulle i denne sammenhengen er dermed å klare å vise en viss selvhevdelse, men samtidig ikke forstyrre balansen i samfunnet for mye.⁶ Vi kan se at Sørensen viderefører Millers ideer med fokus på konkurransen, selvhevdelse og viljen til å utfordre andre for ærens skyld. Sørensen diskuterer også hva selve æresbegrepet inneholder, og han mener at æresbegrepet, i fall i islandsk sammenheng, er sammensatt av omdømme, aktelse, respekt, anseelse og prestisje.⁷

I norsk sammenheng finnes det i hovedsak litteratur som knytter seg til ære i Heimskringla, og et av de fremste eksemplene på dette er Sverre Bagges *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, fra 1991. Bagge tar for seg ære i Heimskringla som en del av en større diskusjon rundt hvordan samfunnet fungerer i Snorres kongesagaer. Han snakker om æren som et regulerende element for aktørenes handlinger, og legger vekt på sammenhengen mellom ære og suksess. Han hevder videre at æren kunne være et middel til makt, og at det fantes enkelte retningslinjer for hva som var ærerike handlinger, og hva som ikke var det. Dersom resultatet av en rekke handlinger var en eller annen form for suksess, gjerne i en maktpolitisk sammenheng, så ble disse handlingene regnet som ærefulle. Handlinger som førte til personlig suksess var altså i seg selv ærefulle.⁸

Arnved Nedkvitne gir i *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, fra 2011, en oppsummering av forskningen på ære og æreskultur innenfor historie og sosialantropologi. Forfattere som Bourdieu, Emmanuel Le Roy Ladurie, og Preben Meulengracht Sørensen hevdes av Nedkvitne å være representanter for en tradisjon hvor hele samfunn har blitt tilskrevet den samme oppfatningen av æresbegrepet.⁹ Fra dette har forskningen etter hvert blitt preget av mer differensierte fremstillinger om ære. I sammenheng med norsk middelalder kommer dette til syne ved at vi har fått flere fremstillinger som går ut på ære i forhold til for

⁵ Sørensen, *Fortelling og ære*, 196

⁶ Sørensen, *Fortelling og ære*, 197

⁷ Sørensen, *Fortelling og ære*, 188

⁸ Sverre Bagge, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, (Berkeley, University of California press, 1991), 165 - 166

⁹ Arnved Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, (Oslo, Scandinavian academic press, 2011), 14, 15

eksempel ulike samfunnsgrupper, kjønn, og forskjeller mellom Norge og Island. Han plasserer seg selv innenfor denne sistnevnte tradisjonen.¹⁰

Nedkvitne gjør et poeng ut av samarbeid mellom kongemakten og kirken på 1000-tallet.¹¹ Dette samarbeidet gikk i all hovedsak ut på å konsentrere makten i samfunnet rundt kongen, ved å gi ham større myndighet til å ordne opp i bl.a. feider. Noe som nok også virket pasifiserende på samfunnet, og tjente nok også dermed kirkens mål. Dette kan kanskje være en tidlig manifestasjon av kirkens ideologiske oppbygging rundt kongemakten. Han går videre ved å hevde at 1200-tallets hoffkultur gjør at kongen blir sentrum for æreskulturen. Kongen er til en hver tid den mest ærefulle, og det gjelder å forsøke å etterligne ham. I tillegg til dette er han den viktigste personen når det gjelder å definere andres ære.¹² Jeg ønsker å ta denne ideen et skritt videre ved å gjøre en mer eksplisitt studie av ære i Håkon Håkonssons saga, og spørsmålet om kong Håkon oppnådde et æresmonopol. Nedkvitne referer til J. Pitt-Rivers' begrep om ære, som går ut på at ære er en persons verdi i egne øyne, men også i samfunnets øyne.¹³ Dette begrepet favner noe videre enn Stewart sin definisjon, og kan være nyttig for denne oppgaven. Begge disse definisjonene sier at ære er delt opp i en oppfatning man har av seg selv, i tillegg til den oppfatningen andre har av deg. Sørensen har som sagt derimot konsentrert seg om de aspektene som faller inn under andres oppfatning. Jeg har også valgt å gjøre dette, og konsentrerer meg utelukkende om ytre oppfatninger av individers ære. Når kongen blir sentrum for æreskulturen så er det fortsatt en annens oppfatning som er det viktigste. Forskjellen er at det ikke lenger samfunnet som helhet som definerer en persons ære, men hovedsakelig kongen alene.

Nedkvitne bruker termene kompetitiv og hierarkisk ære for å beskrive to ulike typer æreskulturer. Kompetitiv ære dreier seg om konkurranse om ære, slik som bl.a. Miller snakker om. Her er det en viss mengde ære, og mange aktører kjemper om å få tak i mest mulig. Innenfor denne konkurransen er det fellesskapet som avgjør hvorvidt en aktør lever opp til forventningene som stilles til ærefull væremåte. Hierarkisk ære beskriver derimot en situasjon hvor det er en person, eller en liten gruppe som avgjør hvem som får ære, og hvor mye.¹⁴ På 1200-tallet sitter kongen på en sterkere maktbase enn tidligere. Det politiske spillet er slik sett

¹⁰ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 15 - 18

¹¹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 90

¹² Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 122

¹³ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 12

¹⁴ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 21

endret, og vi kan kanskje si at det i større grad enn tidligere handler om å holde seg i det gode selskap, altså kongens krets. Slik utviklet det seg da et aristokrati basert på tjeneste for kongen.¹⁵ I denne kulturen var ikke konkurranse premisset for å bli en mektig stormann. Nå gjaldt det nå å holde seg inne med kongen, slik at han kan finne på å belønne din lojalitet med for eksempel en prestisjetung stilling i sin administrasjon, eller i hirden.¹⁶ Dersom kongen skal kunne oppnå æresmonopol er det en forutsetning at den kompetitive æreskulturen erstattes av en hierarkisk variant. Begrepsparet kompetitiv/hierarkisk ære er derfor svært relevant for denne oppgaven. I tillegg til dette begrepsparet kommer jeg til å snakke mye om ære og suksess, som Sverre Bagge hevder har en tett sammenheng i Heimskringla. Det er altså lite litteratur som eksplisitt tar for seg ære på 1200-tallet i Norge, eller ære i Håkon Håkonssons saga.

Målet med denne oppgaven er ikke å komme frem til håndfast informasjon om 1200-tallets virkelighet, men heller å se på de ideelle fremstillingene av æreskultur og kongemakt som kommer til syne i de valgte kildene. Ved hjelp av den nevnte analysemodellen håper jeg å kunne bidra til å belyse hvordan æreskulturen forholdt seg i Håkon Håkonssons saga. Som sagt er det ikke skrevet mye om akkurat dette, derfor blir dette en forholdsvis kildenær oppgave.

Kilder

Hovedkilden for denne oppgaven er Håkon Håkonssons saga, men for å belyse denne kilden skal jeg benytte meg av Egils saga, Heimskringla og Kongespeilet.

Håkon Håkonssons saga, forfattet av Sturla Tordsson, handler som de tidligere kongesagaene om kongens liv og virke. Håkon Håkonssons saga ble skrevet i 1265 på bestilling fra kong Magnus Lagabøte.¹⁷ Sagaen er altså skrevet ned forholdsvis kort tid etter hendelsene den forteller om. Hvorvidt den er brukbar som beretning er vanskelig å si, men jeg kommer i hovedsak til å forholde meg til den som en levning da jeg ikke er ute etter virkeligheten den beskriver, men heller hvordan idealer rundt kongemakt og ære fremstilles.

¹⁵ Sverre Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom: state formation in Norway, c. 900 – 1350*, (København, Museum Tusulanum Press, 2010), 63

¹⁶ Helle, *Norge blir en stat*, 235 - 236

¹⁷ *Håkon Håkonssons saga*, oversatt av Holtsmark, A., (Oslo, Aschehoug i samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek, 2008), 5

Både Kongespeilet, Egils saga og Heimskringla kommer jeg til å bruke som en målestokk på Håkon Håkonssons saga. Hvorvidt de er brukbare som levninger eller beretninger er derfor ikke så relevant i denne sammenhengen. Likevel kommer jeg i avslutningen av oppgaven til å se på alle de nevnte kildene som berettende kilder.

Kongespeilet er skrevet som en dialog mellom en far og hans sønn, hvor faren forteller sønnen både om kongens posisjon, makt og ansvarsområder og om hva som kreves av kongens hirdmenn. Forfatteren, som i følge ham selv har tjent i hirden, går inn på både egenskapene hirdmennene bør ha og hvordan de skal oppføre seg i kongens selskap. I korte trekk kan vi si at Kongespeilet handler om hvor stor kongens makt er, hvilke egenskaper kongen bør ha, og hvordan hirdmenn best kan tjene kongen. Denne kilden har et noe usikkert opphav, i den forstand at vi vet ikke sikkert hvem som har skrevet den, eller nøyaktig når den ble skrevet. Det er mye diskusjon rundt begge disse spørsmålene, men det virker sannsynlig at den ble skrevet ned rundt 1250-tallet.¹⁸

Egils saga handler om de første nordmennene som drar til Island på grunn av deres misnøye med Harald Hårfagres maktovertakelse i Norge. Blant disse er Egils farfar. Sagaens handling foregår på 900-tallet, og det er usikkerhet rundt når den ble skrevet, men den stammer sannsynligvis fra første halvdel av 1200-tallet, det spekuleres i om forfatteren kan være Snorre Sturluson, men dette vet man ikke sikkert.¹⁹ Det er altså et stort gap i tid mellom handling og nedskrivning.

Heimskringla er samlingen av sagaer som omhandler kongene fra og med Halvdan Svarte til og med Magnus Erlingsson. Den er skrevet av Snorre Sturluson på første halvdel av 1200-tallet. Det er altså lang tid mellom de tidligste sagaene i samlingen og Snorres egen levetid. Riktignok preges Kongesagaene av at Snorre underveis siterer skaldekvad som angivelig skal være fra tiden de beskriver. Skaldekvad lar seg vanskelig oversette og omskrive, og kan derfor være med på å gi Heimskringla en viss verdi også som beretning.²⁰

¹⁸ *Kongespegelen*, oversatt av Hellevik, A., (Det norske samlaget, Oslo, 1976), 7 - 16

¹⁹ *Egilssoga*, oversatt av Heggstad, L., revidert av Heggstad, M., (Det norske samlaget, Oslo, 1978), 16

²⁰ *Norges kongesagaer*, oversatt av, Holtmark A., og Seip, D. A., red. Hødnebo, F., Magerøy, H., (Oslo, Gyldendal, 1979), 681, 682

Fremgangsmåte

Oppgavens første kapittel vil gå med til å presentere analysemodellen jeg skal bruke for å analysere Håkon Håkonssons saga. Ved å se på hvordan kongemakten og forhold mellom konge og stormenn beskrives, er målet å kunne si noe om hvordan æreskulturen kommer frem i disse kildene. Jeg kommer til å ha et fokus på begrepene konkurranse, monopol og suksess. Jeg mener at konkurranse mellom stormenn er en sentral del av kulturen i Heimskringla og Egils saga, men ikke så viktig i Kongespeilet, hvor kongen tilsynelatende sitter på et æresmonopol. Suksess er sentralt fordi å velge den beste veien til personlig suksess innenfor den gjeldende kulturen er ærefullt. Dette skal jeg så benytte meg av for å analysere Håkon Håkonssons saga, for å se hvordan denne kilden passer i forhold til modellen. Dette er for å undersøke hvorvidt det er relevant å snakke om at Håkon Håkonsson hadde oppnådd et monopol på ære under sin regjeringstid.

Videre skal jeg prøve å si noe om hvor utstrakt æresmonopolet eventuelt var. Her kommer jeg til å bruke Island som et eksempel på et samfunn hvor Håkon Håkonsson er innblandet, for å se om den hierarkiske æresmodellen var like sterk her som den tilsynelatende var i Norge. I Norge vokser den sterke kongemakten vi kjenner fra denne perioden frem over lang tid, og kongens makt sentraliseres gradvis. På Island er tilstandene annerledes, Island preges av et system hvor høvdingene på mer eller mindre likt nivå kjemper innbyrdes om makt og ære. Altså et system som kan minne om konkurranskulturen som også preget Norge gjennom store deler av middelalderen, i alle fall før kongemakten ble så sterk som den ble utover på 1200-tallet. Etter 1220 begynner den norske kongemakten å blande seg mer inn på Island, og i løpet av 1262, 1263 og 1264 blir Island en del av Norgesveldet.²¹ De islandske høvdingene blir nå tvunget til å ta stilling til et nytt maktoverhode, nemlig den norske kongen i form av Håkon Håkonsson. Jeg mener at denne sammenligningen er interessant, fordi det kan bidra til å danne et rikt bilde av kongens rolle for æreskulturen i to samfunn som frem mot, og på 1200-tallet hadde forskjellige forhold til kongemakten. Jeg kommer og til å bruke observasjonene fra Island til å gjøre meg opp noen tanker om hvordan forholdene kan ha vært blant den norske bondebefolkningen, om hvorvidt de merket noe til denne æreskulturens.

²¹ Jon Vidar Sigurdsson, *King, earls and chieftains. Rulers in Norway, Orkney and Iceland c. 900 – 1300*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages, Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, red. Steinsland, G., Sigurdsson, J. V., Rekdal J. E., Beuermann, I., (Boston, Brill, 2011), 72

I oppgavens siste del skal jeg tegne opp det politiske bakteppet på 1200-tallet. Her kommer jeg til å legge vekt hoffkulturens utvikling særlig fordi den oppstår samtidig med kongens økende makt. Kongen er i sentrum, og dikterer slik sett hvilke normer som skal gjelde.

Kapittel 2:

Ære, lojalitet og tjeneste i Kongespeilet, Heimskringla og Egils saga

Min tese går som sagt ut på at det er en klar sammenheng mellom samfunnsstruktur og ærekultur, og at etter hvert som den norske kongemakten blir sterkere, så oppnår kongen også et monopol på fordelingen av ære. I dette kapittelet skal jeg benytte meg av Egils saga, Heimskringla og Kongespeilet for å bygge en modell som jeg i neste kapittel skal bruke for å analysere Håkon Håkonssons saga og teste ut denne tesen. Disse kildene er interessante fordi de beskriver ulike idealer for kongemakt og ære, og jeg skal bruke dem for å sette opp to ytterpunkter som jeg som sagt, i neste kapittel, skal bruke for å si noe om hvorvidt Håkon Håkonsson oppnådde monopol på fordeling av ære.

Kongens status og ære i Kongespeilet

I delen av Kongespeilet som handler om selve kongen, legges det frem noen idealer kongen skal strekke seg etter. Faren never opp for sønnen en del av de egenskapene en god konge bør ha, for å kunne styre på en rettferdig måte:

Det er til visse hans skyldnad i yrket sitt å lære visdom og kunnskap, og han bør visselig ha god greie på alle dei handlingar som har vori, så han av dei kan ta seg skjønsemd til all den styringa som han treng ha i sitt kongeyrke.²²

Kongen må altså være vis og kunnskapsrik, og han må kunne ta lærdom av historien så han unngår å gjenta fortidens misgrep. I Kongespeilet legges det vekt på at kongen styrer på vegne av Gud, og til tross for at han står høyere enn noen andre mennesker så er det viktig at han erkjenner sin posisjon som Guds tjener.²³ Faren bruker Adam som eksempel på hva som kan skje dersom man ikke viser tilstrekkelig ydmykhet ovenfor Gud.²⁴ Det var altså svært viktig for kongen å erkjenne sin plass som Guds tjener. Tjeneste er i det hele tatt et svært sentralt tema i Kongespeilet. Kongen skal tjene Gud, og hirdmennene skal tjene kongen. De egenskapene som legges frem som ærerike i Kongespeilet er de egenskapene som vil være nyttige for å tjene sin herre, enten det er Gud eller kongen. I den sammenheng er også lojalitet viktig, en god tjener er en lojal tjener. Slik jeg tolker Kongespeilets idealer for kongen, virker

²² Kongespegelen, 143

²³ Kongsspegelen, 145

²⁴ Sverre Bagge, *Kongespeilets kongsideal*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag C., Sandnes, J., (Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983), 215 (s. 167)

det som om et av hovedbudskapene er at stor makt fører med seg et stort ansvar. For eksempel kan vi lese at kongen bestemmer over livene til alle han hersker over, han kan bestemme hvem som skal leve og dø. Denne makten blir på sett og vis holdt i sjakk av et ideal som sier at kongen bør være svært forsiktig med henhold til hvem han tar livet av og ikke.²⁵ Dersom kongen dømmer noen til døden, eller folk dør i en krig på kongens ordre blir tilsynelatende disse drapene regnet som legitime. Rett og slett på grunn av at de hadde kongens velsignelse. Det er kanskje derfor litt merkelig at forfatteren av Kongespeilet understreker at kongen bør være varsom, klok og rettferdig i sin framgang. Kanskje dette har noe å gjøre med at vanlige folk kan ikke dømme kongen for eventuelle feilaktige drap. Det kan derimot Gud. Kanskje kongen bør være varsom nettopp fordi han, som alle andre mennesker, skal dømmes av Gud? Det kan også tenkes at kongen bør gå varsomt frem fordi han kan risikere å få mange imot seg dersom han går for hardt frem (selv om han gjennom sitt embete har Guds velsignelse for å gjøre det). Uansett hva grunnen måtte være, så ser det ut til at det forventes at kongen klarer å håndtere all sin makt på en ansvarsfull måte.

I Kongespeilet kan vi lese følgende beskrivelse av kongen:

For han er så mykje opphøg og æra på jorda at alle må gje seg under og halde seg til han som til Gud sjølv. Han har òg så stort velde at han rår for levedagane til kvar mann som er i hans rike, slik som han sjølv vil, han lèt drepe den som han vil, og lèt den leve som han vil.²⁶

Dette sitatet oppsummerer på mange måter de forestillingene om kongemakten som vi finner i Kongespeilet. Hans makt er så omfattende at han regelrett bestemmer over alle menneskene innenfor riket, han kan drepe eller la folk leve som han ønsker. Som vi skal se bør kongen imidlertid helst forholde seg til bibelens lære i sin fremferd.

I følge Kongespeilet skal kongen være landets øverste dommer.²⁷ Kongeembetet er innsatt av Gud, og kongen skal i alle saker herske på vegne av Gud. Som Guds stedfortreder er rollen som dommer et av de viktigste aspektene,²⁸ og det er viktig at kongen dømmer rettferdig i alle saker, i tråd med Guds ønsker. I Kongespeilet sier sønnen til sin far at han har forstått at

²⁵ Kongsspegelen, 143

²⁶ Kongespegelen, 143

²⁷ Kongsspegelen, 145

²⁸ Bagge, Kongespeilets kongsideal, 213 (s. 166)

kongen må vise måtehold og rettferdighet for å kunne dømme rett, han må også finne den rette balansen mellom å være mild og hard. Videre spør så sønnen sin far om han kan komme med noen eksempler på hvordan kongen skal dømme.²⁹ Faren går med på dette, og forteller en historie om hvordan Gud selv kastet sin dom over Adam og Eva, når de ble lurt av slangen til å spise det berømte eplet fra kunnskapens tre. I fremstillingen blir Gud tilsynelatende veiledet av fire søstre som representerer hver sin dyd, navnene deres er; rettvis, miskunn, sanning og fredsemd.³⁰ Disse fremstår nærmest som fysiske skapninger i beskrivelsen vi kan lese i Kongespeilet, men representerer nok prinsipper som skulle gjelde for rettferdig dømming i rettsaker. Rettvis (også referert til som Rettferd) skal sørge for at den dømte ikke mottar en urettferdig dom, men skal også bli strengere dersom den tiltalte lyver. Miskunn har som oppgave å stå ved den tiltaltes side for å tilby nåde og hjelp, dersom den tiltalte taler sant. Sanning skal sørge for at den tiltalte faktisk taler sant. Til slutt har vi fredsemd, som skal sørge for at den tiltalte får være noenlunde i fred frem mot rettsaken, og slik sett ikke blir straffet av noen før dommen faktisk faller.³¹ Disse prinsippene skal da bidra til å gjøre rettsaker rettferdige, og ser ut til å være viktige prinsipper både for den tiltalte og for dommeren:

No skal kvar einaste konge ofte ha for augo desse døma som syner korleis Gud der stilte sin vreide mot mannen og kona for lovbroten , og kva for dommarar han hadde med seg så at ikkje refsinga hans av nådeløyse skulle bli for hard. Konge dømmer og rett for alle mann når han dømmer kar og kvinne etter lova, men han skal alltid tenkje over dei dommane som går ut på refsing, slik at han kan ha desse systrene med seg, og gjere dei samde så dei kysser og fagntek kvarandre. Då blir alle dommane hans korkje for harde eller for milde.³²

De fire søstrene representerer altså rettsprinsipper som skal sørge for at kongen vil dømme mest mulig rettferdig. At disse prinsippene kysser og «fagntek kvarandre» tror jeg betyr at kongen må tenke gjennom alle sammen, og komme frem til en dom hvor alle disse peker i den samme retningen. Når alle disse prinsippene så å si stemmer overens med hverandre vil han kunne dømme på en rettferdig måte, i tråd med Guds ønsker. Forholdet mellom kongen og Gud er et forhold mellom herre og tjener, kongen må tjene Gud på best mulig måte, på den

²⁹ Kongsspegelen, 146

³⁰ Kongsspegelen, 147

³¹ Kongsspegelen, 148

³² Kongsspegelen, 150 - 151

måten skaffer han kongedømmet ære. Det er dessuten en sterk sammenheng mellom de egenskapene Kongespeilet mener en god konge bør ha, og de egenskapene som er nødvendige for å være en rettferdig dommer. I følge Kongespeilet speiler kongen Guds egen høyhet, kongens dommer er et aspekt ved dette, og rettferdige dommer blir derfor sentralt. I Kongespeilet fremstilles altså kongen som en enormt mektig skikkelse, som den øverste av menneskene og kun underlagt Gud.³³

Ærefull kongstjeneste i Kongespeilet

For en hirdmann er det viktig å vise seg fra sin beste side for kongen, ved å være til stede når det er behov for ham, og ved og generelt tjene kongen godt. Innenfor æreskulturen vi møter i Kongespeilet er det akkurat dette som fører til ære.³⁴ Kongen hadde bruk for folk under seg med ulike ferdigheter, nå holdt det ikke og bare å være leder for en gjeng med krigere, her kommer igjen tjenesteaspektet inn. Hirden hadde stort sett fungert som kongens livvakter og militærstyrke. I Kongespeilet kan vi imidlertid se at det stilles andre krav til hirden, utover det som var nødvendig for en gruppe livvakter. De var pliktige til og både holde våpen, og å hjelpe kongen i den sivile statsstyringen.³⁵ Dette får frem noe av den kompleksiteten i statsstyringen i samfunnet Kongespeilet beskriver, og sier noe om at det gjaldt å besitte andre egenskaper enn å kunne slåss, selv om en viss våpenkyndighet nok fortsatt var viktig. I Kongespeilet legges det vekt på at dersom man skal tjene kongen bør man være høvisk, følge god sedvane, og være kunnskapsrik. Til sammen går disse tre idealene ut på at man skal oppføre seg passende i en hver sammenheng, man skal tiltale folk på rett måte (særlig gjelder dette dersom man er i selskap med kongelige), og til en hver tid være høflig. Av gode sedvaner er det viktigste tilsynelatende å elske Gud og kirken, og følge retningslinjene disse legger.³⁶ Forfatteren har oppsummert noen av de viktigste egenskapene for en hirdmann på denne måten:

Alt måtehald og all rettvise er òg stort mannevit, og likeins all kunnskap og skjønnsemd og framsyn som er turvande til høviske og gode seder, til å byggje landet, halde oppe lov eller verje landet; og du må lære desse ting godt om du vil heite ein fagnamann hjå kongen eller andre storhovdingar; for alle dei som kan desse ting, dei

³³ Hans Jacob Orning, *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, (Oslo, Unipub, 2004), 43

³⁴ Orning, *Uforutsigbarhet og nærvær*, 67

³⁵ Helle, *Norge blir en stat*, 200 - 202

³⁶ *Kongespegelen*, 128

*er vel omtala hjå storfolk, og dei kan òg leve til stor ære for seg sjølve og til gagn for mange andre.*³⁷

Dette sitatet oppsummerer hvilke egenskaper som knyttet seg til æren for Kongespeilets hirdmenn. Man måtte være både klok og kunnskapsrik og man måtte ha greie på god sed. Det virker som om grunnen til at dette er gode egenskaper å ha, er nettopp det at det vil gjøre deg til en dyktig kongstjener. Sitatet ovenfor er med på å demonstrere hvordan forfatteren av Kongespeilet knytter sammen det å være i tjeneste hos kongen med ære. Jeg mener derfor det er tydelig at ære for stormenn, slik det legges frem i Kongespeilet ser ut til å knytte seg til å være nyttig for kongen. Æren ligger altså i kongstjenesten. Egenskapene jeg nå har skrevet om bygger nok opp under diplomatiske holdninger, men Kongespeilet har også svaret på hva som må til dersom diplomati ikke er en mulighet. Det står forholdsvis detaljert beskrevet hvilke våpenferdigheter en hirdmann bør kunne, både til fots, på hest og til skip. Det står og at en hver hirdmann bør kunne slåss dersom det blir nødvendig, og at man bør trene jevnlig mot det formålet.³⁸ Likevel ser det ut til at vold bør være noe man tyr til kun i enkelte situasjoner:

*Du skal, alt det du kan, styggjast og reddast for alt manndrap, så nær som i rettferdige refsingar eller i skikkelege slag. Men i vanleg hærstrid når din rette hovding byr deg, skal du ikkje styggjast meir for manndrap enn for noko anna verk som du veit er godt og rett.*³⁹

Hirdmennene skulle altså holde seg for gode til å ty til vold, med mindre det er i krig på vegne av kongen. Æren knytter seg altså til å kunne gjøre seg nyttig for kongen ved å kunne tjene ham på best mulig måte, uansett hva han måtte trenge. Derfor er både diplomatiske ferdigheter og våpenferdigheter viktige egenskaper. Et annet sted i Kongespeilet kan vi lese mer om hvordan hirdmennene skulle oppføre seg, og at de skulle fremstå som eksempler for vanlige folk:

Dei som bli kåra til dette namnet, bør heller sjølve vere fullkomne i alle måtar, både i ætt og eign, i manndom og høvisk framferd, og dertil vere dei mest sedsame. Dei skal òg halde på all retvise framfor anne folk, så dei har godt skjøn på hva ting det er folk

³⁷ Kongespegelen, 129

³⁸ Kongespegelen, 118

³⁹ Kongespegelen, 119

*skal elske for ære og god framferd skuld, og kva ting ein bør hate for vanære og skam skuld. For kvar dei kjem, då ser alle manns augo på deira seder og åtferd, og alle legg øyra til deira ord, og alle ventar det som burde vere, at dei er komne så mykje lenger fram enn andre menn i seder og framferd, som dei er nærmare kongen i tjeneste og vørtnad enn anna folk.*⁴⁰

Kongens hirdmenn skulle altså både inneha idealer for manndom og høvisk oppførsel. Samtidig ser det ut til at de skulle gå frem som eksempler for vanlige folk, i forhold til å vise hva som var ærefullt og ikke. For meg ser det også ut til at de hadde som en oppgave og nærmest speile kongens ære og verdighet hvor enn de måtte befinne seg. Og at deres enorme kapasitet for manndom og høviskhet nærmest var et resultat av at de stod så nærme kongen.

I Kongespeilet legges det videre vekt på hirdmennes rolle i kongens ulike møter med fyrster fra andre land. Her var det om å gjøre å vise seg fra sin beste side, man måtte være så høvisk som mulig, og man kunne bli offer for spott dersom man ikke holdt det samme høviske nivået som den utenlandske fyrstens hoff.⁴¹ Dette er interessant fordi det nærmest virker som en konkurranse i å være mest mulig høvisk, i motsetning til for eksempel å konkurrere i fysisk styrke, eller ulike andre fysiske utfordringer. Det er klart at det lå nok fortsatt stor prestisje i de fysiske aspektene, men det er likevel interessant å se at idealene i Kongespeilet i stor grad handler om høvisk oppførsel. Suksess, personlig framgang og dermed også ære, var uløselig knyttet til å imponere kongen. Og måten å gjøre det på var å oppføre seg i tråd med de høviske idealene.

Denne typen kultur preget som sagt det norske hoffet i Kongespeilet, og med sin vektlegging av høvisk oppførsel rundt kongen kan dette ha bidratt til at dette ble viktige elementer innenfor æreskulturen. Kongen var det ubestridte sentrum for kulturen i Kongespeilet, og han bestemte dermed hvem som til en hver tid fortjente ære. Gode lese- og skriveferdigheter var viktige for en som jobbet i kongens administrasjon, da statsstyringen var såpass kompleks på dette tidspunktet at den vanskelig ville latt seg gjennomføre uten bruk av skrift. Samtidig var nok det litterære elementet i hoffkulturen med på å gjøre at litterære egenskaper ble regnet som ærefulle.⁴² Jeg tenker altså at det å kunne lese og skrive godt, og visse litterære

⁴⁰ *Kongespegelen*, 91 - 92

⁴¹ *Kongespegelen*, 92 - 93

⁴² Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 129

kunnskaper var egenskaper som var essensielle for og lykkes ved kongens hoff, og var veien og gå for å oppnå rikdom, innflytelse og ære. Som nevnt kunne dette kanskje være spesielt tydelig i de tilfellene hvor kongens hirdmenn måtte forholde seg til representanter for utenlandske fyrster, altså en situasjon hvor det virkelig gjaldt og ikke miste ansikt. Den ideelle hirdmann måtte altså beherske både strid og administrative oppgaver, og i tillegg være en høvisk mann med god greie på riktig sed.

Det knytter seg ære til oppnåelsen av suksess. For kongen selv ligger det suksess i å leve opp til rex iustus idealet vi møter i Kongespeilet. Suksess for kongen handler om å tjene Gud best mulig, og å speile hans storhet på jorden, gjerne gjennom sin kapasitet som en mest mulig rettferdig dommer. I Kongespeilet er tjenesteaspektet et sentralt trekk ved æreskulturen på alle nivåer, kongen skulle tjene Gud og alle mennesker skulle være underlagt kongemakten. For stormenn var det derfor ærefullt å gå i kongenes tjeneste. Det samfunnet vi møter i Kongespeilet preges helt klart av en hierarkisk æresmodell, kongen sitter på toppen av et hierarki av tjenere, som han fordeler ære til. Kongespeilets konge har altså et monopol på æresfordeling.

Ære og selvstendighet i Egils saga

Nå skal jeg presentere motpolen i min analysemodell. Egils saga handler om islandske og norske stormenn og deres forhold til den norske kongemakten. I Kongespeilet er det tjeneste og lojalitet som er de mest sentrale aspektene ved æreskulturen. I Egils saga er derimot selvstendighet en av de viktigste forutsetningene for ære.

Handlingen i Egils saga er satt til 800- og 900-tallet, dersom man ser på sagaen som en levning fra 1200-tallet, er det lett å se for seg at den forsøker å si noe om islandske stormenns forhold til en stadig sterkere kongemakt, som blander seg mer opp i den islandske maktkampen enn tidligere. Riktignok kan det også være snakk om overgangen fra et system med flere regionale småkonger, til det nye enekongedømmet som oppstår ved Harald Hårfagre.

I Egils saga ser vi at flere av hovedkarakterene, blant andre hovedpersonen selv og hans far, tar avstand til den norske kongemakten. I denne sammenhengen kan det se ut til at selvstendighet og frihet er noe som hører til det å være en ærerik mann, og dette er noe

kongen står i veien for.⁴³ Likevel ser vi jo at Egil selv går i tjeneste hos den engelske kongen, men kanskje han så på det som et forhold som ikke var like bindende. P. M. Sørensen hevder at Egil anerkjenner kongens høyere makt, og ser kanskje den prestisjen det bringer med seg å gå i tjeneste hos ham, men er likevel svært ivrig etter å beholde sin egen selvstendighet.⁴⁴ Hvis vi tenker på tiden når Egils saga er skrevet, rundt 1220, så kan det jo hende at forfatteren ønsket å fremheve motstand mot den norske kongen som et ideal, og at det derfor var greit å gå i tjeneste hos den engelske kongen, siden det ville være lettere å opprettholde et mer selvstendig forhold til ham. Det er nærliggende å tenke at dette kanskje speiler en holdning blant enkelte islandske høvdingar på 1200-tallet, som en reaksjon på den norske kongens økende innflytelse på Island.

Kveldulv, Egils farfar lever i den perioden når Harald Hårfagre bygger seg opp i Norge. Sagaen forteller at kongen på et tidspunkt sender rundt menn til stormenn i landet, noe jeg antar var et forsøk på å binde de til seg. Kongens sendemenn blir godt mottatt hos Kveldulv, men han nekter likevel å reise til kongen. Kveldulvs sønn Grim, nekter også å gå i tjeneste hos kongen av respekt for sin far, som han sier skal være hans overmann så lenge han lever.⁴⁵ Her kan vi se hvordan lojalitet også er en viktig egenskap for Kveldulv og Grim, men for dem er lojalitet ovenfor slekten viktigere enn lojalitet til kongen. Kongen blir misfornøyd når både Kveldulv og Grim nekter å møte ham, men Olve Nuva forsvarer Kveldulv. Olve får Kveldulv til å gå med på at hans andre sønn, Torolv kan gå i tjeneste hos kongen dersom han selv måtte ønske det. Kveldulv og Torolv diskuterer hvorvidt det er lurt å gå i tjeneste hos kongen. Kveldulv hevder at dersom de går i tjeneste hos kong Harald vil det bare ende i død. Torolv svarer:

Da blir det mykje annleis enn eg meiner, for eg tenkjer eg skal få den største æra av han, og eg er fast rådd på det å fara til han og bli hans mann. Det har eg spurt for visst, at i hirda hans finst det berre grepa karar. Eg tykkjar det må vera ovleg gildt å komma i den flokken, om dei vil ta imot meg. Dei menn blir haldne mykje betre enn alle andre her i landet. Det er meg sagt om kongen at han er ovleg gjev mild mot sine

⁴³ Sørensen, *Fortølling og ære*, 143

⁴⁴ Sørensen, *Fortølling og ære*, 128 - 129

⁴⁵ *Egils saga*, 32

*menn, og at han ikkje er mindre raust til å gje dei framgang og la dei få makt som han tykkjer er falne til det.*⁴⁶

Kveldulv ser ikke på kongstjenesten som en vei mot ære og rikdom, men heller en vei mot den sikre død. Torolv har derimot en annen oppfatning. Han er åpenbart opptatt av den æren det vil bringe med seg å være i kongens tjeneste.⁴⁷ Egil støtter Kveldulvs syn, og sagaen preges av disse motstridende holdningene til den norske kongemakten. Vi kan karakterisere det som et møte mellom en kompetitiv æresmodell i det islandske samfunnet og den hierarkiske modellen som den norske kongen står for.⁴⁸

Torolv blir etter hvert en del av kong Haralds hird, og deltar blant annet i slaget ved Hafrsfjord, hvor han blir skadet. Forholdet mellom Torolv og kongen ser i begynnelsen ut til å gå bra, men etter hvert skjer det at de såkalte Hilderid-sønnene baksnakker Torolv hos kongen. De hevder at Torolv har samlet seg mange tilhengere og mye rikdom, og at han har for høye tanker om seg selv, og til og med at han bygger seg opp for å gå imot kongen.⁴⁹ Torolv har blitt satt til å samle inn skatt i Finnmark, og i det han kommer hjem fra en slik ferd er nok en gang Hilderid-sønnene hos kongen. De forteller ham at Torolv beholdt mesteparten av skatten selv, og slik sett har sveket kongen.⁵⁰ For meg virker dette som om Hilderid-sønnene ser Torolv som en stor konkurrent, og gjør det de kan for å få ham ut av veien. Det kan se ut som om de klarer å så tvil hos kongen, han tar nemlig fra Torolv de skatteoppdragene han tidligere hadde hatt, og gir de heller til Hilderid-sønnene.

Videre utvikler det seg en konflikt mellom Torolv og to andre av kongens menn, Sigtrygg og Hallvard. Kongen velger Sigtrygg og Hallvards side, og gir de lov til å drepe Torolv. Det hele ender med at kongen selv stiller med en liten hær for å drepe Torolv, noe han også lykkes med.⁵¹ Torolvs bror, Grim, drar siden til kongen for å kreve bøter for Torolv. Kongen sier at det kan ordnes dersom Grim er villig til å gå i hans tjeneste. Grim følger i sin fars fotspor ved

⁴⁶ *Egilssoga*, 33

⁴⁷ Thomas Bredsdorff, *Kaos og kærlighed, en studie i islændingesagaers livsbillede*, (Danmark, Gyldendal, 1971), 15

⁴⁸ Atle Einarsson, *Islandske stormenn mellom kompetitiv og hierarkisk æreskultur i Håkon Håkonssons tid*, (Universitetet i Oslo, 2009), 25, 48

⁴⁹ *Egilssoga*, 43 - 44

⁵⁰ *Egilssoga*, 42 - 43, 46 - 47

⁵¹ *Egilssoga*, 56 - 58

å nekte å gå i tjeneste hos kongen. Han takker riktignok nei på en forholdsvis respektfull måte, noe som kanskje viser at han anerkjenner kongens suverene posisjon.⁵²

Kveldulv var som nevnt uvillig til å underkaste seg kongen, mens Torolv så det som en glimrende karrieremulighet. Det skulle vise seg at Kveldulv fikk rett i at kong Harald kom til å føre med seg død for hans familie. Grim, Egils far, nekter å gå i kong Haralds tjeneste, når kongen selv gir ham dette tilbudet. Kongen blir sint på grunn av dette, og sender tilsynelatende menn etter Grim for å drepe ham. Grim flykter deretter til Island, i et forsøk på å unnsnippe kongens vrede. For Grim kan det altså se ut til at det å gå i kongens tjeneste ikke samstemte med hans oppfatning av ære. Utover i sagaen ser det også ut til at det å gå i tjeneste hos den engelske kongen er greit, mens den norske kongen er det greit å holde en viss avstand til. Egil går nemlig i tjeneste hos den engelske kong Adalstein.⁵³ Kanskje det er slik at aktørene ser verdien av å gå i tjeneste hos en konge, i form av rikdom og ære, men samtidig ønsker å være mest mulig selvstendige. Noe som blir vanskelig med den norske kongen, siden han nok føles nærmere enn den engelske kongen, og sikkert hadde større interesse av å holde en viss kontroll på Island. Forholdet mellom Egil og kong Adalstein minner mest om forholdet mellom en leiesoldat og hans arbeidsgiver, noe som ikke er preget av den samme lojaliteten som de norske kongene i Egils saga ser ut til å kreve av sine støttespillere. Forholdet mellom Egil og kong Adalstein kan minne om et vennskapsforhold, hvor tjeneste belønnes med gaver. I motsetning til et mer fast troskapsforhold, som kong Harald, i sagaen, krevde av sine menn. Egil anerkjenner helt klart kong Adalsteins makt, og ser nok æren i å tjenestegjøre for ham, men det hele må skje på Egils premisser, slik at han unngår å si fra seg sin selvstendighet.

Egil er åpenbart villig til å gå i midlertidig tjeneste hos en konge, men vil ikke la det gå så langt at han må ofre sin selvstendighet. Dette er mulig ovenfor den engelske kongen, men blir komplisert i forholdet til den norske kongen. Sørensen mener som sagt at hele Egils saga handler om de islandske stormennenes forhold til den norske kongen. Og i sagaen kan vi se hvordan to samfunnsformer kolliderer, når Egil og hans slekt tvinges til å forholde seg til den norske kongen.⁵⁴ Vi kan se at Egil er villig til å gå svært langt for å hevde sin selvstendighet

⁵² *Egilssoga*, 63 - 66

⁵³ *Egilssoga*, 107

⁵⁴ Sørensen, *fortælling og ære*, 129, 130

og ære ovenfor den norske kongen. Et av de kanskje mest interessante eksemplene på dette er når han dreper Ragnvald Kongssønn.

Egil hadde et heller dårlig forhold til Eirik Blodøks, og etter en rettsak hvor Egil hadde oppført seg respektløst mot kongen, bestemmer kong Eirik seg for å ta livet av flere av Egils menn. Egil viser at han ikke anerkjenner kongens opphøydhed når han ser sitt snitt til å hevne seg ved å angripe kong Eiriks sønn, Ragnvald og hans menn.⁵⁵ Det står ingenting eksplisitt i sagaen om dette var ærerikt eller ikke, men jeg vil anta at Egil gjorde dette nettopp for ærens skyld. Hevn ser ut til å være et ideal gjennom hele sagaen. Tidligere i sagaen ser vi at Kjetil Høng tar hevn på vegne av Torolv, mot Hilderidsønnene. Senere tar Kveldulv hevn mot Sigtrygg og Hallvard for drapet på Torolv.⁵⁶ Hevn er tilsynelatende en helt legitim handling, og handlet nok om å forsvare sin ære, og i disse tilfellene også æren til de døde. Det er riktignok et interessant å tenke over hvordan det hadde utviklet seg dersom Kveldulv og Grim hadde klart og få de bøtene de mente de hadde krav på fra kongen, etter Torolvs død. Det kan se ut som om noe forlik var umulig å få til rett og slett på grunn av at Kveldulvs og Grims æresoppfatning var så annerledes enn kongens, ingen ville vike for den andre. Dermed ble hevnen den eneste realistiske fremgangsmåten for Kveldulv og Grim.

Når kongen angrep Egil og hans menn tråkket han så og si på deres ære, og Egil måtte svare med samme mynt.

Æren for stormennene i Egils saga er i all hovedsak tuftet på selvstendighet, og en uvilje til å tjene andre. Egil er ikke villig til å innordne seg etter den hierarkiske æresforståelsen som den norske kongemakten representerer. Det er lagt opp til en viss lojalitet ovenfor slekten, men det var viktig å holde seg selvstendig fra kongen.

Ære og konkurranse i Heimskringla

I følge Sverre Bagge knytter Heimskringlas ære til omdømme og suksess. Æren var en konsekvens av oppnådd suksess, men var ikke et mål i seg selv. Heimskringla preges i større grad av at aktørene forsøker å nå langsiktige mål, og æren knytter seg til oppnåelsen av disse målene gjennom makt og rikdom.⁵⁷ Heimskringla preges av en kompetitiv æresforståelse, som

⁵⁵ *Egilssoga*, 125 - 136

⁵⁶ *Egilssoga*, 60 – 62, 66 - 69

⁵⁷ Bagge, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, 164 - 166

kommer til uttrykk gjennom et samfunn hvor flere aktører konkurrerer om makten. Kongen selv tok del i denne konkurransen. Han hadde riktignok en egen status, men det fantes stormenn som til tider kunne utfordre kongen i forhold til rikdom, tilhengere og dermed makt og innflytelse. Vi kan for eksempel se på hvordan Erling Skjalgsson og Einar Tambarskjelve opererer ved siden av kongemakten gjennom flere av kongesagaene, før Einar til slutt blir drept av Harald Hardråde. I flere av kongesagaene er det dessuten tilfeller hvor flere konger hersker samtidig, dette fungerer til tider godt, men er ofte en kilde til konflikt. Man kan se på makt som en knapp ressurs som mange aktører ville ha mest mulig av, og kongemakten var i utgangspunktet ikke sterk nok til å skaffe seg kontroll over den. Dette er selve kjernen i den konkurransekulturen som gjennomsyrrer *Heimskringla*. *Heimskringla* representerer altså en kompetitiv æresoppfatning. Det fantes i utgangspunktet ingen regler for hvem som kunne prøve å skaffe seg mest mulig makt, selv om det hjalp å være av kongelig slekt. Veien til toppen av denne kulturen måtte nødvendigvis gå på bekostning av de andre aktørene med samme mål, og æren knytter seg i stor grad til å gjøre suksess innenfor konkurransekulturen.⁵⁸ Denne politiske kulturen var i stor grad preget av vold, og bruk av voldelige midler for å komme seg til toppen var helt akseptabelt.⁵⁹

I boken, *Society and politics in Snorri Sturlusons Heimskringla*, beskriver Sverre Bagge noen av de idealene han mener at Snorre har satt opp for de norske kongene. Han hevder at karismatiske evner er veldig viktige, og da kanskje i første omgang utseende. Videre er egenskaper som styrke, intelligens og sjenerøsitet viktige for kongen.⁶⁰ Jeg tenker at disse idealene også kan brukes for å si noe om idealer for ære for alle aktører på høyt plan i det norske samfunnet, altså både konger og stormenn. I sagaen om Harald Hardråde kan vi se at Snorre gjennom hele teksten har hatt et fokus på krigføring, og det finnes mange detaljerte beskrivelser av slag gjennom sagaen. Det legges også vekt på de materielle gevinstene krigføringen fører med seg. Blant annet når Harald herjer i Danmark, og «det var ikke ende på det gods han vant».⁶¹ Sagaen sier også mye om Haralds personlige egenskaper:

Kong Harald var en mektig mann og en sterk styrer innenlands. Han var så klok at det blir vanlig sagt at det ikke har vært noen høvding i Norderlanda som har vært så

⁵⁸ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000 – 1300*, (Aschehoug, Oslo, 1998), 45 - 47

⁵⁹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 41

⁶⁰ Bagge, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, 146 - 151

⁶¹ *Norges kongesagaer*, 32 (s. 501)

*dyptenkt eller rådsnar som han. Han var en stor krigsmann og så våpendjerv som.
Han var sterkere og mer våpenfør enn noen annen mann.*⁶²

Harald Hardråde oppfyller med andre ord mange av de idealene Bagge mener er gjeldende for Heimskringlas konger. I tillegg til det som kommer frem i sitatet ovenfor hevder også Snorre at han var en vakker mann som var glad i makt og rikdom, og sjenerøs ovenfor sine venner.⁶³ Olav Tryggvason er også en konge som oppfyller disse idealene, det legges blant annet vekt på at han er ekstremt dyktig i all slags idrett, og at han er veldig sjenerøs ovenfor sine venner, og veldig hard mot sine uvenner.⁶⁴ Disse egenskapene knytter seg til suksess, og understreker således forbindelsen mellom ære og suksess. Egenskapene Bagge har fremhevet var de som skulle til for og nå langt i Heimskringlas konkurransekultur, og var viktige både for konge og stormenn. Det er riktignok interessant å se på konger som skiller seg ut fra de typiske beskrivelsene av ferdigheter innenfor idrett og strid. I sagaen om Magnussønnene møter vi kongene Sigurd og Øystein, hvor Sigurd blir beskrevet som den typiske krigeren som reiser rundt i Europa og Midtøsten og kriger, mens Øystein er en mer fredelig og diplomatisk type som holder seg i Norge og bygger landet. Kongene holder en såkalt mannjevning, hvor de sammenligner bragdene sine. Sigurd fremheves som den krigerske helten, mens Øystein løftes frem som den fredelige landsbyggeren og i denne scenen ser det ut til at begge deres svært så ulike fremgangsmåter fremheves som ærefulle.⁶⁵ Disse kongene er svært forskjellige, men utfyller tilsynelatende hverandre bra, da de begge besitter egenskaper som var viktige for en suksessfull konge.

I Heimskringla baserer både konger og stormenn seg på forholdsvis uformelle allianser med andre stormenn og bønder. Et vesentlig aspekt av dette er opprettelsen av vennskap for å holde på, eller eventuelt styrke sin posisjon i samfunnet.⁶⁶ Dette er fjernt fra hva vi anser som vennskap i dag, og minner kanskje mer om allianser. For å støtte opp under vennskapet var utvekslingen av gaver et helt sentralt aspekt. For å oppnå makt var man avhengig av å ha lojale tilhengere, og for å få det var det viktig å vise seg frem som sjenerøs, ved å gi gaver til sine tilhørere. Gaver ble utvekslet mellom stormenn med omtrent lik makt for å befeste allianser, men ble også gitt av kongen til stormenn, eller fra stormenn til bønder. I sagaene

⁶² *Norges kongesagaer*, 36 (s. 504)

⁶³ *Norges kongesagaer*, 99 (s. 546)

⁶⁴ *Norges kongesagaer*, 8, 85 (s.132, 133, 190 – 191)

⁶⁵ *Norges kongesagaer*, 21 (s. 580 – 582)

⁶⁶ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 54, 55

gjøres det ofte et poeng ut av overrekkelsen av gaver, og gavene blir gjerne detaljert beskrevet. I sagaen om Harald Hardråde kan vi lese om hvordan Harald belønner Tore fra Steig, ved å gi ham en voldsomt utsmykket bolle.⁶⁷ Disse beskrivelsene kan for eksempel si noe om at en stormann har tjent kongen sin trofast, og derfor blir belønnet, men det sier også noe om kongens sjenerøsitet.

Alt handlet om å ha størst makt, og man kan se på dette som en måte å sikre sin tilværelse på i et statsløst samfunn hvor makten tilhørte de som var sterke nok til å ta den. Vi kan si at æren i stor grad gjennomsyrrer denne delen av kulturen, sjenerøsitet ble regnet som en ærefull egenskap, og er selvsagt et viktig aspekt av gavegivning. Dette har igjen en sammenheng med rikdom, som man vel kan si var en forutsetning for å kunne være tilstrekkelig sjenerøs til at folk skrøt av det. Rikdommen igjen kunne ofte knyttes til for eksempel vikingtokter, som i seg selv kunne være en kilde til ære. Det knytter seg også ære til det å følge normene som gjaldt for gavegivning. Dette gikk i hovedsak ut på at man måtte gi passende gaver til folk, og ikke minst at når man fikk gaver måtte man gi noe av tilsvarende verdi tilbake. Det er klart at en vanlig bonde ville ha lite av verdi å gi tilbake til en rik stormann, gavegivning mellom to aktører på ulikt nivå i samfunnet kunne gjerne fortone seg ved at stormannen ga bonden øl og mat ved gjestebud og ikke minst løfter om beskyttelse mot potensielle fiender, til gjengjeld kunne bonden love å kjempe for denne stormannen.⁶⁸ Dette går litt på utsiden av gavekulturen, i den forstand at det ikke er en utveksling av konkrete verdigjenstander. Likevel mener jeg det bygger på noe av det samme. Istedenfor en utveksling av konkrete gaver, ser vi heller en utveksling av tjenester som begge parter ser som nyttige. Det er dermed i begge parter interesse å være lojal ovenfor den andre så lenge vedkommende klarer å overholde sin del av avtalen.

I tråd med æreskulturens idealer gjaldt det å være lojal ovenfor den mannen som viste størst sjenerøsitet, men det var og viktig at han faktisk ble regnet for å ha mulighet til og lykkes med sine mål, slik at det å følge ham kunne føre til ære.⁶⁹ Lojalitet var på den måten ingen selvfølge, den lederen som til en hver tid var rikest og mest sjenerøs ville ha en stor sjanse til å tiltrekke seg tilhengere, og det omvendte var sant for de med mindre ressurser.⁷⁰

⁶⁷ *Norges kongesagaer*, 24 (s. 496)

⁶⁸ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 58, 60

⁶⁹ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 66 - 67

⁷⁰ Jon Vidar Sigurddson, *Det norrøne samfunnet: vikingen, erkebiskopen og bonden*, (Oslo, Pax forlag, 2008), 88, 89

Stormennene i Norge som vel som på Island konkurrerte til en hver tid om å ha flest tilhengere. Å ha en stor flokk av tilhengere var nærmest synonymt med å ha stor makt og store militære ressurser, men som sagt forutsatte det også at man hadde ressurser til å holde på tilhengerne sine. Dersom en annen stormann viste seg som mer sjenerøs og suksessfull ville det sannsynligvis også bli mer attraktivt å følge ham.

Vi kan også trekke frem slekt som viktig for æren. Dersom man var av en fornem slekt, som man kunne spore langt tilbake i tid, var dette noe som hadde stor betydning for din egen status.⁷¹ Vi kan jo se hvordan for eksempel kong Sverre tidlig hevder at han er i slekt med Olav den hellige, selv om dette nok er tvilsomt. Vi kan anta at han gjorde dette for å vise at han hadde rett på kongemakten, og det er også sannsynlig at han valgte Olav den hellige, nettopp for å knytte seg selv opp i mot den mest prestisjetunge norske kongen. Altså et forsøk på å bygge opp under sin egen ære, ved å vise til et slektskap med høy status. Den høyeste formen for dette var nok helt klart å kunne vise til at man var av kongelig slekt, hvor et slektskap til Olav den hellige var gjevreste av alt.

Æresidealene vi finner i Heimskringla mener jeg at i hovedsak dreier seg om hva som kunne føre til suksess innenfor konkurransekulturen. Det handlet om å kunne overvinne sine motstandere, og for å få til det var man avhengig av å være en karismatisk leder som kunne tiltrekke seg venner. Helst burde man og være en dyktig kriger, slik at man kunne lede fra fronten i konflikter mot andre konger eller stormenn. Ingen allianser var selvsagte, og man måtte hele tiden vise at man var verdt å følge ved å være sjenerøs ovenfor sine venner.

Ærefull tjeneste versus selvstendighet og konkurranse

I Kongespeilet er kongen den ubestridte lederen i samfunnet, men han må samtidig svare til Gud. Kongens ære ligger i å tjene Gud på best mulig måte, i henhold til prinsipper om å være en rettferdig hersker og dommer. Kongen har tilsynelatende intet ansvar ovenfor folket, og trenger kun å forholde seg til Gud. Hans ære legitimeres slik sett ovenfra, og han sitter i en posisjon som i seg selv tilsier at han er den mest ærefulle i samfunnet. I et tilfelle spør sønnen faren om hvorfor menn som ikke er hirdmenn likevel vil knytte seg til kongen, istedenfor og bare å være bønder og holde seg hjemme med sine egne saker, eller hvorfor de ikke bare forsøker å oppnå hirdmannsstatus selv. Faren svarer at kongen eier hele riket, og en hver

⁷¹ Sørensen, *Fortelling og ære*, 173 - 176

mann er pliktig til å tjene ham dersom han krever det. Og dermed gir det mening å ville forsøke å knytte seg til kongen, slik at man vil få hans vennskap og støtte. Han følger opp med dette utsagnet:

Det skal du vite for visst at det å heite kongens huskar, det skal ein ikkje sjå ned på som eit svivørdeleg namn; det er heller eit stort ære-namn for kvar den som får det. For når lendmenn og hirdmenn leiest utav hærferdene for einkvan veikskaps skuld, og dei heller vil vere heime på gardane sine i bygda, så vil dei likevel ikkje vere av med huskars-namnet, for den ære og trygd som dei har av det.⁷²

I dette sitatet ser vi hvilken betydning det kan ha å være assosiert med kongen, og at det fører både med seg ære og trygghet.

I Egils saga møter vi derimot et helt annet syn på kongemakt og lojalitet. Torolv velger å gå i kongens tjeneste og ender opp med å betale dyrt for det, han bryter slik sett med de forestillingene om ære og lojalitet vi møter hos Kveldulv, Grim og Egil. For disse karakterne er den norske kongen nærmest en sikker vei til en tidlig død. Grunnen til dette er at kongen krever en absolutt lojalitet som de nevnte karakterene ikke er villige til å gi. For Egil og størstedelen av hans slektninger er lojalitet ovenfor slekten den som er viktigst, og lojalitet til kongen kan bare komme som et tillegg til dette. Vi kan se hvordan Egil frivillig går i tjeneste hos kong Adalstein, nettopp fordi han ikke trenger å underkaste seg i like stor grad som den norske kongen ville krevet. Her kommer vi inn på et annet hovedtrekk med ærestenkningen i Egils saga, nemlig selvstendighet som en forutsetning for ære. I Egils saga blir kongen skildret som en mektig aktør, som Egil og flere av hans slektninger til en hver tid må forholde seg til. Det er altså helt klart også i Egils saga at kongen har en helt spesiell posisjon i samfunnet. Kongen er den mektigste aktøren, og nettopp kongens stadig større konsentrasjon av makt er tilsynelatende problemet for Egil og hans slekt, fordi det blir ensbetydende med et tap av selvstendighet. Egil og slekten hans velger en helt annen måte å forholde seg til kongen på enn det som i følge Kongespeilet var den rette måten. Det kommer frem av sagaen at veien til ære for Egil går utenom kongen. I motsetning til Kongespeilet, hvor din ære er noe som bestemmes av kongen, er det i følge Egils saga ærerikt og ikke å underkaste seg kongens makt. P. M. Sørensen skriver om Egils saga at vi ser en kollisjon mellom to samfunnsformer,

⁷² Kongespegelen, 89 - 91

og dermed to ulike æresoppfatninger. Æreskulturen vil alltid speile samfunnsstrukturen,⁷³ og det er vel akkurat her forskjellen ligger. Den samme kontrasten mellom den islandske kompetitive æren og den norske hierarkiske æren kan vi se når vi sammenligner Egils æresoppfatning med Kongespeilet.

Æresidealene i Kongespeilet gjenspeiler et samfunn hvor kongen er den ubestridte lederen, og alle goder strømmer fra ham. Egils saga beskriver et samfunn hvor kongemakten er noe nytt, noe som er i utvikling og som møter motstand i en gammel samfunnsstruktur, hvor omtrent like mektige stormenn konkurrerte mot hverandre om makt og ære. Denne gamle strukturen er både Kveldulv og Egil en del av, og de legger sin ære i nettopp selvstendighet fra kongen, i motsetning til de idealene vi kan lese om i Kongespeilet. Hvor nettopp det å være tro mot kongen, og gå i hans tjeneste er det som fører med seg ære. Kontrasten mellom Egils saga og Kongespeilet er altså stor, Kongespeilet fremhever en absolutt lojalitet til kongen som den eneste veien til ære, mens i Egils saga er det selvstendighet fra kongemakten og lojalitet ovenfor slekten som er de viktigste premissene for ære. I denne sagaen møter vi ikke den samme hoffkulturen som vi er vitne til i Kongespeilet. For karakterene i Egils saga er ikke kongen den absolutte skikkelsen som han ser ut til å være i Kongespeilet, vi ser at flere av karakterene bryter med kongens bud og ønsker, og føyer seg dermed ikke etter de idealene for tjeneste og lojalitet som den norske kongen ønsker. På Island hadde man ikke den samme hoffkulturen som i Norge, og det utviklet seg dermed ikke en kongsideologi på samme måte. Man får likevel inntrykk av at kongen i Egils saga fremstilles som en mektigere skikkelse enn ved mange tilfeller i Heimskringla, i Heimskringla er kongen en del av den kompetitive æreskulturen mens han i Egils saga forsøker å erstatte denne med sin egen hierarkiske æresforståelse.

I Kongespeilet har kongen absolutt makt over resten av samfunnet, og som ikke trenger å støtte seg på de samme uformelle alliansene som det Heimskringlas konger gjør. Stormennenes lojalitet til kongen er også av en annen karakter. Hirdmennene skal vise en absolutt lojalitet til kongen, og denne lojaliteten er denne lojaliteten ser ut til å være nærmest selvsagt, i og med at kongen og hans hird er organisert i et forholdsvis strengt organisatorisk hierarki. Lojalitet i Egils saga ser ut til og i større grad være basert på gjensidige vennskap forankret i utveksling av gaver og tjenester, som minner mer om forholdene i Heimskringla.

⁷³ Sørensen, *Fortelling og ære*, 144 - 145

Vi kan se hvordan Egil og Arnfinn jarl blir venner ved at jarlen inviterer han og Torolv til gjestebud, det står så at de utvekslet gaver når de gikk hver til sitt, og at de dermed skilte lag som venner.⁷⁴ I dette eksempelet er det riktignok ingen konge involvert, men det ser ut til at Egil forholder seg til konger på lignende måte. Jeg har allerede vært inne på at Egil gikk i tjeneste hos kong Adalstein, og dette forholdet fortonet seg i stor grad som et slags vennsforhold. Egil slåss for kongen, som lønnet ham med gaver, og utover dette innebar forholdet tilsynelatende ingen flere betingelser. Et slikt forhold ville vært ugjennomførbart med kongeskikkelsen vi møter i Kongespeilet, og er uforenlig med den dedikerte lojaliteten som fremheves i Kongespeilet.

Lojalitet i Heimskringla knytter seg til kongenes og stormennenes egenskaper, dersom de er rike, sjenerøse og karismatiske vil de klare å tiltrekke seg folk. Den formen for tjeneste vi finner i Heimskringla baserer seg på å tjenestegjøre for en konge eller stormann for å få beskyttelse og gaver. Tjeneste handler altså i stor grad om gjensidighet. Begge parter var så å si avhengige av hverandre for å opprettholde sin posisjon i samfunnet. Vi finner altså ikke den samme typen lojalitet som i Kongespeilet, og tjeneste for kongen er hovedsakelig ærerikt i den grad kongen kan belønne deg med rikdom. Forholdet mellom konge og stormann i Heimskringla minner mer om forholdet mellom Egil Skallagrimson og kong Adalstein enn forholdet mellom konge og hirdmann i Kongespeilet. Kongen er helt klart en mektig aktør, men enkelte stormenn er likevel mektige nok til å kunne utfordre ham. Og kongen kan ikke uten videre forvente en så absolutt lojalitet fra sine menn som det vi ser beskrevet som idealet i Kongespeilet. Perioder med flere konger demonstrerer også at kongsembetet ikke hadde den helt samme eksklusive statusen som i Kongespeilet.

I Kongespeilet ser det ut til at selvstendighet i forhold til kongen ikke eksisterer, i og med at han eier riket og alle dets innbyggere. Kongespeilets kongemakt er derfor ikke kompatibel med æresoppfatningene i Egils saga og Heimskringla, begge disse kildene legger opp til mer uformelle forpliktelser i forhold til kongen enn det Kongespeilet gjør. I forhold til begrepsparet lojalitet og tjeneste ligger Kongespeilet således nærmere den utviklingen jeg har snakket om i hovedtesen min. I Kongespeilet er kongen så mektig at han alene kan fordele ære til resten av befolkningen, og det å bygge seg opp ære er uløselig tilknyttet kongen, og det å være i tjeneste for kongen.

⁷⁴ *Egilssoga*, 101 - 103

Ære handler i alle disse tilfellene om posisjon. Med det mener jeg at det knytter seg ære til og enten øke sin posisjon i samfunnet, eller å befeste den posisjonen man allerede har. For kongen i Kongespeilet er allerede posisjonen hans fastsatt av Gud, mens flere av kongene i Heimskringla må kjempe for å holde på sin posisjon, ved å utkonkurrere både andre konger og nedkjempe mektige stormenn. For stormennene i Heimskringla og Egils saga handler det om å styrke sin posisjon mest mulig for å kunne holde seg flytende i et samfunn preget av en svak sentralmakt, som er tuftet på en altomfattende konkurranse om ære og makt. For stormenn i Kongespeilet er det posisjoner i kongens administrasjon som fører til ære, her er det ikke lenger noen direkte konkurranse mot andre stormenn, men et driv om å være den beste mulige tjeneren for kongen for å bli belønnet med de beste posisjonene. I Heimskringla og Egils saga er samfunnsposisjon et middel til makt, mens i Kongespeilet er en høyt aktet posisjon et mål i seg selv fordi det vil være et symbol på den æren man har fått tildelt av kongen.

Jeg skal gå videre med å snakke om de ulike egenskapene som knytter seg til æren, og hvordan disse blir fremhevet i de tre kildene. Jeg skal dele dette inn i egenskaper som er relevante for kongen selv, og egenskaper relevante for stormenn og hirdmenn.

I Kongespeilet gjøres det ut poeng ut av at kongen har den absolutte makten i samfunnet, det kongen gjør blir automatisk det rette, som da alle andre må føye seg etter. I følge Kongespeilet skulle kongen være lovgiveren, og det var hans oppgave å løse konflikter mellom folk. Det legges stor vekt på kongens rolle som dommer, og at han skulle både herske og dømme rettferdig i henhold til de retningslinjene Gud hadde lagt opp. De konkrete egenskapene som listes opp i Kongespeilet er egenskaper som vil støtte opp under dette, i form av at kongen skulle ha stor visdom og kunnskap om alle ting, og være rettferdig i alt han foretar seg. Kongen skulle altså være en dommer og lovgiver, ikke en kriger. I Egils saga blir det ikke sagt så mye om kongens egenskaper, så her vil jeg heller rette fokuset mot Heimskringla. I Heimskringla har ikke kongen den samme eksklusive statusen som i Kongespeilet, han er derfor mer lik stormennene. Han deltar som sagt i konkurransen om makt, og er slik sett avhengig av personlige egenskaper som karisma og sjenerøsitet for å bygge opp en maktbase av noenlunde lojale tilhengere. I tillegg legges det ofte vekt på kongenes fysiske evner, både innenfor kamp og ulike former for idrett. Dette er egenskaper som står fjernt fra kongen i Kongespeilet, men minner mer om idealene den samme kilden

tilegner hirdmennene. Disse skulle beherske både krigføring og diplomati, og skulle være kloke nok til å vite når de skulle benytte seg av hva. Det er i hovedsak en regel som gjelder for krigføring og vold i Kongespeilet, nemlig at et hvert felttog måtte være på kongens initiativ. Dersom dette var på plass var krigen i seg selv legitim. Kongens menn skulle sky vold i den grad det var mulig, men når kongen beordret dem til krig, så skulle de likevel yte best mulig tjeneste. Vold i seg selv var ikke ærefullt, kun når det ble gjort som en del av kongstjenesten. I Kongespeilet er det altså en stor forskjell på kongen og hirdmennene, i forhold til hvilke arbeidsoppgaver de hadde, og hvilke forventninger som ble stilt til dem. I Heimskringla er det en langt større likhet mellom kongen og stormennene, alle trengte i utgangspunktet de samme egenskapene for og lykkes, avstanden mellom konge og stormann var kortere enn i Kongespeilet.⁷⁵ I Egils saga og Heimskringla ser vi at volden ofte er et middel til rikdom, eller en fremgangsmåte for å opprettholde sin selvstendighet og posisjon i samfunnet. Et eksempel på dette er hvordan Egil nekter å la seg presse av kong Eirik, og tar hevn mot hans sønn, Ragnvald. Denne typen hevn vitner om en annen æresoppfatning enn den vi ser i Kongespeilet, ikke minst når det er snakk om hevn mot kongen. Så vidt jeg kan forstå stilles det også i Egils saga visse krav til at vold må være legitim, men denne legitimiteten stammer ikke fra kongen. I tilfellet med Egils hevn mot kong Eirik, er det gjenreisningen av ære via hevn som gjør dette legitimt. I Heimskringla er også terskelen for vold lavere enn i Kongespeilet, selv om mye av krigføringen vi kan lese om i denne kilden er i kongens regi. Volden er riktignok en naturlig del av konkurransekulturen, og dersom voldelige handlinger fører til en form for personlig suksess, så ville det bli regnet som legitimt og ærerikt.

Hovedtrekkene når det gjelder legitimering av vold er at i Kongespeilet er det kongen som avgjør om voldelige handlinger er legitime eller ikke, mens i Egils saga og Heimskringla er vold en del av æreskulturen som er nødvendig for å sikre sin plass i samfunnet. Ved å vise at man ikke lar seg trække på understreker man sin posisjon. I Egils saga og Heimskringla er vold nærmest en fremgangsmåte for å befeste eller styrke sin posisjon i samfunnet, noe som gjelder for både konger og stormenn. I og med at voldelige handlinger blir lagt såpass mye vekt på i disse to kildene, så virker det også som om vold i seg selv kunne være ærerikt og vold var helt klart en legitim vei til suksess innenfor konkurransekulturen. I Kongespeilet er

⁷⁵ Bagge, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, 152, og Sigurdsson, *King, earls and chieftains*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages*, 72, 73

vold derimot et nødvendig onde som noen ganger er en del av kongstjenesten. Vold er ikke et virkemiddel man bruker for å oppnå en viss posisjon i samfunnet, men en del av jobben man gjør for kongen.

Heimskringla og Egils saga representerer en kultur hvor konkurransen står i sentrum, konger og stormenn ligger i konkurranse med og mot hverandre om makt og innflytelse. Veien til ære og suksess ligger i å utkonkurrere de andre deltakerne, og skaffe seg flest mulig tilhengere for å befeste sin makt. Man må bevise sin egen ære, og samtidig forsøke å ære sine tilhengere. Disse reglene gjelder for både konger og stormenn, og vi kan se flere eksempler på situasjoner hvor nettopp flere konger deltar samtidig i denne konkurransen. I Kongespeilet er kongen den suverene maktskikkelsen i samfunnet, og den mest sannsynlige veien til suksess for stormennene går gjennom kongstjeneste. Kongens ære er på mange måter allerede etablert i form av embetet han besitter, og via tjenestearistokratiet han leder fordeler han ære nedover i systemet. Det skal kun være en konge, og han skal ha all makt. Hovedforskjellene går ut på at kongen i Kongespeilet er en skikkelse som er noe helt annet enn stormennene. Han er ikke bare den mektigste aktøren i et konkurransesamfunn, han stiller i en helt egen divisjon og han har et tilnærmet monopol på æresfordelingen i samfunnet. Avstanden mellom kongen og stormennene er langt større enn i Heimskringla og Egils saga, og kongens makt legitimeres av Gud, og ikke av hans tilhengere eller andre stormenn.⁷⁶

Dette kan kanskje tyde på at kongen er suveren innenfor sitt eget land, men at det likevel eksisterer en viss konkurransekultur mellom fyrster på en internasjonal arena. Kongespeilets konge må forholde seg til utenlandske fyrster, og det er vanskelig å si noe konkret om maktforholdene i disse situasjonene. Vi kan se at det i Kongespeilet legges vekt på at hirdmennene skal oppføre seg eksemplarisk når de møter representanter for utenlandske fyrster, og at det nærmes konkurreres i høviskhet. Dette er en diskusjon jeg kommer til å fortsette i neste kapittel, da den reiser flere interessante spørsmål om kongens posisjon og ære. Jeg vil påstå at selv om det er vanskelig å finne ut av hvordan den norske kongen stilte i forhold til utenlandske fyrster, så legger Kongespeilet opp til at kongen har et æresmonopol innenfor sitt eget territorium. I neste kapittel skal jeg undersøke hvorvidt det finnes belegg for å si at Håkon Håkonsson faktisk oppnådde dette.

⁷⁶ Sigurdsson, *King, earls and chieftains*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages*, 69, 70

Kapittel 3:

Analyse av Håkon Håkonssons saga i lys av tesen om kongens æresmonopol

Dette kapittelet skal ta for seg Håkon Håkonssons saga, i lys av min tese om æresmonopol og analysemodellen fra forrige kapittel. Jeg skal benytte meg av den kontrasten jeg satte opp mellom Egils saga og Heimskringla mot Kongespeilet for å se hvordan æreskulturen i Håkon Håkonssons saga fremstilles. Dette skal jeg gjøre ved å se hvordan kongen selv blir beskrevet, og hvordan Sturla har beskrevet interaksjon mellom kongen og hans menn. Gjennom dette kapittelet skal jeg forsøke å vise den tydelige sammenhengen mellom kongemakten vi møter i Håkon Håkonssons saga og det kristne tankegodset som preger høymiddelalderen.

I forrige kapittel argumenterte jeg for at kongen i Heimskringla og Egils saga er en mektig aktør, men at han må fortsatt kjempe om makt og ære på linje med stormennene. I Kongespeilet stiller derimot kongen på et høyere nivå når det gjelder makt og ære. Hvordan fortøner dette seg i sagaen om Håkon Håkonsson? Innledningsvis kan vi si at sagaen ikke forteller så mye direkte om kongens ære, og det finnes i det hele tatt få beskrivelser av kongen. Likevel ser vi enkelte eksempler hvor kongens ære på en eller annen måte kommer til syne. Det beste eksempelet på akkurat dette er kanskje kroningen. Håkon ble kronet av kardinal Vilhjalms, som kom som en representant for paven. I det kardinalen ankommer Norge holder han en tale, i følge sagaen sier han følgende:

Jeg kunngjør for alle at jeg kom hit til dette land med Guds nåde og på pavens bud for å forkynne Jesu Kristi navn og krone Eders konge. Dette er mine to ærend. Paven sendte ikke en prest eller en geistlig med liten myndighet i disse ærend, men meg, en av kardinalene sine med biskops rang og like stor myndighet til å binde og løse i alle saker som paven selv; for han ville at dette skulle gjøres til størst mulig ære for kongen.⁷⁷

Han gjør altså et poeng ut av at han taler med pavens myndighet, og at seremonien skal kaste mest mulig glans på kong Håkon. Her kan vi se et eksempel på den æreskulturen som fremkommer i Kongespeilet. Hvor ære har blitt uløselig knyttet til det religiøse, ved at kongens ære kommer fra Gud, og hvordan en mektig geistlig aktør kan bygge opp under kongens ære. Etter at selve kroningsseremonien hadde blitt gjennomført oppsummerte

⁷⁷ Håkon Håkonssons saga, 280

kardinalen viktigheten av denne hendelsen i en tale: *Nå er kongen deres kronet, og det er vist ham en så stor ære som det vel ikke er vist noen mann før her i Norge.*⁷⁸ Kongen var den klart mektigste aktøren i Norge, men kardinalen representerte som sagt paven, som reelt sett var en enda større maktskikkelse enn den norske kongen. Jeg tenker meg derfor at disse ordene må ha hatt stor betydning, og helt sikkert var med på å understreke kongens ære, og samtidig støtter opp under teorien om at 1200-tallet i all hovedsak representerer en hierarkisk æreskultur.⁷⁹ Det er og interessant å se på kardinalens ankomst til Norge, og alle de positive tingene han har å si i den sammenhengen. Han hadde blitt advart av engelskmennene om at han ville bli dårlig mottatt i Norge. Det viser seg derimot at mottakelsen han får er tilfredsstillende på alle måter. Kardinalen gjør et poeng ut av at nordmennenes oppførsel er god, og at han har fått godt med mat og drikke.⁸⁰ Som i både Egils saga og Heimskringla knytter det seg ære til sjenerøsitet, noe som kunne vises gjennom for eksempel et godt spisegilde. Når kardinalen gir kongen skryt for dette, så tenker jeg at det må kunne tolkes som en æresbemerkning om kongen.

Situasjonen nevnt ovenfor med kongen og kardinalen kan kanskje tolkes dithen at kardinalen representerer en makt som er større enn den norske kongen, nemlig pavekirken. At paven i realiteten var en mektigere skikkelse enn kong Håkon kan det nok være liten tvil om, men hvordan det ble oppfattet av folket i Norge er en annen sak. Man kan kanskje tolke det slik at kardinalen bekreftet den æren kong Håkon allerede hadde. Bye-Andersen hever at kronen ble brukt som symbol på mynter som ble produsert i Håkon Håkonssons tid, og at dette ble gjort i lang tid før kroningen. Og at dette skulle symbolisere at kongens forhold til Gud, og at kongen sto høyere enn alle andre.⁸¹ Det kan likevel virke som om Sturla har forsøkt å fremstille kardinalens bemerkninger om Håkon som ærende, noe han neppe ville gjort dersom kardinalen ikke var i en posisjon hvor hans ord faktisk kunne ære kongen. I forrige kapittel snakket jeg om at kongen, slik han fremstilles i Kongespeilet, deltar på en internasjonal æresarena. Han konkurrerer ikke lenger mot andre konger og stormenn om ære innad i eget rike, men han deltar i en slags internasjonal konkurranse med andre fyrster. Under Håkons kroning virker det helt klart som om kardinalen er i en sterk nok posisjon til å fordele ære, også til kongen. Det kan hende at denne internasjonale æreskulturen preges av en type

⁷⁸ *Håkon Håkonssons saga*, 285

⁷⁹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 122 - 123

⁸⁰ *Håkon Håkonssons saga*, 278 - 279, 285

⁸¹ Are Bye-Andersen, *Kongeideologi og propaganda: mynter, segl og monumentalbygninger som medium for propaganda i perioden 1217 – 1319*, (Universitetet i Oslo, 2004), 34

horisontal fordeling av ære, med det mener jeg at fyrster og paven i utgangspunktet stiller på lik linje, og kan ære hverandre, men at ingen av dem egentlig er satt over de andre.

Selvfølgelig var det jo forskjeller i konkret makt mellom ulike fyrster og pavekirken, men på et prinsipielt plan var de kanskje mer likestilt.

Kongen kan dele ut ære til folket under seg, og en mektig skikkelse som paven kan delegere ære til fyrster. Også andre steder i sagaen legges det vekt på Håkons forhold til utenlandske fyrster. Sturla forteller om forholdet mellom kong Håkon og den tysk-romerske keiser Fredrik. Han sier først noen ord om at Fredrik er en stor og gjev høvding, før han fortsetter med at keiseren og kong Håkon utvekslet gaver og ble dermed gode venner.⁸² Her ser vi et eksempel på hvordan utveksling av gaver fortsatt kunne være med på å bygge opp under vennskap, eventuelt allianser. Dette viser hvordan gavegivningskulturen jeg snakket om i forrige kapittel til en viss grad lever videre på den internasjonale arenaen. Kongen er en så mektig skikkelse at det nok hadde vært uaktuelt å bygge opp forhold på denne måten med norske høvdinge, men den tysk-romerske keiseren er en aktør som deltar på den samme internasjonale scenen som kongen selv, og mellom to likemenn kunne gaver bygge opp vennskap. Sturla nevner også at keiser Fredrik hadde planlagt å vise Håkon stor ære, ved å gi ham kontroll over Lybekk. Dette går ikke helt etter planen ettersom keiseren dør, men det er nok et eksempel på hvordan Håkons ære trekkes frem i sammenheng med keiser Fredrik.⁸³ Håkon sender og vakre gaver avgårde til sultanen i Serkland. Sturla sa et kvad om dette, hvor kongens ære er et sentralt tema:

*Lovord helt fra Serkerlandet
lyder høyt om gavmild konge,
folk som bor langs Blålands strender
Bisner over dine hauker.
Vide farer vennegaver
verden rundt, deg selv til ære
kostbarheter, dyre konge,
kan fortelle om din rikdom⁸⁴*

⁸² *Håkon Håkonssons saga*, 200 - 201

⁸³ *Håkon Håkonssons saga*, 309 - 310

⁸⁴ *Håkon Håkonssons saga*, 365

I dette kvadet kan vi se sammenhengen mellom ære og sjenerøsitet på den internasjonale arenaen. Når det snakkes om kongens ære er det i sammenheng med mektige aktører fra andre land, den tysk-romerske keiser Fredrik, og paven, gjennom kardinal Vilhjalm, og sultanen i Serkland. Dette kan tyde på at Håkons ære på mange måter var selvsagt, det var ingen i Norge som kunne gi ham ære på noen som helst måte. Dersom kong Håkon skulle kunne styrke sin ære ytterligere måtte det skje via noen som var enda mektigere enn ham selv, og disse fantes kun på den internasjonale arenaen. Under Håkon Håkonsson ser vi at den norske kongens makt går langt på utsiden av det norske kjerneområdet, hans ”internasjonale ære” blir dermed viktig. Noen år etter kong Håkons kroning oppstår en situasjon hvor Håkon havner i konflikt med den skotske kong Aleksander om makten over Hebridene. Håkon har satt kong Jon til å styre øyene, Aleksander forsøker å knytte til seg Jon for å oppnå kontroll over området:

Skottekongen sa at han ville gi ham et mye større rike i Skottland, og dertil vennskap og tillitt om kong Jon ville slutte seg til ham og vise ham hel og full troskap. Alle rådet kong Jon til å gå med på dette, både frender og venner. Men han var ordholden og svarte at han ikke ville bryte sin ed til kong Håkon.⁸⁵

Her blir vi vitne til en maktpolitisk situasjon hvor tre konger er involvert, og kong Håkon og kong Aleksander ser utvilsomt ut til å være mektigere enn kong Jon. Denne scenen fra sagaen minner om situasjoner vi kan støte på i Heimskringla, hvor flere stormenn forsøker å knytte til seg de samme folkene. Den internasjonale maktkampen er altså fortsatt preget av en konkurransekultur, ikke ulik den vi finner innenlands i Heimskringla. Sverre Bagge gjør et poeng ut av at kong Håkon valgte å forsvare Hebridene mot skottene. Ikke fordi området ga spesielt stor inntekt, men rett og slett på bakgrunn av ære. Å tape Hebridene ville være et tap av prestisje, han nekter også å selge øyene til den skotske kongen, for å vise at han ikke er så desperat etter inntekt.⁸⁶ Man kan tolke det slik at ved å forsvare Hebridene mot skottene, så viste Håkon ovenfor skottene at han ikke kunne tråkkes på, og at han var villig til å forsvare sitt rike og dermed sin ære. Kong Håkons felttog i Danmark kan kanskje også tolkes i lys av internasjonal konkurranse. Sturla hevder at kong Håkon ville straffe dansk kongen på grunn av et løftebrudd, og invaderte dermed Danmark.⁸⁷ Det er ikke vanskelig å tolke dette i den

⁸⁵ *Håkon Håkonssons saga*, 298

⁸⁶ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 91

⁸⁷ *Håkon Håkonssons saga*, 325 - 328

retning at dette handlet om å gjenreise tapt prestisje ovenfor den danske kongen, og kanskje også i andre europeiske fyrsters øyne.

Kong Håkon som lovgiver og dommer

I Kongespeilet kan vi lese om at rettferdig dømming var noe av det viktigste for en konge.⁸⁸ I Håkon Håkonssons saga ser vi dette kommer frem i hvordan kongen fremstilles både som lovgiver og dommer. Konfliktløsning er en arena hvor kongemakten på 1200-tallet blander seg mer inn enn tidligere. Det er flere grunner til dette; av de viktigste kan vi nevne kongens ønske om sterkere kontroll over samfunnet, og dermed et ønske om å forhindre privat æresvold, og kirkens ønske om et mer fredelig samfunn. I tillegg er igjen kongemaktens og kirkens samarbeid en viktig faktor her. Forholdet mellom konge og kirke har gjennom middelalderen variert sterkt, men gjennom hele perioden mener jeg vi har vært vitne til en trend hvor kirken på det ideologiske plan har støttet opp under kongemakten som institusjon, til tross for at forholdet til enkelte konger har vært dårlig. Dette peker tilbake på en del av de punktene jeg har vært inne på i forhold til fremstillingen av kongemakten i Kongespeilet. I følge den kristne ideologien som var rådende i middelalderen var kongedømmet den korrekte styringsformen for et hvert samfunn,⁸⁹ det var institusjon som var i tråd med Guds plan for menneskeheten, og i dette lå det at kongen skulle være landets øverste dommer og lovgiver. Disse årsakene tror jeg ligger bak kongemaktens forsøk på å gjøre konfliktløsning til en oppgave for kongen og hans administrasjon.

Konfliktløsning var helt klart en arena hvor æren sto sentralt. Dette kan ha en sammenheng med at samfunnet gjennom store deler av middelalderen var preget av å være forholdsvis statsløst. Det fantes en kongemakt, men kongen hadde i stor grad bare den vært den sterkeste blant høvdingene, og holdt seg ved makten ved å bygge nettverk og allianser med andre stormenn. Konfliktløsningen handlet i grove trekk om å finne løsninger som gjorde at begge parter i konflikten kunne komme seg unna med æren i behold. Dersom man ble utsatt for en fornærmelse var det æren som ble krenket, og denne var det viktig å forsvare. Det fantes flere måter å forsvare seg på, man kunne bringe saken til tinget, og få satt i gang en rettsprosess for

⁸⁸ *Kongsspejelen*, 210 - 211

⁸⁹ Kathrine Ekhaugen, *Gud og makt: En undersøkelse av forestillinger om Gud i Norge og på Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt* (Oslo, 2012), 34

å få straffet den som hadde fornærmet en, og på den måten oppnå oppreisning. Eller man kunne ordne opp privat, enten ved å forhandle seg frem til en slags erstatning, eller ved å hevne seg.⁹⁰ Det ser ut til at alle disse metodene blir brukt, og det er vanskelig å si noe om hvilken av disse som var den foretrukne fremgangsmåten. Likevel hevder Knut Helle at Gulatingsloven la opp til at folk helst skulle ordne opp i saker privat, og at å trekke inn tinget nærmest var en nødløsning.⁹¹

Innenfor den kompetitive æreskulturen vi finner i blant andre Heimskringla og Egils saga var det viktig og ikke å la seg trække på av andre deltakere,⁹² og drap måtte derfor svares med drap osv. dersom man ikke kunne finne andre utveier som lot begge parter komme ut av det med æren i behold. Det er lett å se for seg at slike konflikter kunne eskalere, og det mest uønskede scenarioet var at en konflikt mellom to individer med stor slekt og mange tilhørere skulle utvikle seg til en feid.⁹³ Det er vanskelig å lage en presis definisjon på feid, så det vil jeg ikke prøve på. Jeg vil heller sette opp noen punkter som jeg mener kan være med på å beskrive en feid, og å skille denne fra andre typer konflikter, som for eksempel krig. Disse punktene er i noen grad basert på hva William Ian Miller sier om feider i, *Bloodtaking and peacemaking: feud, law and society in saga Iceland*. En feid kan beskrives som et fiendtlig forhold mellom to grupper i samfunnet, som har oppstått som resultat av at en part har fornærmet en annen, og begge partene har trukket til seg grupper av støttespillere for å kunne stå i mot den andre parten. Disse gruppene vil gjerne være bundet sammen av lojalitetsbånd, som for eksempel vennskapsbånd eller slektskap. Feiden fungerer gjerne på en slik måte at en av gruppene tar livet av et medlem av den andre gruppen. Denne gruppen må da ta hevn, og ta livet av et medlem av den første gruppen. Slik vil det fortsette, og alle medlemmer av gruppene er egentlig legitime mål. En konflikt av denne typen vil som regel ha færre involverte enn en krig, og dødstallene vil vanligvis ikke bli like høye. Motivasjonen bak å holde dette gående vil gjerne dreie seg om å bevare ære. Dersom man mister et medlem av gruppen og ikke tar hevn vil man ha tapt ære, på bekostning av den andre gruppen.⁹⁴

Feider kunne potensielt sett være svært ødeleggende for samfunnet, og derfor var det viktig for kongemakten å forsøke å forhindre dem. Sverre Bagge hevder at selv om kongemakten sto

⁹⁰ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 43, 44

⁹¹ Knut Helle, *Gulatinget og gulatingslova*, (Skald, Leikanger, 2001), 85

⁹² Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 38

⁹³ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 160

⁹⁴ Miller, *Bloodtaking and peacemaking*, 179 - 182

for innføringen av et slags rettsvesen så fungerte det nok ikke like godt i praksis som idealene i Kongespeilet la opp til. På grunn av kongemaktens inntekt fra bøter i saker der kongen eller hans menn dømte i saker, var det en tendens til at saker mellom velstående personer ble prioritert. Fattige, vanlige folk hadde jo ikke råd til å betale bøkene.⁹⁵ Uansett hvor godt det fungerte i praksis så vitner denne utviklingen i alle fall om at kongen forsøkte å få kontroll over konfliktløsningen i landet. Arnved Nedkvitne hevder at kongens økende monopolisering av makt er noe vi ser spor av så langt tilbake som til 900-tallet. Det var viktig for kongen å ha kontroll på stormennene, og deres militære ressurser, for at kongen skulle få størst mulig militær styrke. Vider legger han vekt på hvordan kongemakten fikk støtte av kirken, som ønsket å fremme den kristne etikken, nærmest som en erstatning til æreskulturen.⁹⁶ Jeg tror riktignok at vi blir vitne til en utvikling mer enn en ren erstatning, altså at æren i større grad knytter seg til kristne idealer enn tidligere, ikke minst i forhold til kongens rolle i samfunnet. På midten av 1100-tallet er kirken og kongemakten bundet tett sammen, vi kan kanskje si at kulminasjonen av denne utviklingen kommer når Magnus Erlingsson blir kronet på 1150-tallet. Magnus Erlingsson blir kanskje det første norske eksemplet på en *rex iustus*, en konge av Guds nåde, som skal styre landet på vegne av Gud. *Rex iustus* rollen fører med seg to hovedoppgaver; kongen skal opprettholde et gjensidig, støttende forhold til kirken, og han skal håndheve loven i riket, og sånn sett bli den øverste dommer.⁹⁷

Knut Helle skriver at Gulatingsloven hadde sitt utspring blant tingmennene ved Gulatinget, og at til tross for at loven ser ut til å være en slags kontrakt mellom tingmenn, konge og kirke, så ser den ut til å være en lov som først og fremst er opptatt av lokalsamfunnet. Den bærer preg av å forsøke å svare på lokalsamfunnets behov, i og med at loven i stor grad handler om ting som økonomiske avtaler, ekteskap, trellehold og arv og odal.⁹⁸ Lovene som utvikler seg i løpet av 1100- og 1200-tallet er derimot preget av å være lover som kommer ”ovenfra og ned”, de skal omhandle hele det norske samfunnet, og er knyttet opp mot kongens makt, og hvilken rolle kongen og hans maktapparat skal ha i samfunnet.⁹⁹ Man kan kanskje hevde at den første typen lov passer godt overens med den kompetitive æreskulturen, mens hierarkisk æreskultur er mer i samsvar med lover som blir satt ut i livet av kongemakten.

⁹⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 161

⁹⁶ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 89 - 91

⁹⁷ Helle, *Under kirke og kongemakt 1130 – 1350*, 37

⁹⁸ Helle, *Gulatinget og gulatingslova*, 8

⁹⁹ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 195

I Håkon Håkonssons lov fra 1260 ble det vedtatt at dersom noen ble drept var det lov å hevne seg på morderen, men ingen andre. Tidligere hadde det derimot vært akseptabelt å også hevne seg på morderens slektninger. Fra 1270-tallet var hevn kun tillatt dersom morderen til stadighet nektet å komme enighet.¹⁰⁰ Denne utviklingen sier mye om nye prinsipper som dukket opp i løpet av middelalderen, som ser ut til å kunne ha en sammenheng med kristen etikk. I alle fall sier det noe om forholdet mellom kongemakt og kirke, og om nye idealer som skulle gjelde for konfliktløsning. Dette kan ha en sammenheng med det som gjerne kalles fredsbevegelsen. Fredsbevegelsen hadde sitt utspring i Frankrike på 1000-tallet, og hadde som mål å beskytte folk mot krigerske stormenn, og å regulere krigføring ved å insistere på at krig på helligdager var forbudt. Sverre Bagge hevder at dette programmet fikk lite praktiske konsekvenser,¹⁰¹ men jeg tenker likevel at det vi ser i Norge under Håkon Håkonsson kan være et utspring av fredsbevegelsen, i og med at det gjennom lovverket gjøres forsøk på å forhindre voldelige konflikter i form av feider, som jo kunne bli langvarige og blodige. Håkon Håkonssons lover sier noe om at kongemakten ville slå ned på elementer innenfor konfliktløsning som hadde er en viktig del av den kompetitiv æreskultur. Fred er en viktig dyd i den kristne lære, det å løse konflikter på en mest mulig fredelig måte ville nok derfor være i kirkens interesse. Gammelnorsk homiliebok åpner med en tekst av Alkuin, hvor han har tatt for seg dyder og laster man må forholde seg til som en god kristen. Fred blir her fremhevet som en dyd, Alkuin sier:

*Fred betyr styrke for folket, prestens ære og fedrelandets glede, og den er til redsel for alle våre synlige og usynlige fiender. Så langt vi maktet det, skal vi bevare freden, for den som elsker med Guds tjenere, i hellig fred, han elsker i forening med Gud.*¹⁰²

I den første moralprekenen i gammelnorsk homiliebok kan vi også lese at manndrap, og langsinne blir beskrevet som hovedsynder.¹⁰³ Dette er interessant på grunn av at disse to syndene må vel kunne sies å være blant hovedingrediensene i en feid, dette tjener dermed som en kilde som kan si noe om kirkens syn på privat æresvold. Jeg mener ikke at disse punktene i denne prekenen var ment som en direkte kritikk av feider, men at idealene som fremheves står i sterk kontrast til privat æresvold generelt.

¹⁰⁰ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 208

¹⁰¹ Sverre Bagge, *Europa tar form: år 350 - 1350*, 2. utgave (Oslo, Cappelen, 2004), 185 - 186

¹⁰² *Gammelnorsk homiliebok*, oversatt av Salvesen, A., (Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1971), 21 -

22

¹⁰³ *Gammelnorsk homiliebok*, 49

Gjennom sitt arbeid med lovene viste kong Håkon at han ville æresvolden til livs. Vi kan si at disse handlingene er helt i tråd med Kongespeilets idealer for kongen, og passer godt overens med kirkens *rex iustus* ideologi.

Lovgivningen er en side av kongens rolle som dommer, men i løpet av Håkon Håkonssons saga ser vi flere eksempler på situasjoner hvor Håkon på en mer personlig måte trer inn i rollen som dommer. Gjennom sagaen finnes det mange eksempler på situasjoner hvor kong Håkon viser nåde til både sivile og til fiender når han er på hærtøkt. Først av alt kan vi se på hva Sturla skriver om hva Håkon sier ved tinget ved Morast, når han kunngjør sine planer for hæren:

Han ville komme med fred til alle bønder i landet dersom de ville gi seg i hans makt og overgi seg til hans nåde; ”siden våre fiender ikke er noe sted der vi kommer,” sier han, ”vil vi heller ikke fare voldsomt frem noe sted. Men vi vil vite om landets menn vil gi oss bøter.»¹⁰⁴

Dette eksempelet viser hvordan Håkon planla å gå forsiktig frem i landet, og tilsynelatende ikke gjøre ødelegge mer enn nødvendig for sivilbefolkningen. Likevel ser vi at Håkon til tider farer hardt frem i Vermland og hæren hans brenner mye. Da gjøres det et poeng ut av i sagaen at de gikk hardt frem der hvor ribbungene hadde blitt tatt godt imot, og hvor Håkon ikke blir spurt om å vise nåde.¹⁰⁵ Likevel sier Sturla at kongen og hans hær stoppet med dette så fort noen kom og ba om nåde. Så fort noen ba om nåde, så fikk de tilsynelatende det. Sturla skriver blant annet dette om kong Håkons fremferd i Vermland:

Kongen gav dem grid og fredet gårdene i deres bygd, de skulle merke dem på den måten at de tok en høy stang og bandt et hvitt stykke tøy på den og reiste den ved det høyeste huset på gården; av det skulle alle skjønne at gården hadde fått grid. Det var ikke mer enn 14 gårder i den bygden, og de fleste av bøndene satte opp et slikt merke, og de fikk grid alle sammen.¹⁰⁶

¹⁰⁴ *Håkon Håkonssons saga*, 121

¹⁰⁵ *Håkon Håkonssons saga*, 124 - 125

¹⁰⁶ *Håkon Håkonssons saga*, 124

Håkon er som tidligere nevnt ikke alltid like nådig i sin fremferd, for eksempel i Vermland. Til tross for en hardere fremgangsmåte i disse konfliktene handler kongen i tråd med Kongespeilets idealer. Vermlendingene hadde gjort opprør mot kongen, og slik utroskap kunne ikke tolereres. Kong Håkon er derfor hard mot vermlendingene inntil de velger å overgi seg.¹⁰⁷ Det kan likevel hende at grunnen til at Håkon går hardt frem i Vermland har å gjøre med at det strengt tatt ikke er en del av hans rike. Likevel var det nært geografisk, og vermlendingene hadde støttet opp under Håkons fiender. I sagaen gis det grunner for alle av Håkons felttog, og det kan se ut som om det har vært viktig for forfatteren å fremstille disse som mest mulig rettferdige. Slik sett blir Håkons krigføring fremstilt i lyset av *rex iustus* ideologien som virket å være svært sentral under Håkon Håkonssons regjeringstid. Håkon ser ut til å gå en balansegang mellom å gi motstandere grid, og å bruke hardere midler, og det virker som om Sturla forsøker å fremstille Håkons ulike fremgangsmåter som mest mulig rettferdige, og i tråd med hva man kunne forvente av en *rex iustus*.

Jeg syns dette er et interessant spørsmål, fordi det kan si noe om hvilket verdisystem kongen forholdt seg til. Nåde er en egenskap som legges mer vekt på i Kongespeilet enn i Heimskringla, men i Kongespeilet er likevel kongen langt mer uavhengig av folkets ønsker og meninger enn i Heimskringla. At nåde derfor blir vektlagt i denne graden i Håkon Håkonssons saga plasserer den dermed nærmere Kongespeilets ideologi, men samtidig kan man hevde at Håkons valg om å vise nåde er en strategi for å blidgjøre folket, noe Kongespeilets konge strengt tatt ikke skulle trenge å gjøre siden han kun skulle forholde seg til Guds ord. Det er interessant å reflektere over hva slags betydning nåde hadde. Er nåden basert på religiøs overbevisning, i form av kristen tankegang om tilgivelse? Kan nåde ha noe med kongens rolle som *rex iustus* å gjøre? Eller er nåde rett og slett et politisk virkemiddel? Det kan jo gi mening at Håkon går forholdsvis forsiktig frem i sitt eget land, dersom han vinner striden er det jo nettopp dette folket han skal herske over.¹⁰⁸ Samtidig som det i Kongespeilet legges vekt på at kongen kun skal stå til ansvar ovenfor Gud. Nåden kan altså enten være noe kongen blir motivert til nedenfra, ved at han vil fremstå som en tilgivende hersker i folkets øyne. Eller nåden kommer ovenfra ved at kongen handler i tråd med Guds retningslinjer om rettferdighet.

¹⁰⁷ Ekhaugen, *Gud og makt*, 58

¹⁰⁸ Sverre Bagge, *From gang leader to the Lord's anointed: kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*, (Odense, Odense university press, 1996), 140 - 143

Å vise nåde var kanskje i hovedsak et politisk virkemiddel, men dersom ikke nåden i seg selv hadde noen verdi så hadde det vel heller ikke vært noe poeng i å bruke den politisk. I følge Kongespeilet var nåde en viktig egenskap, og en av de fire dydene Gud benyttet seg av for å gi Adam og Eva en rettferdig dom etter syndefallet i Edens hage. Vi kan også se eksempler på lignende fremgangsmåte i eldre sagamateriale, for eksempel kan vi trekke frem sagaen om Olav Harldsson, hvor Olav gir grid til bønder som ber om det.¹⁰⁹ Likevel er det vel tvilsomt om Håkon hadde som mål å blidgjøre folket han skulle herske over, da jeg mener at kongemakten vi møter i Håkon Håkonssons saga er såpass sterk at den ikke trengte å blidgjøre folk, på den måten som Olav nok måtte. For Håkon er det kanskje en mer utviklet kristen doktrine som påvirker hans avgjørelser. Det kan selvfølgelig hende at den samme kristne doktrine har funnet veien inn i fortellingen om Olav, i og med at har blitt et av de viktigste symbolene for det kristne kongedømmet i norsk middelalder. Som nevnt vektlegger Kongespeilet nåden som en dyd for kongen, og det var en viktig egenskap for en rex iustus. Det er likevel sannsynlig at det ville være fordelaktig for kongen å fremstå på denne måten, uavhengig av om nåden var et ønske om å blidgjøre folket, eller å blidgjøre Gud.

Kongens personlige egenskaper fremheves på en annen måte enn de typiske fremstillingene i Heimskringla. Det legges lite vekt på Håkon fysiske utseende i forhold det som var vanlig i for eksempel Heimskringla,¹¹⁰ og det sies ingenting om hans styrke eller idrettsferdigheter. Kun i Håkon nekrolog får vi en kort beskrivelse av hans utseende.¹¹¹ Det er derfor også lite snakk om kongens egen ære, muligens fordi den ble sett på som selvsagt i kraft av hans embete. Kongens ære er bare et tema i de tilfellene hvor han forholder seg til utenlandske fyrster. Kongens kroning, hans forhold til keiser Fredrik, og væpnede konflikter med skotter og dansker kan vitne om at kong Håkon er en del av en kompetitiv æreskultur på en internasjonal arena.

Kong Håkon lever opp til Kongespeilets idealer som en rettferdig konge gjennom hans egenskaper som lovgiver og dommer. Han lager lover hvis hensikt er å slå ned på æresvolden vi kjenner fra den kompetitive æreskulturen, og bidrar på den måten til å bygge opp under den hierarkiske æresmodellen ved at privataktrøer mister noe av sin evne til selvhevdelse gjennom konfliktløsning. I flere situasjoner ser vi hvordan Håkon opptrer i rollen som dommer når han

¹⁰⁹ *Snorre Sturlasons kongesagaer*, 121 (s. 345)

¹¹⁰ Hanne Monclair, *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, (Norsk forskningsråd, Oslo, 1995), 65, 66

¹¹¹ *Håkon Håkonssons saga*, 392

i tråd med Kongespeilet bestemmer folks skjebne ved å dømme mellom liv og død. Han fremstilles i stor grad som en nådig mann, og alle som ber om grid får tilsynelatende det de ber om. Håkon Håkonsson minner dermed mye om kongen slik han blir beskrevet i Kongespeilet, i alle fall innen rikets grenser er han den suverene lederen, og hans makt hviler på embetet han har mottatt av Gud, ikke på hans personlige egenskaper. I Håkon Håkonssons deltar ikke kongen i noen konkurranse om makt i eget rike, hans ære er knyttet til embetet, og allerede fastsatt av Gud. Hvis vi ser på koblingen mellom ære og suksess i denne sammenhengen, så handler det for kongen om å tjene Gud på en best mulig måte.¹¹² De viktigste arbeidsoppgavene kongen har i sin rolle som tjener er å fungere som dommer og lovgiver.

Ærefull kongstjeneste og lojalitet

Som en følge av borgerkrigsperioden knyttet aristokratiet seg sammen og samlet seg rundt kongemakten. Dette er en tendens vi kan se ble videreført ved at stormenn nå gikk i tjeneste hos kongen, og ble en del av hans administrasjon. Aristokratiet sto ikke spesielt sterkt etter borgerkrigstiden, de kunne ikke lenger konkurrere mot hverandre om makt og innflytelse på samme måte som før og var dermed i større grad villige til å underkaste seg kongens myndighet, og søkte dermed rikdom, prestisje og ære ved å gå i hans tjeneste.¹¹³

Kongemakten var som sagt knyttet til et embete, og kongens menn var del av et mer formelt hierarki enn de tradisjonelt hadde vært. Det var derfor kanskje ikke nødvendig for kongen og hele tiden å bæres mennene sine, deres posisjoner var i seg selv svært ærefulle. Kun i helt spesielle tilfeller delte kongen ut ”ekstra” ære. Jeg går ut i fra at de fleste av kongens menn som blir nevnt ved navn i sagaen var kompetente tjenestemenn, og at det derfor ikke bare er de som får noen spesielle utmerkelser som er dyktige. De få gangene Håkon snakker varmt om noen er nok derfor forbeholdt de situasjonene hvor noen har gjort noe ekstraordinært. Det er interessant å se på kroningen av Håkons sønn, Magnus. Det blir holdt et gjestebud i denne sammenhengen, og Sturla skriver: *Ved dette gjestebud gav kongene mange æresgaver, først til erkebiskopen og til de andre høvdingene. Kong Magnus gav gaver til hele hirden og til mange andre også.*¹¹⁴ Det er klart at denne kroningen må kunne regnes som en spesiell anledning, og det kan hende at gavegivningen som beskrives skulle kaste glans over seremonien, og kanskje

¹¹² Orning, *Uforutsigbarhet og nærvær*, 40, 41

¹¹³ Arved Nedkvitne, *The social consequences of literacy, in medieval Scandinavia*, (Turnhout, Brepols Publishers, 2004), 132

¹¹⁴ *Håkon Håkonssons saga*, 361

vide at Magnus var en like sjenerøs konge som sin far. De første gavene blir gitt av begge kongene, men til gavene til hirden blir tilsynelatende bare gitt av Magnus. Han skulle tross alt ta over for Håkon, og det var derfor viktig å binde hirden til ham. Gavene kan ha vært et forsøk på å etablere et godt forhold mellom den unge kongen og hirden. Kongen fremstilles upersonlig gjennom hele Håkon Håkonssons saga, noe som skiller seg drastisk fra beskrivelsene av konger i Heimskringla. Når Magnus gir gaver til erkebiskopen, høvdinger og hirdmennene sier dette noe om at sjenerøsitet fortsatt var en viktig egenskap for en konge, i alle fall i en periode hvor kongen skal befeste sin makt. Personlige egenskaper er altså ikke helt fjernet fra kongemakten i Håkon Håkonssons saga.

Når Håkon Håkonsson blir utropt til konge ved Gulatinget ser vi at som en del av seremonien trer hirdmennene frem for ham, og sverger en troskapsed. ¹¹⁵ Dette kan man se på som et symbol på den absolutte troskapen hirden skulle ha til kongen. Knut Helle mener at inngåelsen av troskapseder minner om seremonier vi kjenner til fra mer føydale europeiske områder i middelalderen, men at disse båndene i Norge kun bandt kongens tjenere til kongen, bøndene ble ikke direkte berørt av det. ¹¹⁶ Hirdskråen fra slutten av 1200-tallet sier, i likhet med Kongespeilet, mye om hvordan forholdet skulle være mellom kongen og hans hird. Blant annet kan vi lese denne fremførelsen av troskapseden en hirdmann må si foran kongen:

*Idet jeg legger hånd på denne hellige bok, skyter jeg til Gud at jeg vil være min herre N. Norges konge, hull og tro, åpenlyst og lønnlig. Følge ham skal jeg, innenlands og utenlands, og ikke skilles fra ham uten lov og løyve eller av tvingende omstendigheter. Holde skal jeg også de edene han har sverget alt landsfolket etter den hugen og det vettet som Gud gir meg. Så være meg Gud nådig (der)som jeg sier sant og disse hans hellige ord unådig om meg lyver.*¹¹⁷

I dette sitatet fra Hirdskråen kommer det klart frem hva slags lojalitet som forventes av kongens menn, og hvis vi går ut i fra at denne eden kan være gjeldende også for forholdene under Håkon Håkonsson, så minner dette mye om de ideelle forholdene mellom konge og hirdmenn vi kjenner til fra Kongespeilet. Kathrine Ekhaugen hevder i sin masteroppgave fra 2012, *Gud og makt: En undersøkelse av forestillinger om Gud i Norge og på Island på 1100-*

¹¹⁵ *Håkon Håkonssons saga*, 45 - 46

¹¹⁶ Helle, *Norge blir en stat*, 205

¹¹⁷ *Hirdskråen: hirdloven til Norges konge og hans håndgange men, etter AM 322 fol*, oversatt og red. av Imsen, S., (Riksarkivet, Oslo, 2000), 121

og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt, at bruken av eder på denne måten er vanligere i Håkon Håkonssons saga enn i Sverres saga. Samtidig ser vi også en slående bruk av termen «herre» om både kongen og andre høytstående personer, noe som vitner om en samfunnsordning som minner om hva vi finner i Kongespeilet.¹¹⁸ Disse tingene sier noe om utviklingen av lojalitet mellom kongen og hans menn, som helt klart er i tråd med den absolutte lojaliteten fra Kongespeilet. Og vi ser spor av en samfunnsordning som støtter opp under en lojalitet til de som har høyere rang enn deg selv, ved den utstrakte bruken av herre. I sammenheng med lojalitet har Hans Jakob Orning bidratt med noen interessante punkter i *Uforutsigbarhet og nærvær: En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, fra 2004. Han hevder at det er store forskjeller i hva kongen anså som utroskap fra stormenn i henholdsvis Sverres saga og Håkon Håkonssons saga. I den førstnevnte begrenser det seg stort sett til tilfeller der stormenn faktisk bryter sine løfter til Sverre og velger å støtte hans fiender. I Håkon Håkonssons saga er terskelen mye lavere, her er det langt vanligere at stormenn blir anklaget for utroskap for å mekle med fienden, eller dersom de bryter loven.¹¹⁹ I delen av dette kapittelet som handler om kongen som dommer skrev jeg om hvordan kong Håkon straffet vermlendingene nettopp for utroskap til kongen.

Det er få eksplisitte eksempler på at Håkon ærer sine menn, enten ved å snakke varmt om dem, eller ved å gi de gaver. På dette punktet skiller denne sagaen seg klart fra Heimskringla, hvor det legges større vekt på kongenes sjenerøsitet, og hvordan de ærer sine lojale tilhengere. En mulig forklaring kan kanskje være at den administrasjonen som Håkon ledet var formelt strukturert på en slik måte at hans menn fikk lønn basert på tjeneste til kongen, og at dette var kongens måte å ære trofaste tjenere på. Det kan hende at dette var så selvsagt at det ikke trekkes frem i sagaen som at Håkon ærer sine menn. Det finnes likevel eksempler hvor Håkon gjør litt mer ut av ting. Forholdsvis tidlig i sagaen kan vi lese om biskop Nikolas, når han blir syk og dør har både Sturla, og kongen selv mye positivt å si om ham:

Kong Håkon fulgte hans lik til graven og gav ham en verdig gravferd; det burde også biskop Nikolas få, for han var en fremragende mann og mer stortenkt enn alle andre lærde menn i Norge. Han stammet også fra de største ættene i Sverige og Danmark og var dertil av god innenlandsk ætt. Han hadde ikke vært noen venn av birkebeinerne;

¹¹⁸ Ekhaugen, *Gud og makt*, 53 – 55, og Sigurdsson, *King, earls and chieftains*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages*, 80

¹¹⁹ Orning, *Uforutsigbarhet og nærvær*, 120 - 121

*men kong Håkon sa likevel at det knapt hadde vært noen større mann enn biskop
Nikolas når det gjaldt å ha vett på verdslige saker og ære.*¹²⁰

Nikolas var altså en kunnskapsrik mann, og ut i fra beskrivelsen ovenfor ser det ut til at han besatt ferdigheter som gikk utover det som var forventet av en geistlig, jeg tenker da på det nevnte vettet på verdslige saker og ære. Nikolas passer tilsynelatende godt inn under Kongespeilets æresidealer. Utover dette gjøres det et poeng ut av at han var av god ætt, noe som fortsatt var et viktig aspekt av æreskulturen.

Dagfinn Bonde er en skikkelse som dukker opp flere ganger i løpet av sagaen. Han var lagmann fra Gulatingslagen, og fremstilles som en svært lojal støttespiller for Håkon. Ved et stevne i Bergen hvor Håkon gjør sitt krav på tronen, er Dagfinn Bonde en av de som stiller seg bak kongens krav på tronen. Han sier han vil støtte Håkon, som han støttet hans farfar kong Sverre. Og at han er villig til å gi sitt liv for kongen, dersom det skulle bli nødvendig.¹²¹ Ved en senere anledning ruster kongen til en ferd til Vermland, med det formål å ta hevn over vermlendinger og ribbunger som hadde forårsaket ham skade. Dagfinn Bonde hadde på dette tidspunktet et ærend i Bergen, noe han gjør seg fort ferdig med for å kunne bli med kongen. Kongen avslår likevel tilbudet om hjelp. Sturla skriver: ”Kongen avslo tilbudet, men takket ham mange ganger for hans gode vilje, nå som så ofte før, og for all møye han hadde hatt.”¹²² Det er liten tvil om at Dagfinn Bonde, slik han beskrives i sagaen, må ha vært en glimrende støttespiller for kongen. Likevel er det flere andre som dukker opp med jevne mellomrom og ser ut til å gi like god støtte, ingen av dem får derimot den varme omtalen som Dagfinn Bonde gjør. Det sies og lite om hvilke egenskaper Håkons menn har, altså, hvorfor er de nyttige for ham? Ideelt sett skulle de vel helst leve opp til Kongespeilets oppskrift på den perfekte hirdmann, men i hvor stor grad de gjorde det er vanskelig å svare på.

Et interessant eksempel fra Håkons saga hvor han eksplisitt ærer en annen person er når han utnevner Skule til hertug. På dette tidspunktet er det ikke åpen konflikt mellom Håkon og Skule, men man får følelsen av at forholdet mellom dem er noe kaldt. At Håkon utnevnte ham til hertug kan ha vært et forsøk på å bedre forholdet mellom dem, og i følge Sturla så lyktes Håkon med dette, i alle fall for en stund. I sagaen står det: *Med den nye rang gav kongen*

¹²⁰ *Håkon Håkonssons saga*, 145

¹²¹ *Håkon Håkonssons saga*, 102

¹²² *Håkon Håkonssons saga*, 117

*hertugen mange hedrende gaver. Og nå ble det godt forhold mellom mågene igjen.*¹²³ Det er klart at hertug må ha vært en ærefull tittel, og Skule ble Norges første hertug, derfor er det kanskje ikke så rart at dette blir nevnt i sagaen. Det bygger likevel opp under inntrykket av at det tilhører unntakene at det står skrevet noe om at Håkon deler ut ære. Mot slutten av sagaen drar Håkon med hær mot Hebridene og Skottland. I løpet av dette felttoget er det en Ogmund Krøkedans som blir nevnt ved navn ved flere anledninger.¹²⁴ Dette kan vitne om at han var en dyktig kriger, det gjøres likevel ikke noe nummer ut av at Håkon ærer ham på noen måte.

Kongedømmet var i stadig utvikling gjennom middelalderen, og på midten av 1200-tallet var den karismatiske kongemakten på vei ut av bildet, den var i ferd med å bli erstattet av en ide om kongemakten som et embete. Dette gjorde at kongen ble en mer upersonlig skikkelse. Denne typen kongemakt er i noen grad representert i Håkon Håkonssons saga, i og med at vi får vite svært lite om Håkons person. Verken hvordan han ter seg i ulike situasjoner, hvordan han ser ut, og ting han sier blir lagt noen spesielt stor vekt på. Vi kan for eksempel se på den svært detaljerte skildringen av Håkons kroning. Omgivelsene rundt, selve seremonien og en del av folkene rundt blir beskrevet mer langt mer detaljert enn Håkon selv.¹²⁵ Denne ideen om en upersonlig kongemakt kan nok være en grunn til at vi ser så få eksempler på at Håkon gjør noe spesielt for å ære hans menn.

Kongens administrasjon og hoff

Etter hvert som kongemakten befestet sin posisjon ble statsmakten mer sentralisert, og riksstyring ble en mer kompleks affære enn det hadde vært tidligere. Rex iustus tankegangen innebar at kongen skulle styre over folket på en mest mulig rettferdig måte, noe som til en viss grad førte til at kongemakten fikk et større ansvar enn tidligere. Kongens rolle dommer og lovgiver var sentrale sider ved denne utviklingen, i tillegg til at kongen selvsagt måtte kunne forsvare landet mot ytre fiender. For å kunne leve opp til disse standardene var det helt nødvendig å ha et tjenestearistokrati å støtte seg på. Her kommer vi igjen tilbake til tjenesteaspektet ved æreskulturen. Kongen var avhengig av trofaste tjenere, som kunne bidra til riksstyringen. Han trengte både folk som kunne utkjempe kriger, samle inn skatter, og ta seg av konfliktløsning på lokalt plan. Kort sagt hadde kongen bruk for hirdmenn som best

¹²³ *Håkon Håkonssons saga*, 200

¹²⁴ *Håkon Håkonssons saga*, 371, 373, 381

¹²⁵ *Håkon Håkonssons saga*, 282 - 287

mulig levde opp til Kongespeilets idealer om trofaste tjenere. Og akkurat som kongen skulle speile Guds storhet, så skulle hirdmennene speile kongens storhet ovenfor resten av folket.

Kongens makt ble som nevnt sterkere på 1200-tallet, og selv om en sterk konge som for eksempel Håkon Håkonsson kunne bestemme mye selv, så var han avhengig av å ha en solid administrasjon under seg, som kunne utøve hans makt. I denne sammenhengen skjer det en utvikling av lagmennesenes rolle. Disse utviklet seg til å bli nærmest en type lokale dommere i kongenes tjeneste. I Håkon Håkonssons levetid krevde loven at du måtte møte med en lagmann dersom du hadde blitt saksøkt av en annen part. De fikk også så stor makt at de kunne annullere avgjørelser tatt ved de lokale tingene. Kun kongen kunne så etterprøve lagmennesenes beslutninger.¹²⁶

Kongens menn og ære i krig

I følge Kongespeilet er diplomatiske evner viktige, og tilsynelatende enda viktigere enn krigsferdigheter. Likevel kan det ikke være noen tvil om at det også knyttet seg ære til krig, for hirdmennene var det et krav at de skulle besitte gode våpenferdigheter. I Heimskringla og Egils saga blir derimot vold framstilt på en annen måte, i begge tekstene kan vi lese flere detaljerte beskrivelser av kamper, og det ser ut som strid i større grad fører til ære i disse kildene enn det som er tilfelle i Kongespeilet. Arnved Nedkvitne stiller spørsmålet om Håkon Håkonssons saga representerer en kultur hvor en generell motvilje mot vold hadde blitt en internalisert verdi, på grunn av at voldsskildringene i Håkon Håkonssons saga ikke er like detaljerte som de vi finner i Islendingsagaene. Og når vold først beskrives detaljert er det mer for å vekke avsky i leseren.¹²⁷ Jeg tror han kan ha rett i det, men jeg vil hevde at det også går et skille mellom Håkon Håkonssons saga og Heimskringla i forhold til fokus på vold.

I Håkon Håkonssons saga er det flere eksempler på krigføring, både mot indre fiender i form av Skule, og mot ytre trusler. Krigene blir likevel ikke beskrevet med like stor iver som i Heimskringla. I likhet med generelle beskrivelser av vold og krig, er også kongens egen rolle innenfor krigføringen er lagt mindre vekt på i Håkon Håkonssons saga. Krigføring var et viktig aspekt ved det å være konge, og i Kongespeilet kan vi se at det ble satt krav til kongens hirdmenn om dyktighet i strid. I tillegg til dette er det i Kongespeilet blitt lagt vekt på at kongen måtte være en rettfærdig hersker, som lovgiver og dommer var det viktig at han dømte

¹²⁶ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 199

¹²⁷ Nedkvitne, *Consequences of literacy*, 131

rettferdig. Det ser dermed ut som det knyttet seg visse normer til hvordan krig kunne legitimeres. Her vil jeg gjøre en kort sammenligning med kong Sverre, og hvordan han går frem for å legitimere krigen sin i Norge. Gjennom sine drømmer møter Sverre Olav den hellige, som nærmest ser ut til å gi Sverre det oppdrag å ta tronen i Norge.¹²⁸ Sverre bruker innholdet i drømmene sine som en måte for å legitimere krig.¹²⁹ Å klare å knytte seg selv opp mot Olav den hellige var noe som ble gjort av mange norske konger, vi kan for eksempel se hvordan Håkon Håkonsson gjør det samme senere når kroningen hans blir lagt til olsokk.¹³⁰ Olav var et viktig symbol, han hadde vært konge i livet og helgen i døden, slik sett kunne han være et viktig symbol både for den rent verdslige makten, og et religiøst symbol. Det kan tenkes at målet med å knytte Sverre opp mot Olav var å vise at ikke bare ville Sverre bli en god konge på det rent verdslige plan, men han hadde også Gud på sine side, i og med at Olav som helgen befant seg ved Guds side. Det kan derfor se ut som om det er viktig for Sverre og ikke bare få folk til å tro at han faktisk er et kongsemne, men at også Gud ønsker ham som konge over Norge. Hvis Gud ønsket seg Sverre som konge så måtte jo felttoget hans i Norge nødvendigvis være rettferdig. Sverre var altså avhengig av og faktisk å overbevise folk om at han hadde Gud på sin side, og at det derfor var gunstig å kjempe på hans side.

Det er interessant å se på forskjeller mellom Håkon og Sverre i hvordan de leder sine menn i krigssituasjoner. Dette er naturlig i og med at sagaen handler om kongen, og kongen er ikke like delaktig i krigføringen som mange tidligere konger var. I denne sammenhengen er det interessant å trekke frem kong Sverre som sammenligningsgrunnlag, siden han var nærmere Håkon Håkonsson i tid enn kongene i Heimskringla.

Sverre ser i stor grad ut til å være en svært karismatisk leder, helt i tråd med idealene for konger og stormenn slik de fremstår i Heimskringla. Han spilte som sagt på sitt såkalte rettmessige krav på tronen og drømmene hvor Olav den hellige gir ham Norge. Han motiverte også mennene sine ved å appellere til deres ønsker om ære og rikdom.¹³¹ Det ser altså ut til at han opererer innenfor ærekulturens rammer, samtidig som han trekker inn kristent

¹²⁸ Bagge, *From gang leader to the Lord's anointed*, 54 – 55, og Olafia Einarsdottir, *Sverrir – præst og konge*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag, C., Sandnes J., (Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983), 71, 72 (s. 129, 130)

¹²⁹ Aaron Gurevich, *From saga to personality: Sverris saga*, i, *From sagas to society: the case of Heimskringla*, i, *From sagas to society: comparative approaches to early Iceland*, redigert av Pálsson, G., (Enfield Lock, Hisarlik press, 1992), 82, 83

¹³⁰ *Håkon Håkonssons saga*, 281 - 282

¹³¹ Sverre Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 50, 51

tankegods.¹³² Håkon Håkonsson opererer derimot på en annen måte. Under hans konflikt med Skule virker det som om han er en annen type leder enn Sverre. Han fremstilles ikke som en like karismatisk leder, han holder ikke taler på samme måte, og han ser ut til å basere seg på en mer formell kommandostruktur.¹³³ De personlige egenskapene kommer ikke like tydelig frem i beskrivelsene i Håkon Håkonssons saga. Det er tilsynelatende ikke nødvendig for Håkon å appellere til mennenes sult etter rikdom og ære, fordi han ikke leder en flokk med tilhengere, men sitter på toppen av et tjenestearistokrati hvor mennene under ham er bundet til ham ved ed. Dette kan nok henge sammen med at kongemakten på Håkons tid begynner å ta mer form av å være basert på et embete, enn basert på kongens personlige egenskaper. I denne sammenhengen ser Håkon Håkonssons saga ut til å ligge nærmere Kongespeilet enn Heimskringla, og beskrivelsene er helt i tråd med den kristne *rex iustus* ideologien.¹³⁴ Sverre på sin side ser ut til å ha i alle fall en fot plassert godt innenfor den gamle vennskapskulturen, han holder på tilhengerne sine ved å appellere til deres lyst på rikdom og ære. Og folk følger ham kanskje ut i fra en tanke om at han har gode odds for og lykkes, og fordi han er lever opp til idealene om en sjenerøs leder. Samtidig vektlegger han at felttoget er rettferdig ved å referere til støtte fra Gud og helgener.¹³⁵ Sverre ser ut til å stå i en mellomposisjon i forhold til Heimskringlas kompetitive æreskultur og den hierarkiske varianten som møter oss i Håkon Håkonssons saga og Kongespeilet. Hans handlinger må legitimeres både av folkene som følger ham, og av Gud. Dette er en dualitet som ikke preger Håkon Håkonssons saga. Beskrivelsene i Håkon Håkonssons saga peker imot at hans makt var mer selvsagt, fordi ideen om kongsmakten som et gudegitt embete sto sterkere i Håkon Håkonssons tid. Håkon trenger ikke å appellere til mennene sine på samme måte som Sverre, rett og slett fordi hans makt, gjennom hans embete er så selvsagt, og Gud er den eneste som trenger å legitimere hans handlinger.

Oppsummering

I denne delen av oppgaven har jeg bygget videre på tanker om ære, kongemakt og forhold mellom konge og stormenn fra forrige kapittel. Håkon Håkonssons saga gir innblikk i en kultur som minner om den vi kan lese om i Kongespeilet, og det er ikke usannsynlig at

¹³² Bagge, *From gang leader to the Lord's anointed*, 25 - 27

¹³³ Bagge, *From gang leader to the Lord's anointed*, 131

¹³⁴ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 140, 141

¹³⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 48, 50

Kongespeilet er basert på hoffkulturen som eksisterte rundt Håkon Håkonsson,¹³⁶ ei heller at Sturla var påvirket av Kongespeilet når han skrev sagaen om Håkon. Kongemakten fremstilles langt mer upersonlig enn i Heimskringla, forfatteren har ikke benyttet seg av den typen svulstige beskrivelsene av kongens utseende og egenskaper som er typiske for Snorres kongesagaer. Kongen er sentrum for en hoffkultur som i stor grad ser ut til å være basert på formelle bånd mellom kongen og hans menn. Det er få situasjoner i Håkon Håkonssons saga hvor Håkon gjør noe spesielt for å motivere eller belønne sine menn. Dersom vi sammenligner med Sverres saga, eller Heimskringla, ser vi en stor forskjell fra Håkon Håkonsson i hvordan kongen forholder seg til sine menn. De formelle båndene mellom kongen og aristokratiet er helt i tråd med det den hierarkiske æreskulturen i Kongespeilet. Kongemakten begynner å bli mer basert på selve kongsembetet enn kongens egen personlige egenskaper, og kongens tjenestearistokrati er som sagt preget av en forholdsvis formell struktur. Likevel ser vi at Håkons sønn, Magnus forholder seg til hirdmennene på en annen måte enn Håkon. Han gir de gaver, for å etablere seg som en sjenerøs herre. Dette minner mer om forhold fra Heimskringla, og understreker at kongens personlige egenskaper fortsatt har en viss betydning, og at ikke kongens makt kun er basert på embete. Selv om Magnus måtte forholde seg til hirdmennene på en annen måte enn sin far, så trenger ikke det å bety at kong Håkon ikke hadde monopol på æresfordelingen. Det kan riktignok si noe om at kongemakten i Håkon Håkonssons saga fortsatt, i noen grad, baserte seg på personlige egenskaper og at forbindelsen mellom en upersonlig kongemakt og æresmonopol ikke nødvendigvis er så sterk som først antatt.

Kongen er på toppen av samfunnhierarkiet på jorden, men han er likevel Guds stedfortreder og tjener. Kongens oppgaver på 1200-tallet dreier seg i større grad enn tidligere om dømming i rettsaker, og lovgivning.¹³⁷ Slik jeg har tolket Kongespeilet kommer det der frem at kongens roller som dommer og lovgiver er helt avgjørende for hans tjeneste for Gud. Dette er idealer som også kommer frem i Håkon Håkonssons saga. Jeg har vært inne på sammenhengen mellom ære og suksess, og jeg mener at dette også gjelder for kongen. For en stormann på i Håkon Håkonssons saga var gikk veien til suksess, og dermed også ære, gjennom kongstjenesten. For kongen handlet det om å leve opp til *rex iustus* idealene for å oppnå

¹³⁶ Narve Bjørge, *Håkon Håkonssons ettermæle*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag, C., Sandnes, J., (Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983), 241, (s. 155, 156)

¹³⁷ Knut Helle, *Konge og gode menn, i riksstyring ca. 1150 – 1319*, (Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1972), 561

suksess. I Håkon Håkonssons saga er det flere beskrivelser som tyder på at Håkon forsøkte å leve opp til standardene vi kjenner fra Kongespeilet. Han beskrives både som en rettferdig dommer og lovgiver, og gjennom disse rollene griper han inn i både det norske og det islandske samfunnet.

Det er en uløselig sammenheng mellom 1200-tallets kongemakt og kristen ideologi. I Kongespeilet kommer det klart til syne at kongedømmet er den korrekte styreformen for et hvert land, og at folket skal tjene kongen, som igjen tjener Gud. Hele samfunnet i Håkon Håkonssons saga gjennomsyres tilsynelatende av dette herre/tjener forholdet. Dette har igjen ført til at kongen har blitt sentrum for ærekulturen, og kongens hoff er slik sett eliten innenfor denne kulturen. Kongen er den mest ærerike av menneskene, men er samtidig satt over selve ærekulturen. Andre aktører kan forandre sin ære ved å tjene kongen enten godt eller dårlig, mens kongens ære er knyttet til hans embete og fremstår mer statisk. Jeg tviler riktignok på at man kan fjerne de personlige egenskapene helt, men vi kan nok i alle fall se en tendens mot at hos en konge som Håkon Håkonsson er hans store ære mer en selvfølge enn noe annet.

Sammenlignet med tidligere kongesagaer finnes det heller få beskrivelser i Håkon Håkonssons saga om konkrete handlinger han gjør som bygger/støtter opp under hans ære. Dette tror jeg har å gjøre med at kongens ære i større grad enn tidligere er knyttet til kongsemetet, og embetets ære er allerede fastsatt av Gud. I følge Kongespeilet ønsket Gud seg et samfunn som var strengt inndelt i konkrete kategorier, hvor alle skulle holde seg på sin plass.¹³⁸ I denne sammenhengen gir det mening at kongens posisjon måtte være så opphøyd at han på ingen måte kunne utfordres, og som et aspekt av dette er kongens ære større enn alle andres. I motsetning til konkurransesystemet fra Heimskringla og Egils saga, er ærekulturen i Håkon Håkonssons saga basert på at ære kommer ovenfra. Gud har gitt kongsemetet ære, og kongen delegerer så ære videre ned i systemet, til de som tjener han trofast. På dette punktet nærmer den seg Kongespeilet.

Det er vanskelig å fastslå om kong Håkon oppnådde et reelt æresmonopol i sin regjeringstid, men beskrivelsene i sagaen skiller seg fra Heimskringla på mange måter, og gjenspeiler i større grad ideer vi finner i Kongespeilet. Kongen er utvilsomt hevet over konkurransen om ære, og har knyttet til seg stormennene på en slik måte at den eneste sannsynlige veien for å

¹³⁸ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 148 - 149

oppnå ære går gjennom kongens tjeneste. Likevel er nok kongen i større grad enn tidligere del av en internasjonal æreskultur, og stiller i utgangspunktet på lik linje med andre fyrster. Her er det en mer åpen konkurranse om ære, og i motsetning til den vertikale æreskulturen vi ser innad i Norge og på Island, finner vi her en horisontal variant, hvor fyrstene kan bedømme hverandres ære.

Håkon Håkonssons saga ligger nærmere Kongespeilet i forhold til fremstillinger av ære. Kongen har blitt en fjern skikkelse som ikke konkurrerer med stormenn om makt, og for stormennene gjelder det å tjenestegjøre for kongen dersom de ønsker seg større ære. Det gjelder å bli en hirdmann, ikke bare være en stormann, og all ære kommer fra tjeneste for kongen. På samme måte kommer kongens ære fra tjeneste med Gud. Slik som kongens ære ligger i hans embete, ligger hirdmennenes ære i deres posisjoner. Hoffet er så å si sentrumet for æreskulturen. Kongen avgjør hva som gir ære, og det kommer til syne når vi ser på krigssituasjonene i Håkon Håkonssons saga. Forholdet mellom ære og vold minner om hva vi finner i Kongespeilet, ved at vold er noe som er ærerikt dersom det skjer på vegne av kongen. I motsetning til Heimskringla og Egils saga hvor vold er en akseptabel fremgangsmåte for å sikre sin posisjon innenfor konkurransekulturen. En av kongens viktigste funksjoner, i følge Kongespeilet, er at han skal være landets øverste dommer. Dette er noe som kommer til syne i Håkon Håkonssons saga ved at kong Håkon lager lover for å begrense privat æresvold, og hvordan han går frem i krig. Han dømmer mellom liv og død, men i henhold til idealene for en rettferdig konge i Kongespeilet gir han grid til de som ber om det. Og når han går hardt frem kan man kanskje tolke det som en form for straff til de som har vært ulydige ovenfor kongen.¹³⁹ Til tross for kongens opphøyde posisjon er han fortsatt deltaker i en internasjonal konkurransekultur som kan minne om det vi finner i Heimskringla og Egils saga, men innenfor rikets grenser er han den suverene lederen, og har på mange måter et monopol på fordelingen av ære.

¹³⁹ Ekhaugen, *Gud og makt*, 58 - 60

Kapittel 4:

Sentral versus Lokal ære

I henhold til konklusjonen i forrige kapittel er mye som kan tyde på at tesen min om æresmonopol kan stemme overens med bildet vi får av kongemakten i Håkon Håkonssons saga. Kongen fremstår som en mektigere skikkelse enn i Heimskringla, og han har noe som i alle fall ligner på et monopol på fordeling av ære. Selv om han kanskje ikke er helt på nivå med Kongespeilets kongsideal. Dette er et resultat av en stadig maktkonsentrasjon rundt kongen, som følge av en ideologisk oppbygging satt i gang av kirken, og en sterkere maktbase som vokste frem etter borgerkrigsperioden. Det er stor forskjell på de idealene som fremheves i Heimskringla og de som kommer frem i Kongespeilet, særlig når vi ser på mønstre for oppførsel og de store oppgavene som hviler på både kongen og hirden. I den sistnevnte kilden er ære i mye sterkere grad knyttet til høvvisk oppførsel og oppofrende oppførsel ovenfor kongen. Slik jeg tolker det tyder dette helt klart på en utvikling som har sammenheng med forandringer i æreskulturen. Hovedtrekkene er at kongen har blitt mektigere, på 1200-tallet har kirken tilsynelatende sørget for at det har blitt en allmenn tanke at kongen har fått makten sin delegert fra Gud, og han står slik sett i en særposisjon i samfunnet som ingen helt kan imitere. Kongemakten har også blitt mektigere som en følge av en viss utarming av aristokratiet under og etter borgerkrigsperioden, noe som gjorde at de resterende stormennene samlet seg om kongen for å klare å holde på sin makt, noe som igjen var med på å bygge opp en mer sentralisert makt.¹⁴⁰ Som en følge av disse utviklingene er ikke kongen lenger bare den mektigste blant høvdingene, han innehar en posisjon som er vesentlig annerledes enn bare en mektig stormann. Kongen er nå i en posisjon hvor han alene kan bestemme folks ære, og den æreskulturen vi finner i kilder som Heimskringla og Egils saga, som i stor grad baserte seg på en kompetitiv æresforståelse blir forskjøvet som et resultat av dette. Ære handler fortsatt i stor grad om suksess, men veien til suksess går nå gjennom kongen, det handler derfor om å tjene kongen best mulig for å kunne oppnå ære.

Det som likevel er usikkert, og som kanskje fører til at jeg må moderere tesen min, er hvordan har æreskulturen utviklet seg lokalt? Det finnes lite kildegrunnlag for å kunne si noe om dette i Norge, derfor kommer jeg i hovedsak til å ta for meg Island. Jeg tenker at det var såpass mange likheter mellom de islandske og norske samfunnene at jeg, til en viss grad, kan si noe om Norge ut i fra det jeg kommer frem til om Island. Hovedfokuset her vil være på hvordan

¹⁴⁰ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 53, 57

den kompetitive æreskulturen på Island forandret seg etter 1220, i kjølvannet av Håkon Håkonssons maktovertakelse. Og er det mulig å få noe innblikk i hvordan kongemaktens og æreskulturens utvikling påvirket den norske bondebefolkningen? i hvilken grad kan vi snakke om ulike æreskulturer på 1200-tallet? Kongens hoff var helt klart preget av den fremvoksende europeiske hoffkulturen og kirkens doktriner, men hvordan var æreskulturen i lokalsamfunnet? Og hvilke forskjeller kan vi se mellom Norge og Island? Vi har jo sett på hvordan for eksempel Egil Skallagrimson ville holde avstand til den norske kongen. Var dette en vanlig holdning blant islandske stormenn, eller nøt den norske kongen like stor prestisje på Island, som det han tilsynelatende gjorde i Norge? På grunn av kildesituasjonen er det vanskelig å danne seg noe klart bilde av lokalsamfunnet i Norge på denne tiden. Fra Island har vi langt flere kilder, så jeg kommer derfor i hovedsak til å ha fokus på islandske forhold. Likevel vil jeg anta at forholdene ikke er så ulike, og at de forholdene som gjaldt for det islandske lokalsamfunnet i noen grad også kan gjelde for Norge.

Kongemakten og det islandske lokalsamfunnet

Fra og med 1220 ser vi en stor interesse ovenfor Island fra kong Håkon Håkonsson. Innen 1264 hadde Island blitt en del av Norgesveldet. Dette gjorde at den norske kongemakten plutselig ble en aktør de islandske høvdingene måtte forholde seg til. Til tross for at den norske kongen var en nyttig alliert for de islandske høvdingene,¹⁴¹ har vi eksempler som Egils saga, hvor det kommer tydelig frem at islandske stormenn kunne ha et meget turbulent forhold til den norske kongen, men likevel være både mektige og ærerike aktører. I Egils saga er det nettopp selvstendighet fra kongen som ser ut til å være fundamentet for æren. Likevel ser det ut til at Egil og hans slekt anerkjenner kongens makt og prestisje, men de nekter å underkaste seg hans makt. Snorre Sturlason fungerer som et interessant eksempel på hvordan islandske stormenn kan havne i en mellomposisjon mellom den norske æreskulturen som er betinget av kongen, og den islandske som fortsatt bærer preg av å være en konkurransekultur mellom stormennene. Arnved Nedkvitne hevder langt på vei at det var dette som førte til at han ble drept. Snorre fikk i utgangspunktet et oppdrag om å forsøke å få lagt Island inn under den norske kongemakten, og oppnådde høy status ved det norske hoffet. På Island gikk han derimot frem på tradisjonelt vis for å befeste sin makt, noe som tok seg dårlig ut i norske øyne. Etter et mislykket forsøk på å gjenvinne norsk tillitt ble han drept i et samarbeid mellom den norske kongen og islandske stormenn.¹⁴²

¹⁴¹ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 114, 115

¹⁴² Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 131 - 132

Snorre Sturlasson kan vi se som et eksempel på en islandsk høvding som valgte en annen tilnærming til den norske kongemakten enn Egil. Snorre reiser til Norge og snakker med kong Håkon og Skule jarl, han forsøker å overbevise dem om at han kan bidra til å gjøre islendingene lydige ovenfor kongen. Resultatet av disse samtalene blir at Håkon og Skule utnevner Snorre til deres lensmann på Island.¹⁴³ Snorre blir senere drept på ordre fra den norske kongen, i følge Sturlunga saga fordi han hadde reist til Island uten kongens tillatelse.¹⁴⁴ Vi kan kanskje, til en viss grad, sammenligne Snorre med Torolv, Egils onkel. Han knyttet seg til kong Harald Hårfagre, men ble likevel stående i en posisjon mellom kongen og sin egen slekt, han viste ikke kongen tilstrekkelig troskap. Det kan virke som om Snorre heller ikke helt har forstått hvor bindene lendsmannsrollen hans var, eller i alle fall hvor bindende kongen mente den var. Igjen kan vi altså se et eksempel på en kollisjon mellom to ulike æresoppfatninger.

Det ser ut som om Snorre forsøker å gå en balansegang mellom den kompetitive æreskulturen som preger Island, og den hierarkiske æreskulturen som den norske kongemakten under Håkon Håkonsson er bygget på. Æreskulturen i Norge i Håkon Håkonssons saga bygger på tro tjeneste til kongen, hvor lojaliteten må være absolutt. Dette overholder ikke Snorre, og derfor blir han beordret drept av kong Håkon. Håkon Håkonsson blander seg mer inn på Island enn tidligere konger, og han ser ut til å oppnå en særegen status blant islandske høvdinge, som kanskje begynner å ligne mer på den statusen kongen skal ha i følge Kongespeilet. Når kardinal Vilhjalm er på besøk i Norge i sammenheng med kongens kroning snakker de sammen om at Island ikke ligger under noen konge, og at dette er noe som bør rettes opp i.¹⁴⁵ Håkon bringer Island under sin makt, for å ordne akkurat dette.

Kongens rolle som dommer er et sentralt tema i Kongespeilet og Håkon Håkonssons saga, og i møtet med den islandske kulturen ser vi at kong Håkon også her trer inn i rollen som dommer i saker som involverer hans hirdmenn. I det islandske samfunnet kan det virke som om loven ikke hadde så stor betydning i forhold til konfliktløsning, de fleste konflikter ble løst uavhengig av tinget, og dermed også uavhengig av lovene. I følge Jon Vidar Sigurdsson, så ble mindre enn 10 % av saker fra islendingssagaer og samtidssagaer, som han har

¹⁴³ *Sturlunga saga*, oversatt av, Kålund, K., Hansen, O., (København, Nordisk forlag, 1904), 306

¹⁴⁴ *Sturlunga saga*, 491 - 492

¹⁴⁵ *Håkon Håkonssons saga*, 290

undersøkt, ført gjennom tinget. Det var tilsynelatende lagt opp til at man helst skulle ordne opp privat, og loven kan nærmest virke som en slags nødløsning.¹⁴⁶

Opplysningene fra Island kan dermed si noe om at det var stor vilje til å løse konflikter på mest mulig fredelig vis. Hovedmålet for begge parter i denne typen konflikter ville nok være å unngå ærestap, og ved at noen på sett og vis tok på seg ansvaret for å dømme i konflikten, så ble dette mulig. Mekling forutsatte at noen var villig til å stille seg mellom de to uenige partene, for å forsøke å jobbe frem mot et forlik.¹⁴⁷ Hevn handlet derimot om å mobilisere nettverket sitt til å gå til voldelige handlinger mot den andre parten. Dette kunne være en effektiv måte for å gjenreise ære, men kunne også utvikle seg til å bli langvarige feider mellom ulike nettverk. En annen faktor her er selvsagt at det var viktig å velge rett fremgangsmåte. I noen tilfeller ville hevn bli sett på som rett, i andre tilfeller kunne det bli oppfattet som en overdrevet reaksjon. Æreskoden var et sett av normer som var helt avhengig av sammenheng. Hevn ville være det rette valget i noen sammenhenger, men ikke nødvendigvis i andre.¹⁴⁸ Hvilken fremgangsmåte man valgte kunne nok også avhenge av hva man trodde man kunne slippe unna med. Dersom en part i utgangspunktet var mektigere enn den andre kunne nok hevn være et veldig reelt alternativ, men med en viss fare for at det kunne oppstå en langvarig konflikt som man faktisk kunne ende opp å tape mye på. Mellom to mer eller mindre likeverdige parter, ville nok en form for mekling med et forlik som mål, være et godt alternativ.

Til tross for at loven nærmest fungerte som en nødløsning var det som sagt forholdsvis vanlig på Island å løse konflikter ved at en tredjepart som begge parter hadde tillitt til stilte seg mellom de uenige partene og bestemte seg for en løsning som skulle være tilfredsstillende for begge parter. Slik ble det lettere for begge parter å komme seg ut av konflikten med æren i behold. Dette er en rolle vi ser Håkon Håkonsson ta på seg, han dømmer i saker både mellom norske og islandske stormenn. Personen som stilte seg mellom måtte helst være en som i utgangspunktet var mektigere enn personene innblandet i konflikten, ofte var dette en høvding.¹⁴⁹ Vi kan blant annet se hvordan kongen trer inn i rollen som dommer i en konflikt mellom de islandske høvdingene Tord og Gizurr, istedenfor at Gizurr går til angrep på Tord,

¹⁴⁶ Jon Vidar Sigurdsson, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, (Odense, Odense university press, 1999), 173, 183

¹⁴⁷ Jesse Byock, *Feud in the icelandic saga*, Berkely, Los Angeles, London, University of California Press, 1993), 41 - 43

¹⁴⁸ Miller, *Bloodtaking and peacemaking*, 188 - 190

¹⁴⁹ Sigurdsson, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, 165 - 170

så velger partene å legge saken sin frem for Håkon Håkonsson i 1244-45.¹⁵⁰ Dette er et eksempel som viser at den norske kongen var høyt aktet blant, i alle fall noen, islandske høvdinge, og han ble åpenbart anerkjent som en mektigere aktør enn dem selv, og at høvdingene godtok hans rolle som dommer. Det bør likevel nevnes at både Tord og Gizurr var kongens hirdmenn. Hvorvidt kongen nøt den samme tillitten generelt i det islandske samfunnet er vanskelig å avgjøre, men eksempelet demonstrerer i alle fall hvordan kongen kunne fungere som dommer mellom hirdmenn. Kongens rolle som dommer passer for øvrig godt med Kongespeilets ideologi for en rex iustus. Kongen er en åpenbar kandidat til å dømme i saker mellom stormenn, i og med at han står så høyt opphevet over stormennene, slik det fremstilles i Håkon Håkonssons saga.

Den norske kongemakten i Laksdøla saga

I Laksdøla saga, som er skrevet en gang mellom 1230 og 1260,¹⁵¹ kan vi lese om islendingen Kjartan, som i utgangspunktet ser ut til å dele Egil Skallagrimssons holdninger til den norske kongemakten. I en scene i sagaen er Kjartan ute og svømmer, og uten å vite det så ender han opp med å kappsvømme med kongen, Olav Tryggvason. Kongen avslører sin identitet for Kjartan, og berømmer ham for hans gode svømmeferdigheter. Det virker som om Kjartan ikke vil ha noe med kongen å gjøre, og prøver dermed å komme seg raskest mulig ut av situasjonen. Før han rekker dette gir Olav han en kappe. Kjartan takker kongen for gaven, og forlater stedet. Når han kommer tilbake til folkene sine og viser dem den nye kappen mener de at han har havnet i et slags avhengighetsforhold til kongen.¹⁵² Dette kan tyde på den samme uviljen vi ser i Egils saga til å skulle blande seg for mye med kongen, Torolv fra Egils saga står fortsatt som skrekkeeksempelet på hvordan det kunne gå. Dette foregår samtidig som Olav Tryggvason forsøker å kristne Norge, og Kjartan og hans folk er i Trondheim for anledningen. De stiller seg svært kritiske til Olavs forsøk på kristning, og igjen er det kongens makt og tvang som er tema. I det følgende sitatet kan vi se samtalen mellom Kjartan og hans reisevenner om dette:

Kjartan tok i det same til ords og sa til Bolle: «Er du, frende, mykje huga på å ta ved den trua som kongen byr?»

¹⁵⁰ Jón Jóhannesson, *Islands historie i mellomalderen, fristadstida*, (Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1969), 215

¹⁵¹ *Soga om laksdølane*, oversatt av, Fidjestøl, B., (Oslo, Det norske samlaget, 1968), 16

¹⁵² *Soga om laksdølane*, 106 - 107

«Ikkje er eg huga på det,» svara Bolle, «for det ser meg ut til å vere ein mykje veikleg sed, dette.»

Kjartan spurde: «Tykte ikkje de at kongen truga dei som ikkje ville gå under hans vilje?»

Bolle svara: «Det skal være visst, eg tykte han dulde ikkje for at han ville gje dei ei hard medferd.»

«Ikkje vil eg la meg tvinge av nokon mann,» seier Kjartan, «så lenge eg kan stå oppreist og lyfte våpen. Eg tykkjer og det er stakkarsleg å bli teken som lam eller kvea eller rev or fella. Då tykkjer eg det er mykje betre, om mannen likevel skal døy, at han først gjer eit verk det blir tala om lenge sidan.»

Bolle spør igjen: «Kva vil du gjere?»

«Ikkje skal eg løyne det,» seier Kjartan, «brenne kongen inne.»¹⁵³

Kjartan er i utgangspunktet altså meget fiendtlig innstilt til kongen, og særlig er det ideen om å bli tvunget til å konvertere til kristendommen som ser ut til å plage ham. Vi kan tolke dette som en mer generell misnøye med å måtte underkaste seg en annens makt.¹⁵⁴ Dette ligner på hvordan Egil Skallagrimson forholder seg til kongemakten, og den sagaens vektlegging av selvstendighet som ærerikt. Senere i sagaen forandrer imidlertid Kjartan mening. Han ender nemlig opp med å bli døpt under kongens oppsyn. Det står også i sagaen at *«Dei fleste seier at Kjartan vart kong Olavs handgjengne mann den dagen dei la av han kviteklede, og likeins Bolle.»*¹⁵⁵ Kongen fant ut om samtalen mellom Kjartan og Bolle, og snakket med Kjartan om hans negative holdninger til kongen og kristendommen. Det er ikke så lett å få tak i akkurat hva som får Kjartan til å forandre mening om disse tingene, men på et tidspunkt i samtalen deres sier kongen at han skal ikke tvinge Kjartan til å bli kristen med tortur, siden Gud har sagt at ingen kan bli kristne mot sin vilje. Dette er et konsept som Olav tilsynelatende hadde et avslappet forhold til, men han lar det altså gjelde for Kjartan. Kanskje Kjartan lar seg overbevise av dette, i den forstand at han ikke oppfatter kongens kristningsforsøk som direkte tvang. Olav Tryggvason fikk Island kristnet på denne tiden, og mens dette pågikk hadde han flere islendinger som gisler i Norge. Blant disse var Kjartan, men Olav sa at Kjartan satt der mer som en venn enn som et gissel. Olav ville helst at Kjartan skulle bli igjen i Norge i hans

¹⁵³ *Soga om laksdølane*, 107 - 108

¹⁵⁴ Sørensen, *Fortelling og ære*, 261

¹⁵⁵ *Soga om laksdølane*, 108 - 111

tjeneste, men godtok at Kjartan ville reise hjem til Island. De skiltes som venner, og Kjartan fikk flere gaver av kongen.

I den videre handlingen kan det se ut som om Kjartan ikke finner seg helt til rette tilbake i det islandske samfunnet. Han gjenforenes med sine venner, i hovedsak Bolle. På et tidspunkt ønsker Bolle å gi Kjartan noen hester i gave, men Kjartan nekter å ta imot, noe som fører til at vennskapet mellom dem blir noe kjøligere.¹⁵⁶ Kanskje Kjartan syns dette var stusselige gaver for han som hadde blitt vant til å få gaver fra selveste kongen? I beskrivelsen av denne hendelsen legges det vekt på at Kjartan kledde seg i klær han hadde fått av kongen, og væpnet seg med et sverd kongen hadde gitt ham i gave. Han hadde også et skjold med korsmotiv.¹⁵⁷ Det kan se ut som om forfatteren her prøver å få frem at Kjartan nå hadde blitt veldig preget av sitt opphold i Norge, og at hans forhold til kongen skapte en viss misnøye blant vennene hans på Island. Det er riktignok ikke sikkert at det er akkurat dette forfatteren har tenkt seg, uansett sier teksten noe om at den norske kongen var rik, mektig, og kunne gi flotte gaver til de som tjente ham.

Senere blir Kjartan bedt om å delta i leker for å bevise styrke og dyktighet, han sier at ikke har brukt så mye tid på leker mens han var i Norge, for hos kongen hadde de andre ting å gjøre.¹⁵⁸ Han blir riktignok med på lekene likevel, men det kan virke som om forfatteren forsøker å si at Kjartan har blitt preget av sitt opphold hos kongen i Norge, og at han føler at han egentlig kan heve seg over slike leker. Hvis dette er tilfelle kan det passe godt med utviklingen av den norske hoffkulturen, som ikke finnes på Island. Da kommer vi igjen inn på spørsmålet om hvorvidt dette er en realistisk skildring av holdninger på 1000-tallet. Hvor utviklet var egentlig hoffkulturen rundt Olav Tryggvason? Jeg mener at hoffkulturens utvikling henger tett sammen med kirkens utvikling i Norge, og slik sett må hoffkulturen rundt Olav Tryggvason i alle fall ha vært annerledes enn hva vi blir vitne til rundt for eksempel, Håkon Håkonsson. Laksdøla saga er riktignok skrevet på 1200-tallet, så den kan helt klart ha blitt påvirket av samtidige oppfatninger av den norske hoffkulturen, og andre mer generelle oppfatninger av den norske kongemakten.

¹⁵⁶ *Soga om laksdølane*, 120

¹⁵⁷ *Soga om laksdølane*, 120

¹⁵⁸ *Soga om laksdølane*, 122

Den kompetitive æreskulturen har ikke plass til en mektig konge, dette vil nødvendigvis føre til at balansen i konkurransen forskyves i for stor grad. Når vi nærmer oss midten av 1200-tallet så har denne balansen allerede blitt noe forskjøvet, og etter 1220-tallet øker den norske kongen sin tilstedeværelse i det islandske samfunnet. De islandske høvdingene må i større grad må ta stilling til ham, og noen av dem velger å gå i kongens tjeneste. Kongstjenesten virket nok som den mest sannsynlige veien til makt nå som det gamle konkurransesystemet ikke lenger fungerer på samme måte, på grunn av større maktkonsentrasjoner enn tidligere. Kongen på sin side forsøkte å knytte til seg islandske høvdinge, nettopp for å kunne øke sin innflytelse på Island ved og nærmest å drive en splitt og hersk taktikk.¹⁵⁹ Som vi har sett gikk det ikke alltid like bra for alle islendingene som inngikk samarbeid med kongen, men det helt klart mulig å nå langt ved å tjene kongen siden han gradvis fikk kontroll over mer av det islandske territoriet, og kunne dele ut land til trofaste tjenere.¹⁶⁰ Vi kan se at æreskulturen blant islandske høvdinge begynner å ligne mer på den norske, hierarkiske varianten. Sørensen påpeker den prestisjen den norske kongen har i *Islendingsagaene*, og den statusen kongens ord hadde blant høvdingene.¹⁶¹ Dette skulle tilsi at den hierarkiske æreskulturen hadde et visst grunnlag på Island, men samtidig hevder Sørensen at gaver fra kongen symboliserer en økning av prestisje som ikke kunne tolereres innenfor den islandske samfunnsorden.¹⁶² Det kan se ut som om det er en kollisjon mellom to ulike æresoppfatninger som vanskelig kan sameksistere. Kongen var på den ene siden en aktør som kunne dele ut stor prestisje og ære, men var samtidig et forstyrrende element for den allerede eksisterende æreskulturen.

Fra og med ca. 1228 ser vi at troskapseden dukker opp i *Sturlunga saga*, og etter dette ble den en vanlig del av de islandske høvdingenes metode for å skaffe seg makt over nye områder på.¹⁶³ Bruken av denne typen troskapsed blant høvdingene viser hvordan den islandske kulturen ble påvirket av den norske hoffkulturen. Dette er et helt konkret eksempel på hvordan tanker om lojalitet som eksisterte ved det norske hoffet fant veien inn i den islandske maktstrukturen, og kanskje vi kan si at æreskulturen dermed dreide i en retning som minner om det vi ser i *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga*, hvor lojalitet er basert på formelle bånd mellom konge og hird. Dette igjen representerer en annen type lojalitet enn den som ble

¹⁵⁹ Sigurdsson, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, 74 – 76, og P. M. Sørensen, *Saga and society*, (Odense, Odense university press, 1993), 66

¹⁶⁰ Sigurdsson, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, 75

¹⁶¹ Sørensen, *Fortælling og ære*, 264

¹⁶² Sørensen, *Fortælling og ære*, 264, 265

¹⁶³ Sigurdsson, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, 77

forankret gjennom gaver og vennskapsbånd.¹⁶⁴ Dette er en forandring jeg mener vi kan se både i Norge og på Island, men forandringen gikk raskere på Island siden kongemakten ikke vokste gradvis frem som i Norge. Island ble eksponert for en allerede sterk kongemakt støttet opp av et lojalt aristokrati og kirkens ideologiske apparat.

Utviklingen av mer formelle lojalitetsbånd bidro nok til å gjøre tjeneste for sin herre mer ærerikt, æren besto i stor grad av å være lojal og tjene på en best mulig måte, og på toppen av dette systemet satt kongen. Kongens posisjon var slik at han kunne fordele ære nedover i systemet, og jo nærmere kongen man var, jo større muligheter hadde man for å oppnå ære, innflytelse og rikdom. Kongens tilstedeværelse på Island blir mer omfattende under Håkon Håkonsson, og dette fører til at de islandske høvdingene må forholde seg til kongen på en annen måte enn tidligere. Kongen blir i større grad en del av samfunnet, og dermed også en del av maktkampene på Island. Noen av høvdingene velger å gå i tjeneste hos kongen, da dette sannsynligvis kunne føre til makt og ære. Med den norske kongen kommer også den norske hoffkulturen, som legger vekt på at det er ærerikt å tjenestegjøre for kongen. Det kan altså se ut som om den klassiske konkurransekulturen på Island blir noe forskjøvet til fordel for en ærekultur som i større grad baserer seg på den norske hoffkulturen. Hvor kongen er det ubestridte sentrum og veien til ære går via ham.

Jeg skal nå gå videre med å forsøke å si noe om æreskulturen i lokalsamfunnet i Norge. Dette finnes det som sagt lite kilder om, men jeg vil gå ut i fra at det meste jeg har sagt om Island også kan gjelde for Norge. Likevel skal jeg forsøke å si noe mer konkret i Norge ved å diskutere effekten av den kristne lære blant den norske befolkningen. Jeg mener dette er en relevant kobling i og med at kongemakten ble støttet opp av kirkens ideologi, og en sterk tro på kirkens lære vil derfor mer eller mindre forutsette en tro på kongens gudegitte embete.

Æreskultur i det norske lokalsamfunnet

I Kongespeilet står det at kongens hirdmenn til en hver tid skulle stå frem som eksempler for folket.¹⁶⁵ På samme måte som kongen skulle speile Guds storhet skulle hirdmennene speile kongens storhet hvor enn de befant seg. Det er riktignok vanskelig å vite om dette var slik det faktisk var, eller om dette kun er et ideal som forfatteren av Kongespeilet trodde (eventuelt

¹⁶⁴ Jon Vidar Sigurdsson, *Den vennlige vikingen: vennskapets makt I Norge og på Island 900 – 1300*, (Oslo, Pax forlag, 2010), 81

¹⁶⁵ *Kongespegelen*, 91 - 92

ønsket) at var virkelighet. Uansett hva vi velger å mene om det, så vil jeg hevde at vi kan si at forandringene i æreskulturen blant eliten i det norske samfunnet også påvirket de lavere sjiktene, men utviklingen av den høviske kulturen var nok tydeligere i kretsen rundt kongen, og var her i større grad med på å forandre æreskulturen. Dette kan vitne om at den kulturen hirdmennene var en del av, til en viss grad var fremmed for de norske bøndene. Og samtidig, at den kulturen hirdmennene representerte var en elitekultur som alle ville strekke seg etter, men som var forbeholdt kongens hoff.

Når denne æreskulturen utviklet seg ser vi et stadig større gap mellom lokal bondebefolkning, og hirdmennene som var tilknyttet kongens hoff. På grunn av at hirdmennene fikk sin posisjon legitimert av kongen, de var ikke avhengige av å ha venner blant bøndene for å holde på sin makt. Jeg mener dermed vi kan være rimelig sikre på at kongen hadde en helt spesiell posisjon i de fleste folks sinn, selv om han nok var en veldig fjern skikkelse for folk flest. Nettopp dette kan jo imidlertid ha bidratt til å opphøye kongen til en nærmest mytisk skikkelse. I alle fall hvis vi knytter dette opp i mot kirkens oppbygging under kongens makt, og deres ideologi som understreker kongens nære forhold til Gud. Så langt vil jeg si at det er visse fellestrekk i æreskoden som var gjeldene ved hoffet, og den som folk flest forholdt seg til. Likevel er det klart at det og faktisk å tjenestegjøre for kongen var noe som var uoppnåelig for de aller fleste, og dette var et viktig aspekt ved hoffkulturen, og dermed også for æreskulturen på det øverste plan i samfunnet. Dette blir dermed et aspekt ved denne kulturen som bidrar til å gjøre den til mer eksklusiv.

Jeg tenker meg at kirken, og kirkens doktriner sto for gjennomgripende forandringer for hele samfunnet. Det samme kan vi kanskje til en viss grad si om kongen, at kongen hadde en helt spesiell status var nok noe alle kjente til. Det er klart at disse to punktene var nok ikke uavhengige av hverandre, kirken var jo med på å bygge opp under kongens unike maktposisjon, og jeg ser for meg at folket i stor grad lot seg prege av kirkens ideologiske apparat.

Det er vanskelig å skulle si noe definitivt om æreskulturen på lokalt plan, de fleste kilder vi har beskriver enten konger, eller i det minste stormenn og deres omgang med ulike konger. Det å trenge ned til bøndenes hverdag er derfor vanskelig, og å kunne se ting fra bøndenes perspektiv blir nesten helt umulig. Likevel skal jeg forsøke å kunne si noe om hvordan oppfatning av ære i denne gruppen kan ha forandret seg gjennom middelalderen.

Det er ingen tvil om at æreskulturen gjennom hele middelalderen har vært preget av vold. Enten i form av krigføring som en vei til ære, berømmelse og rikdom, eller som en vei til å gjenreise ære gjennom hevn.

Kirkens inntog i den norske kulturen har nok vært med på å bremse disse voldelige tendensener i noen grad. Og på grunn av at kirken er en organisasjon som har utøvd makt på alle samfunnsplan i det norske samfunnet, så kan dette ha fått følger for æreskulturen også blant de lavere sjiktene i samfunnet. Vi kan dermed gå ut i fra at kirkens fredsprogram og fremhevelse av tilgivelse har vært med på og bremse æreskulturens voldelige tendenser. Et av de helt sentrale kristne idealene er tilgivelse. Alle mennesker ville på et eller annet punkt synde, og da var det viktig å kunne be Gud om tilgivelse. På samme måte skulle det være et ideal for mennesker å tilgi hverandres ugjerninger, istedenfor for å skulle ty til hevn. Straffen for eventuelle ulovlige handlinger var det en tredjepart (kirken eller kongemakten) som skulle stå for, ikke privatpersoner selv. Med kristendommen kom det også regler som skulle forby vold på helligdager, vold mot kvinner, barn og geistlige, og vold utført på hellig grunn, i hovedsak inne i selve kirken. Arnved Nedkvitne presenterer en analyse av disse forskjellige normene, og hvordan ulike sagapersonligheter i Norge og på Island forholdt seg til dem, og hvordan disse normene ble vurdert opp i mot æreskulturens normer. Når det gjelder vold på helligdager hevder han at dette var noe som ikke ble tatt så veldig seriøst, stormennene holdt fred på helligdager så lenge dette ikke kom i konflikt med deres interesser. Nedkvitne hevder at æren var noe som umiddelbart måtte forsvares, mens hvis man brøt kirkens normer, kunne man skrifte i ettertid og dermed oppnå tilgivelse.¹⁶⁶ Vi ser altså en kollisjon mellom en type æresoppfatning og kirkens doktriner.

Det var tilsynelatende en større respekt for hellig grunn. Nedkvitne trekker frem flere eksempler på at voldelige konflikter ble avbrutt, eller utsatt fordi en av partene søker tilflukt i kirken. Det finnes eksempler på at denne normen også blir brutt, men det ser ut til at terskelen lå atskillig høyere enn den gjorde for vold på helligdager.¹⁶⁷ Dette er en interessant observasjon, det ser ut til at det i disse tilfellene var vanskeligere og ”velge normsystem”, enn det var i tilfellene som dreide seg om vold på helligdager. Men samtidig virker det åpenbart at kristendommen må ha stått relativt sterkt, i og med at folk faktisk hadde respekt for kirkene

¹⁶⁶ Arnved Nedkvitne, *Lay belief in Norse society 1000 – 1350*, (København, Museum Tusulanum Press, 2009), 181 - 183

¹⁶⁷ Nedkvitne, *Lay belief in Norse society 1000 – 1350*, 183 - 191

som hellig grunn. Dette kan være et eksempel på at den kristne religionen begynte å stå sterkt, men at man kanskje ikke helt forstod at kirken etiske normer var absolutte regler, i forhold til æreskulturens normsett, som i større grad var avhengig av situasjonen.

Det er en typisk tanke innenfor historieskriving som går ut på at mentaliteter forandrer seg langsomt, det er derfor kanskje tvilsomt om mentaliteten rundt æreskulturen endret seg, for eksempel når det gjaldt å skulle ta hevn dersom ens ære har blitt fornærmet. Derimot er det tydelig at både kirken og kongemakten på 1200-tallet gjorde sitt for å forhindre æresvold blant befolkningen. Man kan kanskje si at for folk flest var kanskje voldelige reaksjoner legitimt, men de ble holdt i sjakk av frykt for konsekvenser fra statlig hold, og en frykt for å havne i helvete etter døden. Kirken sørget for at folk fikk en forholdsvis konkret forståelse av hva helvete var, og ble bekymret for å havne der etter døden.¹⁶⁸ Vi kan dermed si at æreskulturen forandret seg i den grad «æresfølelsen» ble temperert av ytre rammer, som en strengere håndheving av lov og rett fra kongens hold, og et stort fokus på hva som var et rettskaffent levesett fra kirkelig hold.¹⁶⁹ Likevel tror jeg forandringene helt klart var mest tydelige blant aristokratiet. Det var disse som i størst grad forholdt seg til kongen, og som hadde muligheter til å gjøre karriere ved kongens hoff. Kongen skulle fungere både dommer og lovgiver, men selv dette var nok funksjoner som ble merket best i toppen av samfunnhierarkiet.

Utover på 1200-tallet ble nok forskjellene mellom bønder og stormenn større enn de tidligere hadde vært, siden stormennene nå i prinsippet skulle få legitimert sin makt ovenfra.

Avstanden ble således også større mellom kongen og bøndene, det var ikke lenger mulig å opprette vennskapsbånd på samme måte som tidligere.¹⁷⁰ De var ikke avhengige av bøndene som støttespillere i like stor grad som før. Veien til suksess gikk gjennom kongens tjeneste, og det var ikke lenger den samme konkurransen om å tiltrekke seg flest tilhengere. Det er og interessant å se hvordan kristent tankegods i forhold til behandlingen av fattige har påvirket æreskulturen. I Håkon Håkonssons saga ser vi at Sturla hevder at Håkon var god mot de fattige, og alltid oppførte seg hyggelig mot dem.¹⁷¹ Almisser og bygging av herberger ble også mer vanlig. Slik sett kan vi si at æreskulturens utvikling på 1200-tallet fikk enkelte følger for samfunnsstrukturen. Selv om det var de på toppen som i hovedsak merket

¹⁶⁸ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 77

¹⁶⁹ Nedkvitne, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, 106 - 108

¹⁷⁰ Sigurdsson, *Den vennlige vikingen*, 80

¹⁷¹ *Håkon Håkonssons saga*, 392

forandringene så påvirket nye handlingsmønstre også mennesker lenger ned i hierarkiet, også helt ned til de fattige på bunnen. Æreskulturen fikk nok konsekvenser for hele samfunnet, men det var først og fremst de som hadde muligheter til å være i nærheten av kongen, og å gå i hans tjeneste som hadde muligheten til å oppnå ære.

På Island blir den kompetitive æreskulturen i noen grad erstattet av den hierarkiske. Den norske kongen representerer en stabil maktbase som det i mange tilfeller ville være gunstig å være alliert med. Likevel ser vi at også var en viss motstand mot den norske kongemakten. Dette hadde nok å gjøre med at kongen forskjøv balansen i konkurransekulturen som preget Island, og selvstendigheten og konkurransen som tidligere hadde vært sentrale elementer for æreskulturen ble til en viss grad erstattet av kongstjeneste og en mer absolutt lojalitet. Lokalsamfunnet i Norge preges nok av den samme overgangen, og vi kan også se hvordan den kirkens lære fikk grobunn i samfunnet, noe som nok gjorde at den kristne kongsideologien også ble lettere å akseptere. Den hierarkiske æreskulturen under Håkon Håkonssons er i første omgang en hoffkultur, og avstand til kongen og hoffet ville derfor legge begrensninger på i hvor stor grad det var mulig å opparbeide seg ære innenfor dette systemet.

Kapittel 5

kongemaktens utvikling fra frem mot Håkon Håkonsson og konklusjon

I dette kapittelet skal jeg raskt gjøre rede for den politiske utviklingen gjennom middelalderen frem til og med Håkon Håkonssons regjeringstid. Hensikten med dette er å vise hvordan den æreskulturen vi møter i Håkon Håkonssons saga og Kongespeilet kunne vokse frem, og hvordan det politiske landskapet gjorde det mulig at kongemakten ble sterk nok til å bli den helt klart dominerende makten i samfunnet. Hovedtendensen jeg har forsøkt å få frem i denne gjennomgangen er hvordan stormennenes maktgrunnlag ble svekket, og hvordan dette bidro til at konkurransesystemet ble forskjøvet til fordel for kongens tjenestearistokrati. Denne diskusjonen kommer til å dreie seg om både Norge og Island, for å kunne si noe om hvordan begge disse samfunnene forandres sammen med en stadig sterkere kongemakt. Island er interessant i denne sammenhengen fordi det islandske samfunnet på 1200-tallet ble eksponert for en allerede sterk kongemakt. Dette er relevant for å forsøke å plassere kildene jeg har brukt i denne oppgaven mot et historisk, politisk bakteppe.

I historien om den norske kongemaktens utvikling er den såkalte samlingen av Norge under Harald Hårfagre på slutten av 800-tallet den første viktige begivenheten. Det er klart at det her ikke er snakk om noen fullstendig samling av det området vi i dag regner som Norge, Harald Hårfagre sitt rike var konsentrert rundt Vestlandet. Likevel var denne samlingen viktig i den forstand at større områder enn tidligere ble lagt under én konge. Etter Haralds død ser vi en periode med kamp om kongemakten. Det var også under kong Haralds styre at Island ble bosatt av norske stormenn som var misfornøyde med den nye kongens styresett. Jeg har tidligere i oppgaven brukt eksempler fra Egils saga som beskriver denne situasjonen. Haralds sønn Eirik tar i utgangspunktet over tronen, men blir avsatt av sin yngre bror, Håkon. Han blir igjen drept av sønnene til Eirik. Akkurat denne konflikten ser jeg ikke på som så enormt viktig i sammenheng med mitt tema, men eksempelet viser til et sentralt trekk ved det norske samfunnet frem mot 1300-tallet, nemlig kamp om tronen. I store deler av middelalderen var det slik at en hver som var i slekt med kongen hadde rett på tronen, det er dermed ikke vanskelig å forestille seg at dette kunne føre til konflikter. Slutten av 900-tallet og 1000-tallet preges av de to Olavene, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson, som bringer kristendommen til Norge. Olav Tryggvason kan vi si begynte prosessen, og Olav Haraldsson fortsatte i hans spor.¹⁷² Olav Haraldsson ble et viktig verktøy for fortsatt kristen innflytelse i Norge også etter

¹⁷² Jon Vidar Sigurdsson, *Kristninga i Norden 750 – 1200*, (Oslo, Det norske samlaget), 40 - 42

sin død, i form av Olav den hellige. Jeg skal ikke gå noe nærmere inn på livene til de to Olavene, til tross for at de begge utvilsomt er viktige skikkelser. Jeg skal heller konsentrere meg om hvilke følger vi kan si at kristningen fikk for kongemakten i Norge. Sverre Bagge hevder at kristendommen var viktig for at kongene kunne bygge opp sin makt, og på den måten ble mindre avhengig av støtte fra stormennene. Under den gamle religionen hadde høvdingene spilt en stor rolle for utøvelsen av religionen, noen slik oppbygging fantes ikke i samme grad innenfor kristendommen. Høvdingene mistet dermed noe av sin tidligere prestisje, og kongen kunne sånn sett bygge opp egne nettverk basert på lojale tilhengere.¹⁷³

Mange norske stormenn hadde gjort seg rike på vikingtokter, noe som gjorde at de hadde midler som kunne brukes til å styrke egne maktbaser, slik at konkurransen mellom dem ble hardere. Dette bidro til å opprettholde den konkurransekulturen mellom stormenn og konger som jeg tidligere har snakket om. Det er vanskelig å se for seg at dette kunne føre til sterkere samling av riket, og må vel heller ha bidratt til større splittelse mellom ulike fraksjoner som var omtrent like mektige. Når vi nærmer oss høymiddelalderen og føydalismen utvikler seg i resten av Europa ble det vanskelig å gjennomføre vikingtokter på grunn av stadig bedre organisert militær motstand. Oppbyggingen av makt måtte derfor heller skje innad i Skandinavia. Det ble dermed vanligere å støtte opp om konger som kunne stå imot forsøk på kontroll fra Danmark.¹⁷⁴ Dette kan vi kanskje si at er et tidlig eksempel på hvordan makten i Norge kunne sentraliseres rundt kongen.

1100-tallet er et viktig hundreår når vi snakker om utviklingen av det norske kongedømmet. Ikke minst preges den siste halvdel av dette århundret av borgerkriger. En periode hvor flere fraksjoner kjemper om tronen, og hvor det blir tydelig hvor skjør samfunnsordningen kunne være. Kanskje spesielt når kongemakten var så løst definert, med tanke på arvefølge. Det var fortsatt gammel sedvane som var gjeldende, en hver som var sønn av en konge og kunne bevise dette, var i utgangspunktet en aktuell kandidat for å ta over tronen.¹⁷⁵ Sigurd Jorsalfar ville gi kongemakten videre til sin sønn Magnus, men Harald Gille klarte samtidig å få seg utropt til konge, basert på at han visstnok skulle ha kongelige aner. Han gjorde nok også en bedre jobb med å knytte til seg stormenn enn det Magnus klarte. De to tronpretendentene styrte i utgangspunktet sammen, men det endte med konflikt, og Harald

¹⁷³ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 36

¹⁷⁴ Bagge, *From viking stronghold to christian kingdom*, 29

¹⁷⁵ Helle, *Aschehougs norges historie bind 3: under kirke og kongemakt 1130 – 1350*, (Oslo, Aschehoug, 1995), 12

fikk Magnus drept. Han ble senere selv drept, og kampen om tronen fortsatte på samme viset. Jeg skal ikke gjøre noe stort nummer ut av årsakene bak borgerkrigene på 1100-tallet, da det ikke er så relevant i forhold til mitt tema. Jeg vil likevel gå så langt som å si at det nok er en sammenheng med slutten på vikingtoktene som jeg var inne på tidligere, i den forstand at man ikke i samme grad kunne skaffe seg ressurser fra plyndringstokter.

Dette kan si noe om hvordan kongens rolle kanskje var på stadium hvor han hadde stor symbolsk betydning, men hvor han likevel ikke var i den særposisjonen i forhold til stormennene som han skulle bli utover på 1200-tallet. Han var altså nyttig for stormennene, men det kan virke som de i stor grad ville kontrollere kongen, noe jeg tror ville vært vanskelig under for eksempel Håkon Håkonsson. Det kan likevel ikke legges skjul på at stormennenes støtte ville være enormt viktig for en hver potensiell konge med et mål om å nå tronen, noe som ville være vanskelig uten å kunne trekke på stormennenes militære og økonomiske ressurser.

En konsekvens av borgerkrigene var at både kirken og kongemakten ble mer sentralisert enn tidligere. Knut Helle forklarer dette ved å hevde at kirkens innblanding i tronstriden gjorde at det ble dannet fastere partier, og at disse igjen klarte å mobilisere større grupper mot hverandre. Dette førte igjen til en intensivering av krigføringen, noe som igjen gjorde at kongene fikk store militære ressurser under seg. Disse kunne de bruke for å presse større skatter ut av bondebefolkningen, og dermed skaffe seg sterkere økonomisk grunnlag. Forståelig nok skapte dette motstand, og motstanden i samfunnet førte til at stormennene måtte stå sammen, og da om én konge. For kongen var det fordelaktig å være imøtekommende ovenfor bøndene, og han ville derfor bidra til indre fred. Noe kirken støttet opp under.¹⁷⁶

Før 1200-tallet, og særlig før borgerkrigsperioden i Norge, var samfunnet preget av at noenlunde like mektige stormenn konkurrerte mot hverandre om makten i samfunnet. Den eneste måten for stormenn og kongsemner å øke sin makt var nå å utkonkurrere hverandre. Kongsemnene i denne perioden kunne nok fungere som en type gallionsfigurer for ulike grupper av stormenn, som stilte seg bak en potensiell konge for å kunne utøve egen makt.¹⁷⁷ Kongen var den mektigste aktøren også innenfor dette systemet, men deltok like fullt i denne konkurransen om makt og ære. Borgerkrigsperioden førte til at flere norske stormenn ble

¹⁷⁶ Helle, *Under kirke og kongemakt 1130 – 1350*, 21

¹⁷⁷ Helle, *Under kirke og kongemakt 1130 – 1350*, 18 - 19

svekket, og aristokratiet flokket seg derfor rundt kongemakten, som slik sett styrket sin maktbase, og kunne virkelig begynne å sentralisere riksstyringen.¹⁷⁸ Kongen på 1200-tallet var mer opphøyd enn tidligere. Han var ikke bare den aktøren i samfunnet som hadde mest rikdom og størst militær slagkraft, kongemakten begynte å basere seg på en kristen kongsideologi som satte et skarpt skille mellom konge og stormenn. Kirkens ideologiske oppbygging under kongemakten er en viktig forutsetning for fremveksten av Kongespeilets hierarkiske æreskultur. Kirkens vektlegging av kongen som en *rex iustus* ble svært gjeldende utover på 1200-tallet. Kristendommen førte altså med seg en ny ide om kongemakten, en ide om en type konge som var mer i samsvar med den kristne troen. *Rex iustus* ideologien gikk i hovedsak ut på at kongen skulle være landets øverste myndighet, han skulle i prinsippet kun være underlagt Gud. Hans rolle ble dermed som en slags stedfortreder for Gud, og han skulle styre med Guds myndighet. Det var derfor i kirkens øyne ønskelig å bygge opp mest mulig makt rundt kongen, slik at han effektivt kunne være landets øverste leder, og ikke bare den mektigste blant høvdingene. Ideologien gikk ut på at kongedømmet var et embete som Gud hadde innstiftet, slik at kongen kunne tjene ham på jorden, og styre på hans vegne.¹⁷⁹ Vi kan nok si at denne utviklingen i noen grad gjorde kongen mer selvstendig enn tidligere. Med det mener jeg at han ikke var avhengig av støtte fra stormennene på samme måte som tidligere. Vi ser nå et system hvor makten alltid kommer ovenfra, kongen får, i teorien, makten sin fra Gud, som han så delegerer videre til stormennene under seg. Riktignok kan det nok være liten tvil om at akkurat hvordan dette forholdet fungerte varierte avhengig av hvem som til en hver tid var konge.¹⁸⁰

Kongespeilet er kanskje den kilden vi kjenner til som best får frem det tette forholdet mellom 1200-tallets kongemakt og det kristne tankegodset som ligger i denne æreskulturen. I Kongespeilet er tjeneste et av de viktigste aspektene. For en stormann var det å gå i tjeneste hos kongen den sikreste veien mot ære, og kongen selv skulle tjene Gud ved å være en rettferdig hersker i form av og både være landets øverste dommer og lovgiver. Dette er altså en æreskultur som i hovedsak eksisterte innenfor kongens krets, og for de som hadde

¹⁷⁸ Kåre Lunden, *Det norske kongedømmet i høgmellomalderen (ca. 1150 – 1319), funksjon, makt, legitimitet*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag C., Sandnes J., (Universitetsforlaget, Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, 1983), 134, (s. 210, 211), og Ole Georg Moseng, Opsahl, E., Pettersen, G. I., Sandmo, E., *Norsk historie 1, 750 – 1537*, (Oslo, Universitetsforlaget, 2. utgave, 2007), 139, 140

¹⁷⁹ Helle, *Norge blir en stat*, 232

¹⁸⁰ Helle, *Norge blir en stat*, 235

muligheter for å komme seg inn i denne kretsen. Æreskulturen som kommer frem i Kongespeilet er i hovedsak del av en hoffkultur.

Kongemakten hadde nok ikke blitt så bundet opp mot embetet på denne tiden at personen bak embetet ikke hadde noe å si, en sterk konge ville ha lettere for å styre aristokratiet enn en svak. Likevel er det klart at kongene etter borgerkrigsperioden kunne basere seg på en sterkere sentralisert maktbase enn tidligere, og at kirkens ideologiske oppbygging rundt kongemakten var med på å forsterke denne utviklingen.

Det islandske samfunnet gikk i likhet med det norske gjennom kulturelle omveltninger i løpet av høymiddelalderen. Det gamle systemet, hvor lokale høvdinge konkurrerte om makten blir forskjøvet til fordel for den norske kongen. På samme måte som i Norge ser vi en overgang fra stormenn hvis makt hviler på deres evner til å tiltrekke seg tilhengere til noe som begynner å ligne mer på et tjenestearistokrati, hvor høvdingene går i tjeneste hos den norske kongen. På Island gikk imidlertid denne utviklingen raskere enn i Norge.¹⁸¹ Noe som nok kan forklares ut i fra at den norske kongen var så sterk på 1200-tallet at han lettere enn tidligere kunne utøve makt også på Island. Vi ser dermed en utvikling blant aristokratiet på Island som gjør at det ble et legitimt karrierevalg å gå i tjeneste for den norske kongen. Med andre ord ble tjeneste hos kongen sett på som en godkjent fremgangsmåte for å bygge opp sin ære. I Norge har kongemakten bygget seg gradvis sterkere gjennom middelalderen, samtidig med et vekslende forhold til både aristokrati og kirke. Selv om den norske kongemakten tidvis har hatt interesser på Island, er det først etter 1220, under Håkon Håkonsson at det blir gjort noe virkelig helhjertet forsøk på å integrere Island i Norgesveldet. Island ble dermed eksponert for en kongemakt som allerede var sterk nok til å presse gjennom sine interesser. Den norske kongemakten var også preget av en godt utformet kongsideologi, i kirkens regi, og en ærekultur som sa at veien til ære alltid gikk via kongen.

Når Island ble innlemmet i Norgesveldet spres altså den norske hoffkulturen seg også til Island, hvor kongen knyttet til seg islandske høvdinge for og lettere kunne ta kontrollen over landet. I Egils saga og Laksdøla saga blir vi vitne til at det kunne oppstå komplikasjoner i denne prosessen, da Island fra før av var preget av en æreskultur hvor høvdingene konkurrerte mot hverandre om mest mulig makt. Dette er tilstander som minner om beskrivelsene fra

¹⁸¹ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 128

Heimskringla. Denne typen æreskultur har ikke plass til en så mektig aktør som Håkon Håkonsson, og ble i noen grad dermed forskjøvet når Håkon grep makten om Island.

Under Håkon Håkonsson begynner vi kanskje å se de første spirene til den upersonlige kongemakten, hvor det er embetet og ikke personen som har den reelle makten. Jeg vil i alle fall si at det er denne typen kongemakt som møter oss i Kongespeilet. Kongesembetet er innsatt av Gud, og all kongens makt kommer således fra Gud. Innenfor denne tankegangen er kongen bare en tjener av Gud. Dette er en skarp kontrast til den meget personlige kongemakten i Heimskringla og Egils saga. Her hviler kongedømmets makt på kongens egen karisma og hans personlige evner. Han er hele tiden avhengig av å opprettholde allianser med stormenn for å kunne beholde sin makt i et samfunn hvor det gjerne fantes flere konger samtidig, og avstanden fra stormann til konge ikke var så stor. I dette samfunnet lå stormenn og konger i en konstant konkurranse mot hverandre. Målet var å oppnå mest mulig makt og innflytelse, og den mest sannsynlige veien mot dette var å tiltrekke seg flest mulig tilhengere. Vi kan si at det var dette æreskulturen i hovedsak dreide seg om, man måtte ha stor ære for og lykkes i dette spillet, og det kunne man oppnå ved å vise seg frem som en dyktig leder, en god kriger, og ved å være sjenerøs ovenfor sine tilhengere og venner. Sammenhengen mellom ære og suksess er slik sett åpenbar, fordi ære knytter seg både til å oppnå suksess, og til de egenskapene man benytter for å oppnå den. veien til suksess gikk gjennom trofaste tilhengere og venner, og for å oppnå dette måtte man rette seg etter æresidealene for lederskap. I dette samfunnet kunne alle være med på å bestemme hverandres ære. Mektige stormenn og konger kunne ære sine tilhengere med gaver og vakre ord, og bønder og mindre mektige stormenn kunne ære sine ledere ved og faktisk vise sin støtte, gjerne militært.

Kongespeilet på sin side snakker om et system hvor alle skylder en absolutt lojalitet til kongen. Den mest sannsynlige veien til suksess var å tjene kongen. I motsetning til å være en omreisende konge som baserer sin makt på sin egen karisma er Kongespeilets konge lederen av et tjenestearistokrati av hirdmenn og andre håndgangne menn som skal bidra til styringen av riket. Krigføring er noe som bare skal skje på kongens kommando, og kongen er så mektig at hans posisjon kan ikke realistisk sett utfordres av konspiratoriske stormenn. I et samfunn med en såpass sterk sentralmakt er det ikke rom for stormenn og småkonger som konkurrerer om makt og ære. Den eneste veien til disse målene går gjennom kongstjenesten, og kongen har slik sett tilegnet seg et monopol på fordeling av ære. Stormennene har ikke den samme muligheten til å gi hverandre ære ved hjelp av gaver og tjenester, slik som i Heimskringla. Det

er kun kongen som i realiteten kan bestemme folks ære. Han gjør dette ved å belønne trofaste tjenere med gode stillinger, og i noen tilfeller ærende bemerkninger og gaver. I Kongespeilet går æren altså i hovedsak bare en vei, fra kongen og nedover i samfunnet til de kongen anser som verdifulle tjenere. Slik sett kan vi si at Egils saga helt klart legger opp til et annet forhold mellom konge og stormenn enn det som blir presentert i Kongespeilet. Forholdet mellom kong Harald og Kveldulv, Grim og Torolv, slik det beskrives i sagaen kan se ut til å representere en overgangsfase mellom to ulike samfunnsformer. Den norske kongen representerer i noen grad en overgang til en mer rigid samfunnsstruktur, hvor kongen skal være den ubestridte leder som alle stormenn må forholde seg til, og hvor æren er uløselig knyttet til kongen. Kveldulv henger derimot igjen i den gamle samfunnsformen hvor høvdingene var selvstendige, og kjempet om makt og ære seg i mellom.¹⁸² Kveldulvs sønn, Torolv havner i en slags mellomposisjon. Han godtar kongens særposisjon, og ved å gå inn i kongens hird tar han del i den nye æreskulturen, hvor kongen nærmest alene formidler ære, men han forstår likevel ikke helt i hvor stor grad kongen krever hans lydighet. Vi kan kanskje si at det er akkurat denne mellomposisjonen, uviljen til å gi slipp på sin selvstendighet, som fører til hans etter hvert dårlige forhold til kongen, og hans død.¹⁸³ Denne overgangen mellom samfunnsstrukturer kan i noen grad gjenspeile den samfunnsutviklingen vi blir vitne til på 1200-tallet, hvor den norske kongemakten vokser seg stadig sterkere, og kongen blir både sentrum for den reelle makten, og for æreskulturen.

Håkon Håkonssons saga finner vi et sted mellom disse to motpolene. Denne sagaen mangler de detaljerte beskrivelsene av kongens person som vi finner i Heimskringla, og det legges lite vekt på kongens evner innenfor idrett og krig. Kongemakten fremstår i det hele tatt mer upersonlig, noe som er helt i tråd med Kongespeilets idealer for kongen. Det eneste vi hører spesifikt om kong Håkon er helt i slutten av sagaen, hvor Sturla oppsummerer noen av tingene han gjorde i løpet av livet. Her sier han at Håkon var en blid mann, som var hyggelig mot folk uansett deres stand. Videre legger Sturla vekt på at Håkon gjorde mye for å gjøre landets lover rettferdige, og at han var den kongen siden Olav den hellige som gjorde mest for å styrke kristendommen i landet.¹⁸⁴ Det er altså en vektlegging av evner som ikke er så typiske i Heimskringla, selv om det forekommer. Det er også interessant at det ikke blir sagt noe om hvorvidt han er en dyktig kriger eller lignende. De tingene som blir vektlagt her passer godt

¹⁸² Sørensen, *Fortelling og ære*, 129

¹⁸³ Sørensen, *Fortelling og ære*, 140 - 142

¹⁸⁴ *Håkon Håkonssons saga*, 392 - 394

overens med kongens rolle som dommer og lovgiver som er svært sentrale i Kongespeilet. Vi kan kanskje si at Håkon Håkonssons saga legger opp til æresidealer for kongen som er mer i tråd med Kongespeilet enn Heimskringla, med tanke på vektleggingen av hans arbeid med loven, og fraværet av beskrivelser av kamp eller idrett. Til tross for at Håkon i stor grad ser ut til å være hevet over stormennene på en måte som Heimskringlas konger ikke var det preges sagaen av konflikten med Skule. Håkon vinner riktignok denne konflikten, men det er likevel påfallende at en stormann som skulle klarer å være en torn i siden for kongen over forholdsvis lang tid. I tillegg til dette virker det for meg som om Håkon deltar i en internasjonal konkurranse om makt og ære, hvor resten av deltakerne er de andre europeiske fyrstene.

Oppsummeringen av dette må være at konkurransekulturen fra Heimskringla ikke er helt borte, men at den i Håkon Håkonssons saga i hovedsak finnes på den internasjonale scenen. Det er uklart for meg hvorvidt dette blir tatt høyde for i Kongespeilet, men forfatteren har i alle fall lagt vekt på at det er viktig for kongens hirdmenn å oppføre seg maksimalt høvisk i møte med fremmede fyrster, for å stille kongen i best mulig lys. Innenfor denne internasjonale æreskulturen kan fyrstene ære hverandre på samme måte som stormennene kan det innenfor Heimskringlas konkurransekultur. Et eksempel på dette er kardinal Wilhjalms besøk til Norge i sammenheng med kong Håkons kroning, hvor han for det første ærer Håkon ved å krone ham, men også ved å snakke varmt om ham og riket. Ved å bli kronet av en av pavens utsendinger knyttet kong Håkon bånd til pavekirken, og kardinalens ærende bemerkninger er kanskje en bekreftelse av dette. Det er en situasjon som kanskje ikke er helt ulik fra vennskapsbåndene vi kjenner fra for eksempel Heimskringla.

Den politiske utviklingen gjennom middelalderen kulminerer i et sterkt kongedømme, hvor aristokratiet har forandret seg fra å være kongens konkurrenter eller venner, til å bli hans håndgangne menn. Hoffkulturen som utvikler utover 1200-tallet rundt Håkon Håkonsson er den samme som har produsert Kongespeilet og Håkon Håkonssons saga. Det er en kultur som er preget av kristent tankegods rundt både kongen og resten av menneskenes plass i samfunnet. Man kan se på Kongespeilet som en idealtipe for disse tankene og dermed en oppsummering av ideer rundt kongemakten på andre halvdel av 1200-tallet. Dette var en kultur som også spredte seg til Island når Håkon Håkonsson tok makten der, noe som førte til at idealene om kongen og kongstjeneste fikk en viss utbredelse blant de islandske høvdingene. Hvilke egenskaper hirdmennene burde beherske var nok avhengig av generelle samfunnsforhold, for eksempel om det var krig eller fred. Kongespeilet er sannsynligvis

basert på hoffkulturen rundt Håkon Håkonsson, og etter at Håkon hadde ryddet Skule av veien var det forholdsvis fredelig i Norge. Vi kan dermed tenke oss at egenskaper knyttet til krigføring kanskje ikke sto like sterkt i fokus som tidligere, når samfunnet i større grad hadde vært preget av voldelige konflikter. Det virker derfor naturlig at koblingen mellom ære og vold ble svekket. Det er også når Håkon har beseiret Skule at vi virkelig kan si at maktkonkurransen i det norske samfunnet tok slutt, i alle fall innenfor Håkon Håkonssons saga. Den eneste konkurransen kongen tok del i nå var den internasjonale.

1200-tallet i Norge preges også av det som gjerne blir kalt fremveksten av en høvisk kultur ved kongens hoff. Den høviske kulturen hadde sitt opphav ved ulike hoff i Europa, og handlet i stor grad om hvordan det gjaldt å oppføre seg i kongens hoff. I norsk sammenheng ser vi at Håkon Håkonsson står i spissen for og få oversatt fransk litteratur til norsk, Sverre Bagge hevder at dette var et ledd i en internasjonaliseringsprosess satt i gang av kongemakten, og som hadde som sitt formål å gjøre aristokratiet lojale ovenfor kongen.¹⁸⁵ Vi kan se på Kongespeilet som et produkt av denne kulturen, siden en stor del av Kongespeilet handler om både hvordan kongen skal tjene Gud, og om hvordan hirdmenn på best mulig måte kan tjene kongen. Jeg har liten tvil om at æreskulturen i Håkon Håkonssons saga er sterkt preget av denne kulturen. Dette sammen med en generell maktsentralisering rundt kongemakten gjennom middelalderen og kirkens ideologiske oppbygging førte til at vi finner noe som helt klart minner om æresmonopolet fra Kongespeilet. Denne tendensen er tydeligst i Norge, men den norske hoffkulturen begynte også å utvikle seg på Island etter 1220-tallet mens forholdene i landet var noe kaotisk, og kong Håkon var den aktøren som best representerte stabilitet.

Tesen min om kong Håkons æresmonopol kan på flere måter være et fruktbart perspektiv på Håkon Håkonssons saga. Sagaen representerer i mine øyne en æreskultur som ligger forholdsvis tett opp til hva vi finner i Kongespeilet, men i og med at Kongespeilet beskriver et ideelt samfunn mens Håkon Håkonssons saga forsøker å fortelle om reelle hendelser vil det alltid være forskjeller på de to. Likevel ser det for meg ut som at sagaen om Håkon Håkonsson ligger nærmere Kongespeilet enn Egils saga og Heimskringla når det gjelder fremstillinger av kongemakt og ære. Vi ser tydelige spor av en hierarkisk æreskultur, som i stor grad har erstattet den kompetitive æreskulturen vi finner i Heimskringla og Egils saga.

¹⁸⁵ Bagge, *Mennesket i middelalderens Norge*, 187, 188, 210

Riktignok må det sies at denne kulturen i all hovedsak gjelder det norske hoffet, men at også forutsetningene for den islandske æreskulturen også dreiet i en mer hierarkisk retning under Håkon Håkonssons regjeringstid. Det er og et viktig poeng at den hierarkiske æreskulturen er mest tydelig innenfor riket. Hvis vi ser på Håkon Håkonsson som en aktør på den internasjonale arenaen er det ingenting som tyder på verken et æresmonopol eller en hierarkisk æresforståelse. Internasjonalt deltar kong Håkon tilsynelatende i en kompetitiv æreskultur med andre europeiske fyrster.

Litteraturliste

Kilder

Egilssoga, oversatt av Heggstad L., revidert av Heggstad M., Oslo, Det norske samlaget, 1978

Gammelnorsk homilieboek, oversatt av Salvesen, A., Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1971

Hirdskråen: hirdloven til Norges konge og hans håndgange men, etter AM 322 fol, oversatt og red. av Imsen, S., Riksarkivet, Oslo, 2000

Håkon Håkonssons saga, oversatt av Holtsmark, A., Oslo, Aschehoug i samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek, 2008

Kongespegelen, oversatt av Hellevik, A., Det norske samlaget, Oslo, 1976

Norges kongesagaer, oversatt av, Holtsmark, A., Seip, D. A., red. Hødnebo, F., Magerøy, H., Oslo, Gyldendal, 1979

Soga om laksdølane, oversatt av, Fidjestøl, B., Oslo, Det norske samlaget, 1968

Sturlunga saga, oversatt av, Kålund, K., Hansen, O., København, Nordisk forlag, 1904

Litteratur

Bagge, Sverre, *Kongespeilets kongsideal*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag, C., Sandnes J., Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983

Bagge, Sverre, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*, Berkeley, University of California press, 1991

Bagge, Sverre, *From gangleader to the lord's anointed, kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*, Odense, Odense university press, 1996

Bagge, Sverre, *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000 – 1300*, Oslo, Aschehoug, 1998

Bagge, Sverre, *Europa tar form: år 350 – 1350*, 2. utgave Oslo, Cappelen 2004

Bagge, Sverre, *From viking stronghold to christian kingdom: state formation in Norway, c. 900 – 1350*, København, Museum Tusulanum Press, 2010

- Bjørge, Narve, *Håkon Håkonssons ettermæle*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag, C., Sandnes J., Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983
- Bredsdorff, Thomas, *Kaos og kærlighed, en studie i islændingesagaers livsbillede*, Danmark, Gyldendal, 1971
- Bye-Andersen, Are, *Kongeideologi og propaganda: mynter, segl og monumentalbygninger som medium for propaganda i perioden 1217 – 1319*, masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2004
- Byock, Jesse, *Feud in the icelandic saga*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1993
- Einarsdottir, Olafia, *Sverrir – præst og konge*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag, C., Sandnes J., Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983
- Einarsson, Atle, *Islandske stormenn mellom kompetitiv og hierarkisk æreskultur i Håkon Håkonssons tid*, masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2009
- Ekhaugen, Kathrine, *Gud og makt: En undersøkelse av forestillinger om Gud i Norge og på Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt*, masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2012
- Fidjestøl, Bjarne, *Innleiing*, i, *Soga om laksdølane*, oversatt av, Fidjestøl, B., Oslo, Det norske samlaget, 1968
- Gurevich, Aaron, *From saga to personality: Sverris saga*, i, *From sagas to society: the case of Heimskringla*, i, *From sagas to society: comparative approaches to early Iceland*, red. Pálsson G., Enfield Lock, Hisarlik press, 1992
- Haavardsholm, Espen, *Egils skalle. Innleiing ved Espen Haavardsholm*, i, *Egilssoga*, oversatt av Heggstad L., revidert av Heggstad M., Oslo, Det norske samlaget, 1978
- Helle, Knut, *Konge og gode menn, i riksstyring ca. 1150 – 1319*, Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1972
- Helle, Knut, *Norge blir en stat*, Bergen, Oslo, Tromsø, Universitetsforlaget, 1974
- Helle, Knut, *Aschehous norgeshistorie bind 3: under kirke og kongemakt 1130 – 1350*, Oslo, Aschehoug 1995

- Helle, Knut, *Gulatinget og gulatingsslova*, Leikanger, Skald, 2001
- Hellevik, Alf, *Forord*, i, *Kongespegele*, oversatt av Hellevik, A., Det norske samlaget, Oslo, 1976
- Holtmark, Anne, *Forord*, i, *Håkon Håkonssons saga*, oversatt av Holtmark, A., Oslo, Aschehoug i samarbeid med Thorleif Dahls kulturbibliotek, 2008
- Hødnebo, Finn, *Etterord*, i, *Norges kongesagaer*, oversatt av, Holtmark, A., Seip, D. A., red. Hødnebo, F., Magerøy, H., Oslo, Gyldendal, 1979
- Johannesson, Jon, *Islands historie i mellomalderen, fristadstida*, Oslo, Bergen, Tromsø, Universitetsforlaget, 1969
- Lunden, Kåre, *Det norske kongedømmet i høgmellomalderen (ca. 1150 – 1319), funksjon, makt, legitimitet*, i, *Nye middelalderstudier: kongedømme, kirke, stat, norske historikere i utvalg VI*, red. Krag C., Sandnes J., Oslo, Bergen, Stavanger, Tromsø, Universitetsforlaget, 1983
- Monclair, Hanne, *Forestillinger om kongen i norsk middelalder gjennom ritualene og symbolene rundt ham*, Oslo, Norsk forskningsråd, 1995
- Moseng, Ole Georg, Opsahl, E., Pettersen, G. I., Sandmo, E., *Norsk historie 1, 750 – 1537*, Oslo, Universitetsforlaget, 2. utgave, 2007
- Nedkvitne, Arnved, *The social consequences of literacy, in medieval Scandinavia*, Turnhout, Brepols Publishers, 2004
- Nedkvitne, Arnved, *Lay belief in Norse society 1000 – 1350*, København, Museum Tusulanum Press, 2009
- Nedkvitne, Arnved, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Oslo, Scandinavian academic press, 2011
- Orning, Hans Jacob, *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, Oslo, Unipub, 2004
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Chieftains and power in the icelandic commonwealth*, Odense, Odense university press, 1999
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Kristninga i Norden 750 – 1200*, Oslo, Det norske samlaget, 2003
- Sigurdsson, Jon Vidar, *Det norrøne samfunnet: vikingen, erkebiskopen og bonden*, Oslo, Pax forlag, 2008

Sigurdsson, Jon Vidar, *Den vennlige vikingen: vennskapets makt I Norge og på Island 900 – 1300*, Oslo, Pax forlag, 2010

Sigurdsson, Jon Vidar, *King, earls and chieftains. Rulers in Norway, Orkney and Iceland c. 900 – 1300*, i, *Ideology and power in the viking and middle ages, Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, red. Steinsland, G., Sigurdsson, J. V., Rekdal, J. E., Beuermann, I., Gro Steinsland, J. V. Sigurdsson, J. E. Rekdal og I. Beuermann, Leiden, Brill, 2011

Sørensen, Preben Meulengracht, *Saga and society*, Odense, Odense university press, 1993

Sørensen, Preben Meulengracht, *Fortælling og ære: studier i islendingesagaerne*, Oslo, Universitetsforlaget, 1995

Miller, William Ian, *Bloodtaking and peacemaking: feud, law and society in saga Iceland*, Chicago, Chicago university press, 1990

Stewart, Frank Henderson, *Honor*, Chicago, University of Chicago press, 1994

Steinsland, Gro, *Introduction: ideology and power in the viking and middle ages, Scandinavia, Iceland, Ireland, Orkney and the Faeroes*, red. Steinsland, G., Sigurdsson, J. V., Rekdal, J. E., Beuermann, I., Leiden, Brill, 2011

